

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGÍA
VASCA «JULIO DE URQUIJO»

International Journal of Basque Linguistics and Philology

LII: 1-2 (2018)

*Studia Philologica et Diachronica
in honorem Joakin Gorrotxategi*

Vasconica et Aquitanica

Joseba A. Lakarra - Blanca Urgell
(arg. / eds.)

eman ta zabal zazu

Universidad
del País Vasco

Euskal Herriko
Unibertsitatea

**CVCren ertzetako alternantziak
eta aitzineuskararen hitz-familien azterketarako
hatsarriak: **ban/bar-/bal-en* zirriborroa***
*CVC-edge alternancies and the foundations
of the analysis of Proto-Basque word families:
An outline of *ban/bar-/bal-*

Joseba A. Lakarra

Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

Abstract

*As Mitxelena demonstrated, the left-hand side of words is the hardest to reconstruct; amongst the best well-known of these, moreover, b- is one of the most problematic initials on account of its multiple changes and losses (*b- > b-, ø-, m-). Likewise, if the oldest phenomena in the diachronic morphology of Basque (reduplication and prefixation) are on the left, on the right-hand side several difficult alternations have long been recognised without receiving much attention. The analysis of word families is very important for the reconstruction of phonology, morphology and the etymology of Proto-Basque. We want to present an outline of one of these families (*ban/bar-/bal-), by way of an introduction to a broader and more developed study. Here we can benefit from knowing the layers of the oldest phonology and morphology and their chronology as well as working on the help of clarifying the etymologies of the some 140 words examined. Making use of a preliminar study of the *bon/bor-/bol- relatives, the notes and comments reinforce the data, explanations and conclusions in the analysis of the family studied.*

Keywords: *reconstruction of word families; -C root alternations; *b- > b-, ø-, m-; old layers; new etymologies.*

* Lan hau Joakin Gorrotxategik zuzendutako Eusko Jaurlaritzako «Hizkuntzalaritza historikoa eta euskararen historia» [GIC.IT486-10], Ministeritzako «Monumentae Linguae Vasconum (V)» [= FFI2016-76032-P] eta UPV/EHUko UFI11/14 ikerketa talde eta egitasmoen lotua da. Eskerrak J. Manterola eta B. Urgelli beren ohar eta zuzenketengatik; Ricardo Gómezi eta, batez ere Blancari, zor dizkiet lan hau ia irakurgarri egin duten benetako orrazketak; ez da esan beharrik neureak direla geratzen diren akats guztiak.

Ohar garrantzitsua: Hasieratik bertatik gaztigatu nahi dut irakurlea, lan honen zirriborro-izaerari zor zaiola Agud & Tovar (1988-1995) sistematikoki ez aztertu eta eztabaidatu izana, exkaxa baitzen uzta-gaia beharko nukeen lan eta espaziorako. Gehiago jo dut Corominas-Pascualen hiztegiari eta *FHV*-ra, nahiz alde honetarik ere etorkizunean gehitzeko edo zuzentzekorik izan.

Laburpena

*Mitxelenak erakutsi bezala, hitzen ezkeraldea da kokagunerik zailena berreraikitze orduan; horko hotsen artean, gainera, b- ez da arazo gutxien ematen duena, dituen aldaketa eta erorketa ugariengatik (*b- > b-, ø-, m-). Halaber, euskararen ISaren morfologia diakronikoan fenomeno zaharrenak (erreduplikazio eta aurrizkitzea) ezker izan arren, badira eskuin aldean zenbait txandakatzeko ilun (-n / -r / -ø; -r / -l) aspaldi antze-manak nahiz, orain arte, ondorio sakonik ez lortu eta ezta hain irregularitate garrantzitsuek merezi arta jaso ere. AEren berreraiketarako guztiz garrantzitsu da morfologia, fonologia eta etimologiaren oinarrian diren hitz-familiak ikertzen hastea eta horietarik baten (*ban/bar-/bal-en) zirriborroa aurkeztu nahi dugu, lan zabalago eta sakonagoen aurrerapen legez. Gaude, fonologia eta morfologia zaharrenaren geruzen eta kronologiaren ezagutzarako onurarik izan dezakegula bertan, zein bere aldetik tratatutako —edo oraindik horretara ere iritsi ez diren— 140 bat hitzen etimologiak argitzen edo argitzeko bidean jartzen laguntzeaz landa. *bon/bor-/bol- kidearen azterketa arinagoaz baliaturik egindako ohar eta iruzkinak sendotu egiten dituzte ikertutako familiaren analisisan lortutako datu, azalpen eta ondorio nagusiak.*

Hitz gakoak: *hitz-familiaren berreraiketeta; -C erro alternantziak; *b- > b-, ø-, m-; geruza zaharrak; etimologia berriak.*

Proper etymological study consists of finding and listing *all* cognates, regardless of whether they are equivalent semantically or have shifted their meaning, whether they are whole words or just parts of words, and whether their relationship is transparent or obscure. Special effort may be required to find the non-transparent, obscure cognates, which may survive only in a rather disguised form (Koch & Hercus 2013: 35).

1. Gogoan dut «Reconstructing the Pre-Proto-Basque Root» irakurri ondoren Joakinek «beno, orain monosilabo bidez euskal lexikoi osoa berreraikitzea gelditzen zaizu bakarrik» edo horrelako zerbait esan zidala... edo, beharbada, neuk hori antze-man uste izan nuela haren iruzkinen baten atzean. Lehen eta gero ere Joakinen lana eredu eta akuilu izan da niretzat¹ eta, beraz, esankizun hori soilik erronka interesgarritzat har nezakeen, nahiz gehienoi bezala larrua pixkanaka zailduaz dihoakigun eta edozein eztenen eragina apaltzen, hala beharko ez balu ere. Euskal lexikoi osoaren azterketarik —eta are gutxiago Koch eta Hercusek aldarrikatzen duten estandar ja-

¹ Batez ere haren 2002ko «Planteamientos de la lingüística histórica en la datación del euskara», beti bezain argia; ofizioaren oinarriak ezagutzearen beharra, agian, are ederkiago erakusten da 2011n argitaratutako «Las armas de la filología»; gogoan ditut oraindik UPV/EHUko Letren Fakultateko Aula Magnan zirenen aurpegiak horren muina Koldo Mitxelena Katedraren II. Biltzarreko (2007) hitzaldi nagusi bezala aurkeztu ari zelarik, inguruotan inoiz izan den faltsukeria-saio nagusiaren katabutari —astiro-astiro baina etenik gabe— iltze bat bestearen ondoren jartzen ari zitzaien bitartean. Alde batera ari zen Joakin, Lyle Campbell nuen bestera, eta aretoaren ate-aldera Henrike Knörr zena, Ricardo Gómez eta euskararen historia aldatzera zetozen harako haren «aurkitzaileak». Bide batez, azken hauek ez zuten inoiz bete —Henrikek eta bestek piezak ezkutuan gordetzea salatzerakoan— direlako «aurkikuntzok» Fakultatean aurkezteko eta azaltzeko egin zuten eskeintza.

soen araberakoa— ez nuela burutuko banekien aspaldi baina, zorionez, —Seneka eta Boezio eta horrelakoen irakurketak usuko ez ditugunontzat ere— bada «De consolatione»-ren bertasio gaurkoturik, non eta (gaztetako grina eta zaletasunak epeldurik) ia atzendua dudan zientzia-teoria hertsienean bertan. Esaterako, urliaren azalpenak sandiaren zaharragoak aurreikusten duen *guztia gehi* gertakari berri bat ere egiten badu, urliarena hobetzat jo behar genukeelakoan nago; hala zen, behintzat, Popperren garaian. Alabaina, Lakatos ondokoek erakutsi zuten, gertakari berri bakar bat nekez izan liteke aski (are gutxiago etimologia soil bat) aurreko «teoria-ia-berdina» erakitzen lan, urte, ideia, ilusio eta ahalegin asko xahutu duten teoria zaharragoen talde(eta)koak zintzo-zintzo, apal-apal eta poz-pozik —beraiek landutako oinarrizko ahuldadeak eta edozein aldetako zirrikituak aitortuaz—, gudaroste berrira igaro eta han bertakotzeko, harako hartan Goicoechea delako batek egin omen zuen legez; guk, gainera, ezin eman inori jaun txit prestu horri urtetan (hil ondoren eta oraindik orain) emandako sari ez txikia.

2. Urruntasun apur bat bada dagoeneko —20 urte igaro eta mende laurdenerantz goaz!— erroaren forma kanoniko (FK) monosilabikoaren proposamenak aurreko paradigma bisilabikoez haragoko emaitzarik izan duen aztertu ahal izateko:² galdetutako horien artean bide dira aurretiaz isolatu gabeko zenbait dozena erro (**han*, **bur*, **dar*, **dol*, **nin*, **zen*...), lehenagotik ezagun ziren erroen familietako kide berriak (**bel*: *gibel*, *sabel*) eta baita hitz-eraketako eta gramatika zaharreko bi prozedura historikoki agor eta ezezagun ere: aurrizkiak (*gi-bel*, *gi-zen*, *gi-har*, *gi-zon*; *sa-bel*, *sa-min*, *sa-mur*, *sa-kon*, *sarats*...) eta erreduplikazioak (*adar*, *odol*, *ahal*, *ohol*, *zezen*, *ahan-tz-i*, *ihin-tza*...); honako urrats hauek ez dira «etimologia klasiko hutsera» mugatu eta —Watkins (1990) eta holako «ezjakinen» ustearen aurka, etimologiari are diakronian bere toki nagusia aitortzen ez diotenen larritasunerako—³ fonolo-

² Arestian ikusi dut Feuillet (2016) indoeuropearen sistema fonologikoaren kritika dela bide Benvenisteren erro-teoriaren zenbait alderdi kritikatzeko, ez haatik, lehenagoko Jucquois-k bezain gordinki; halere, xehetasunak xehetasun, ni Watkinsekin (1984) gelditzen naiz, batez ere Benvenisteren teorian dena zehaztu behar bada ere, haren 1935eko liburuak ondoko IE berreraiketa guztia eraldatu zuela eta berriro lehengora itzultzerik ez dela aitortzen duenean. Neuri, ematzeko asmorik ez dudana erabateko urruntasunetik, interesgarriago begitantzen zait Pyysalo eta Janhunen-en lana (2018), egileek «monolaryngealismoan» ikusi uste duten abantailagatik, noski: «Due to its contributions both to the theory (...) and the data (...), monolaryngealism offers a more advanced theory and clearly superior framework for the reconstruction of PIE» (10); besteri dagokio ziurtatzea beren juzkuan helburuetan bezain zuzen diren. [Geroztik bi egile hauek jarraitu dute beren laryngeal askotariko eredu ezberdinekiko kritikarekin: cf. «European Linguistics in the 21st Century (2). On Frederik Kortlandt's Distributional Trilaryngealist Model», *PIE Linguistics* 2018/2, besteak beste].

³ Beharbada, beti izan da gauzak postfactum «lehendabizikoz behar bezala» ulertzeko grina eta honekin lotua joan ohi den bataio berrien ohitura bitxia ere; usu, gainera, ikergairen bat (belaunaldi askoren lanari eskerrak) argitu denetik ikertzaile adamiko orojakilea gertakari horren ezagutzara iritsi bitartean hainbat hamarkada igaro litezke... Esan bezala, holako jokabideak ez dira gaurkoak edo, hobe, ez gaur bertan sortuak. Ez du, bada, inongo gaurkotasunik galdu Mitxelenak 1971n King «berritzaileari» emandako errepasuak, azken hitz hau edozein alde eta adieratarik harturik ere. Zer pentsa ote zezaketen Benvenistek edo Watkinsek bizitza luze eta ustez oparo baten ondoren batera etimologiarik (ez onik eta ez txarrik) egin gabe jubilatzen diren hizkuntzalari ustez historiko bakoitzean ugarriagoen aurrean?

gia,⁴ morfologia, sintaxia eta tipologia diakronikoan dihardutenei ere hurbilketa berriak euskararen historiaurrearen berreraiketaren alorrean lan pixkat ekarri dielakoan nago. Zorionez, gainera, ezer gutxi askatu/itxi bide da eta, aldiz, hainbat auzi da ireki —«cotte*m* iuuentutis» deituko bide zituzkeen Joanes Etxeberri medikuak—, eta ez dut ikusten oraingoz joera aldatzeko zantzurik emankortasunari dagokionez eta, horrenbestez, bide horri uko egin beharrik Satanen gainerakoei bezala. Izan ere, historiagile bezala, gramatikaz landako erro soiletan noizbait ereduak %0,00 VCV, %0,00 VCVC eta %100 CVC zirela frogatzera iritsiko bagina ere, ezingo genuke lana amaitutzat eman: egoera horietarik —geruzaren kronologia erlatibo eta absolutuarekikoak saihestuaz ere— historikoki aurkitzen diren oso bestelako egoeretara hizkuntza nola eta noiz iritsi den azaltzea (hots, gure egiteko nagusia) zain genuke oraindik.⁵

3. 2009ko Euskaltzaindiko Sarrera hitzaldian, berariaz aipatu nuen aitzineuskararen erroaren ezkeraren azterketa etorkizuneko egiteko garrantzitsutzat (Lakarra 2009b: 41 hh.) eta ez naiz oraindik damutu baieztapen horrezaz. Aurreko ikerketan hitzen erdialdea, bokal arteko kontsonanteak zein kontsonante arteko bokalak gehi eskubiko amaierak (batez ere kontsonantikoak) izan dira gehien ikertuak.⁶ *FHV*ak erakutsi zuen, bai, hitz hasiera zela kokagunerik zailena leherkariaren berreraiketari dagokionez: hor kontsonante fortisen galerak (→ hasperen) eta ahulen transfonologizazioak (→ ahostun) ditugu, hainbat C-erorketa eta gehiketak (§12.20), beren ar-

⁴ Erro-teoria berriak sistema fonologikoa berriro beharra dakarrela ohartzeko Sagarten 1999ko txinera zaharrekoari buruzko liburutik Baxter eta Sagarten 2014ko hizkuntza horren sistema fonologikoa-
ren berreraiketa berrira daraman bidea ikustea baino ez da; gure artean ere, erroaren FKn oinarrituriko hurbilketa fonologiarekikoez «neutral» izan arren hasieran, denborarekin ozen eta txistukarrietan aurreko paradigmaren 3 kokagune nagusi (X-, -X-, -X) izatetik bi soiletara (X-, -X) igarotzeak ozen eta txistukarrietan ondorio saihestezinak dakartza (ik. Begiristain 2015 eta Lakarra 2018a), bide batez, Mitxelenak *FHV*¹-eko «Resumen del consonantismo»n dagoeneko 1961ean aurreikusten zituenetarik urrutiegi ez direnak. Erro-eredu bisilabikoen azterketarako eta teoriaren gainerako xehetasun eta eguneratzeaz bada aski aipatu azken lanean, baina ezinbesteko da Egurtzegi (2018) eranstea, non eta betidanik gehien aztertu den herskariaren berreraiketaren alorrean.

⁵ Cf. «La lingüística histórica, en cuanto disciplina que se interesa por la descripción y explicación de la evolución que experimentan las lenguas a través del tiempo, tiene necesariamente que apoyarse en una secuencia de fenómenos datables, ya se trate de datos empíricos o de hipótesis inferibles de modo seguro o plausible a partir de datos indirectos» (Gorrotxategi 2002: 104). Saiatu naiz AEZ, AEM eta EBZko zenbait aldaketa fonetiko eta morfologikoren hurrenkera bilatzen —**d*- > *l*-, **Th*- > *h*-, **n*- > *-h*-, **e*-ren eransketa aditz berriak sortzeko, aurritzien eta erreduplikazioen iraupena...— Lakarra 2015b eta 2018an eta hor ari da J. I. Hualde azken urteotako hainbat lanetan ere (liburu honetan bertan bada adibide bikain bat), usuenik, nik ukitu baino garai modernoagoetan. Asko da, ordea, falta dena bai historiaurrean eta baita protohistorian zein historiaren beraren barru-barruan ere; ik. Lakarra 2017b-ko zenbait gogoeta.

⁶ Kontsonante taldeak (cf. *FHV* §18), aldiz, ez hainbeste, nire ustez eta, nolana ere, bokalikoak («eufonia» famatuak) baino askoz gutxiago; zergatik dugu, esaterako, *beste* (< *bertze*) baina *zortzi* B-Gn (ez ***sosti*)? Alazne Begiristainek zuen burutan gaia garatzea bere MALerako. Pentsatzekoa da badukeela kronologiak zerikusirik eta, zehatzago, *zortzi*-ko taldea V-erorketa berantiar batez sortu dela (*zorrotzi* > *zortzi*). Kontuan izanik BNn gorde dela *zorrotzi* (horregatik doa izartxorik gabe) aldaketa zein taldea oso berritatzat jo behar eta —hau pena!—, baita iberierazko *SORSE*-tik lehen baino are urrutixkoagotzat ere (cf. Lakarra 2010, 2013b); *zorrotzi*, bestalde, **zur* + *hortz* + *-i* bada itxura duen bezala, osagai horien ordainak iberikoz zein diren eta aipatu *SORSE* horretara (erdipurdiko homofonia hutsaz landa) nola iritsi omen garen jakitea ere komenigarri litzateke.

teko asimilazio eta disimilazioak (§12.21), metatesiak (§12.22; ik. Egurtzegi 2011)... Sinesgaitzik gera baledi ezkeraren arrisku eta abantaila erraldoiez, aipatuei erants bekizkie hortzetakoek hor duten ahularen hutsunea eta **d-* > *l-* bilakabide zenbait —horiekin batean ikertu beharreko **dVC* eta **nVC* erroen erreduplikazioen C-ren falta (*odol, adats... ohol, ihintz..*), leherkarien txistukaritze zenbait, —*FHV*-ko herskarien kapituluaren akabuan nola edo hala sartu *lako* > *laso*-k ez bide du asko bali—, ahoskabe/zero eta ahostun/ahoskabe/zero alternantzia⁷ (*FHV* §§12.11-12.14), hasierako kokagunean inon baino biziago den «ezpainkarien auzia», dardarkari biak ere hor falta dira, AE ondoko fortis/lenis neutralizazio orokorra,⁸ hots sabaikarien ugaritasun nagusia (eta beste hots batzuekin txandakatzeko duten aukera), baita gainerako fonosinbolismoena ere (direla herskari ahoskabe, dela *m-*)... Ez dirudi Mitxelenak gehiegikeriarik zioenik ondokoa ondorioztatzean:

En todo caso, se piensa que la prótesis no se explica más que suponiendo que no fueron raras las caídas de consonantes en posición inicial, caídas que no se consumaron en todas partes ni en todas las palabras con el mismo ritmo y la misma regularidad. Por ello, a pesar de que el vasco —*al menos reciente*— no es una lengua prefijante,⁹ la inicial de cada forma nominal llegó casi a ser considerada como algo modificable, si era consonántica, y como un hueco susceptible de ser llenado por distintos pseudo-prefijos, si era vocálica. *El resultado es que la inicial es la posición de máxima inseguridad para la reconstrucción comparativa* (*FHV*, 252-253; etzana neurea).

Arazo hau ez da soilik herskariekin gertatu, noski, eta oraindik ez dugu ongi eza-gutzen kokagune horretan gertatutako guztia eta horren garrantzia hitzen itxuran edo are horien egitura fonologikoan nahiz morfologikoan;¹⁰ beherago ikusiko denez (cf. **b-* > *ø-* bilakabidez bildutako zenbait lekukotasun berri), are —Mitxelenaren lanari

⁷ Honen antza dute «Trasken legearen» baldintzek; hots, atzizki batek DV- / TV- / V- alternantzia izanik, ahostuna duen alomorfoa ahoskabeduna edo herskari gabekoa baino zaharragoa izan ohi dela; bere adibide bakarra (1995) ergatibo pluraleko *-de / -te / -e* dugu, baina bada gehiago; bestalde, herskariz (hetskari ahulez, zehatzago) hasitako erroez gainera herskari bortitzez, ozen ez dardarkariz eta txistukariz hasitakoak ere bazirelarik AEn, «Trasken lege» hori ez da morfemen gramatikalizazioaren alderdi ugarietarik bat baizik (cf. Lakarra 2013a, 2016). Ez da ahaztekoa (cf. Lakarra 2018a) herskari bortitzez hasitako lexikoaren gramatikalizazioaren ikerketa, hein batean lehen (are *FHVn* bertan) haien bilakabidez («Martineten legeaz») bildutako frogak emenda baititzake. Bide batez, lehen egiantz handirik ez bazuen delako herskari bortitzok inguruko hizkuntzen eragin hutsez galdu zirela aldarrikatzeak Martinetek egin bezala, gramatikalizazioaren aztarnen ikerketek are sinistezinago egin dute hurbilketa agor hori.

⁸ Begiristainek gogoratu bezala (2015), «neutralizazio» hitza hobe komatxoaren artean jartzea: ez herskari mota ezberdinek bat egin zuten AEM eta EBZ bitartean, ez txistukari eta ozenetan erakuts liteke goragoko inongo bitasunetik datorrenik aspaldiko bakartasuna, inork ez baitu aurkitu legezkiekeen bortitzen arrastorik ondare zaharreko hitzetan.

⁹ Mitxelenaren parentesi, ohar, salbuespen eta gainerako zertzeladak ia testu «arruntak» bezain garrantzitsu izan ohi dira, noski, nahiz hau ez den beti bistakoa irakurlearentzat (cf. E. Perez Gazteluren lanak). Ez dakit maltzurregi ote litzatekeen markatzea pasarte honetan beste inon baino argiago antzematzen dela garai zaharrago eta beharbada orduko datu eta berreraiketa-lanabesekin iritsi-ezinezko zerbaiten susmoa izan zezakeela Mitxelenak, nahiz bortitzen jatorriaz edo /l, n/ ondoko T nahiz R zaharren neutralizazioan bezala agertzea ez iritsi.

¹⁰ Esan dezadan *FHV* bikainean hitz hasieraz zer ikasirik izan arren, ez dela aurkitzen hitzaren gainerako kokagunez (amaieraz eta barreneko ezberdinez) adinako informaziorik, ez (orrialdetan neurtutako) arretarik. Zehatzago, ez da hor berariazko atalik enparatuei eskaini legez, dela VVak aztertzerakoan, dela R, S edo gainerakoak banan-banan miatzean.

esker, noski— hobekien ezagutzen ditugun herskari zaharretan ere bada oraindik egi-tekorik (cf. §20.15).¹¹

4. Ezkerraren ikerketa lehenetsi beharra aditz jokatu nahiz jokatugabeek ere ber-matzen digute: Traskek (1977) erakutsi zuenez, ezker aldeko hainbat C- (*b-*, *z-*, *l-*, *d-*) aspaldi fosildurik ziren, eskuin aldeko eransketa argi (*-ke*) edo kontraste esangu-ratsuetarik (*dizugu* ~ *diguzu*) urruti; aditz erro jokatugabe are zaharragoen antzinako Lafonen (1943) aurkezpen klasikoa —polimorfismo erabateko eta erregulartasunik gabekoan funtsatua— zaharkitua dela ikusten dugu: aditz-erro zaharrak ez bide ziren ia edozein forma kanonikotako —monosilabo eta bisilabo, C nahiz V-z hasi eta hor-relatsu amaituak, diptongo eta konsonante-taldedunak nahiz gabeak..., Benvenistek (1935) Ierako salatu aurrekoen hurbilketa onartezinaren paretsu— baizik eta CVC bati erro-hedadura ezberdinen konbinaketa eta kontrakzioak erantsiaz, Afrikako hainbat hizkuntzatan bezalatsu antolatuak, nahiz euskaraz duela mendeak gertatu fo-siltzeak irregulartasunez josi eta «hedadurekin» iluntasunez estalirik aurkeztu (cf. La-karra 2018a, prest.-a).

Aurreko ikertzaileen saioetarik jaraunsten ditugun egitekooz landara, Erro Mo-nosilabikoaren Teoriaren barrenean ere —bere oinarrizko hipotesiengatik zein bere lehen emaitzengatik— ia hasieratik dugu zer ikertu ezkerraldean: hurbilketa berrian aurrizkiak dira ISn ere, lehen ASn ezagutzen genituenez gainera; eta erreduplikazioak ere, usuenik CV- erakoak izan arren, inoiz (*dVC nahiz *nVC erroei dagozkienak) V- hutsean gelditzen dira.

Horietan sortzen diren arazo partikularren artean zenbait aditz zaharrek CVCren ezkerretara dituzten «eranskinekin» (*ar-*, *jar-*, *inar-*) bada oraindik arazo larririk, baina — egungo egunean xehetasunak oro garbi izan ez arren—, esan bide genezake ez dela hor «*jar* izenkia + aditz arinik» (*pace* Mitxelena 1977b) —horren forma sinpleagoan ere **e-* > *ja-* soilik ez dugun bezala—, baizik eta **e-da-ra*-CVC konbinaketa zahar batetik ateratako hainbat enbor (pare bat dozena edo) hain irregular (**ardan-*, **arrats*, *jarrain*, *jaraunsi*, *inarrosi*, (*tx*)*inaurri*...) zein interesgarri (cf. Lakarra 2018a eta prest.-a).

Beraz, hitzen ezkerreko partearen azterketa sistematikoak euskal fonologiaren eta morfologiaren bilakabidearentzako berririk ekar lezakeela deritzot eta bertsolari eta poetek —edota azken 500 edo 50 urteotako euskarara mugatzen diren euskalariak— beren harrobi eta bihotza eskuin berrian izan arren, nago berreraikitzaileontzat hor zer irabazi gutxi dela eta zailtasunak zailtasun, hobe dugula ezker zaharrera begi eta buru bihurtzea.¹²

5. Hitzen eta erroen aurrekaldean abiatutako berreraiketa zailena izateaz gain (edo horregatik beragatik) urrunen garamatzana ere bada —are hemen ukituko ez

¹¹ Lakarra 2018an **T^h*- > *h*- Martinet-Mitxelena sistemaren oinarrizko bilakabidearen alde emandako zenbait argudio klasikoren ahulezia eta artean aztertzeke genituen beste batzuen gaitasunak miatu ditut; ik., orobat, 4. oh. akabuan aipatu Egurtzegiren lana eta liburu honetako Manterolarena ere, honen alderdi guztiekin bat etorri ez arren.

¹² Duela bi hamarkada Vennemannen burutazioen kritikaren barnean (Lakarra 1996a) hitz hasierako bokalismo ugaritasunaz iradokitakoa bide onetik zihoala esango nuke; *e-* bokal garrantzitsuaz Odriozolak (2016) egindakoa bikaina da (ez da ahaztekoa Otxandorenaren (2015) *i*-ri buruzkoa ere) eta arestian *o-* eta *u-*ra ere zabaldu du, hurbilago jarriaz hitz hasierako bokalismo osoaren bilakabidearen ezagutza.

dugun deriba eta aldaketa tipologikoa alde batera utzirik (cf. Lakarra 2013a, 2016 eta, batez ere, 2018a)—; alabaina, ezkerren pareko garrantzi diakronikora nekez iritsi arren, eskuin zaharrenak ere badu oraindik azterketa etimologikorako interresik.

Aspalditik ezaguna da *egun/eguraldi/eguberri* edo *oihan/oihartzun, soin/sortu, hoin/ortuts/orpo...* bezalako bikote eta hirukote gutxi batzuk direla hitz-eraketa zaharreko ezaugarri baten erakusgarri. Nago norbaitek noizbait horien ustezko kideak iberieran aurkitu uste zituela, bi hizkuntzen arteko erlazioaren aldeko froga larria bilakatzen zelararik... Alabaina, hain polita zirudien erkaketa eta ahaide bilketa horrek bazuen akats-txo markagarri bat, txikia baina gaindiezina lehen eta orain: euskaraz gertatzen denaren aurka, iberieraz —aztergaiak eurak ongi irakurriak zirela seguru izanik ere— ez genuen eta ez dugu inongo segurantzarik beren artean familia berekoak omen liratekeen erkagaiak alomorfia erlazioan zirela bermatzeko, ez baitzen eta ez baita hitz horien esanahia eta (ustezko) erlazio formala ezagutzen (cf. de Hoz 2011, Lakarra 2013b).¹³

-r > -l ere ezaguna da eratorpen eta konposizioan, nahiz ez **-n > -r* adina;¹⁴ alabaina, haren adibideen zerrenda ez da honena baino laburrago: *gar > gal* (*gari / galdu / garagar / galde*), *har > *-hal* (*bazkari, bazkal, estari / estal < *her-tz- + ___*), *abere > abeletxe, ugari > ugal* (non *-r < *-g-*: cf. **eradunegi > heuregi*) dira batzuk. Ezagutzen ditugun kasu urri gehienak bisilaboak izanik, eta egitura horietara iristeko eratorpen eta konposizioa beharrezko izan dutelarik, pentsa genezake bikote eta taldekak hauek ez direla AEZkoak baizik eta, gehienez ere, AEMkoak.¹⁵

Lanaren akaburantz (§20) izango dugu aukera zerbait eransteko hurbilketa honek izan dezakeen garrantziaz fenomeno hauek eta beren kideak aztertuaz edo berreraiki aztertzen diren —eta, batez ere, lor litezkeen— hitz eta familiekiko interes zuzenaz landa; alabaina, aurrera dezagun hondar ahapaldian susmatu baino kronologia zahar-ragokorik badatekeela beren artean.

¹³ Joakinen tesian (Gorrotxategi 1984) bada pasarte interesgarriak semantika falta denean eta corpus mugatuko hizkuntzetan erkaketak behar dituen segurantza formalez; ez dirudi horrelako iragazkirik gaitutuko luketenik ez eusko-iberismoak eta ez gainerako ahaidetasun proposamenek.

¹⁴ «Una alternancia //r, que tiene un valor gramatical claro» markatzen du Mitxelenak lehena §16.7-ren hasieran bertan; nahiz **-l > -r*-tik abiatu egilea, askotan *-r* da zaharra (FHV 318) eta analogiari esku handia aitortu arren «con carácter provisional, sin embargo, sin aceptar ni rechazar nada definitivamente, parece más prudente relacionar esta alternancia con los distintos problemas, para los cuales aún no se han propuesto soluciones de conjunto, que plantean las alternancias de *n*, *l* y *r* (*rr*) entre sí y con cero en final absoluta o de primer miembro de compuesto» (FHV 319) markatzen du Mitxelenak. Alternantzia ilun horri /h/ ere gehituaz, hori da aurkitzen duguna, esaterako testuan §6an eta §7ren hasieran bertan.

Bigarrenari dagokionez, «en algunos compuestos de aspecto arcaico, *n* en final de primer miembro desaparece o es sustituido por *r*» dio FHV-k §15.8ren hasieran; hemen ere /h/ kontuan hartuaz (*-n > -r > -h > -∅*) alternantziaren alderdi guztiak lotuago lirateke beren artean baina baita aurreko alternantziarekin ere, beren kronologia eta bilakabideen zailtasuna are gehiago markatuaz.

¹⁵ «edo modernoagoak» eranstera nindoan *belaun* : *belaur-* gogoan, baldin eta (cf. EHHE), s.u. horko lehen zatian *berna* mailegua badugu (**berna-bun > *belnaun > belaun*); alabaina **-bun* da axola zaiguna eta hau da *-n / -r* txandaketa zaharra duena (ikus beherago horren familiaz).

6. *bi* (eta ...)

Bi-ren hasierako (hots, *bi* ‘2’ izan baino lehenagoko) esanahia ‘goi’ edo zela defendatu genuen duela urte batzuk (Lakarra 2010); noizbait aterako omen den beste omenaldi-lan batean (Lakarra 2015c) proposatu nuen —ez hurbilketa gisa ere desegoki eta berantiar zen **goi* (diptongo hain susmagarri horrekin!) [> *bi*]— baizik eta berreraiki behar zena **bi* zela edo, hobeto, **biC* eta bere askazia, horrela familia zabalak bilduaz: *ibi, zubi, hibai, azpi, sabai, aldai, zumai, iztai, zelai, erbi, orbi, garbi...* batetik; *biguin, begi, beso, bihar, bihi, bihotz, bihur, bizkai, bizkar, bizar*, edo *bizi* eta —**b*- > \emptyset -ren ondoren— are *izar, izotz* eta *isats, izter* eta *izpi* [gehi *Izpazter*] bestetik, baita *bide* (‘igaro-tze’, cf. Benveniste 1954) eta bere eratorriak (*bidaso, bider*) gehi *bide*₂, partikula, ere.

Aipatu lan horretan ‘2’-ren etimologia (*bi* ‘goiko parte, akabua’) sendotu eta aberastu da, markatuaz hainbat *b(i)*-k (eta (*b*)*i*-z-ek) eta baita *-(b)i* zenbaitek eta are *bih*-k eta enparaturen batek ere —jatorrian ez ezik oraintsu arte (zenbaitek egungo egunean ere)— ez duela ‘2’ esanahia, beste zaharrago hura baizik. Honetarako, hasierako Koch & Hercusi eta Benvenisteri (1954: 290) jarraiki, *bi*-ren esanahi eta funtzio zaharra haren testuinguru guztiak edo gehientsuenak lotuaz eta bilduaz berreraikitzen saiatu gara; hurrengo atalean ikusiko denez, ordea, bada arrazoirik pentsatzeko labur gelditu garela eta oraindik ez direla amaitu *bi*-ren berreraiketarekikoak.

7. *EHHE*erako *zur*-en familia osatzerakoan, ondoko hamar alomorfoak aurkitu ziren: *zun(-) | zur(-) | zuh(-) | zul(-) | zu(-) | zin(-) | zir(-) | zih(-) | zil(-) | zi(-)*. Hara: *ler-zun, zuzun* erreduplikazio zaharra —oinarrizkoa zein izan zitekeen erabakiz—, *zur-gai, zurtoin, zuhaitz, zubi, zindo, sinhetsi* (< Etx. *zin-hetsi*), *zirkin, zilhegi, zilbor, zigor, zimel...* *EHHE*n erakusten denez, gainera, —formazko egokitasunaz landara— behin baino gehiagotan beste hizkuntza batzuetan paralelismoak agertzen dituzte beren eraketan, Benvenistek eta haren ondotik de Lamberteriek (2000) aldarrikatu «motivation» funtsezko hura dela bide azterketa etimologikoa erraztuaz eta sendotuaz.

Hitz eta aldaera hauek, berez izan dezaketen garrantziaz gainera, ustekabea, datu eta arrazoi sendoak oparitzen dizkigute aztertu nahi genukeen erro akabuko txandakatzei buruz eta, ezinbestean, garrantzi erantsia dute antzeko egiturako beste hitz batzuen familiak berreraikitzeke ere: demagun *su* hartzen dugula, guztiok seguru-tzat jotzen baitugu erro horrek bazuela noizbait *-r* bukaera bat \emptyset ezagunenaz gainera, gaurko euskarari soilik *surtan* edo *surtara* bezalako forma ia baztertuetan gordetzen dena; horrenbestez (*egun/eguraldi/eguberri* gogoan), galdetzekoa litzateke ez ote genukeen bilatu behar **sun*, *-n* akabera zaharrekoa, CVC FKren arabera, *su*- baino zaharrago zalantzarik gabe, eta beharbada baita *sur* bainoago ere. Izan ere, honek, *sehi/sein*-ek zein *zai(n)*-ek bezala, *suhi/suin*-ek **-n* berreraikitzea ezinbesteko egiten du eta *EHHE*n markatzen den *su* = ‘etxea’-k esan nahiko liguke *suhi* (< **sun-i*) ‘kanpotik etxera etorritako (gizon)a’ dela; cf. *errain*-en eta *arriba*-ren kausatiboko **-ra*- eta bigarrenaren partizipioko **-i*.¹⁶ *Sun*-ek ez du izartxo beharrik, ordea, Erdi Aroko *Sun*-

¹⁶ Bata eta bestea ez daude oso aparte Benvenistek IE erakundeei buruzko liburu zoragarrian (1969) ezkontzaz dioenetik: IE gizartean ez zen bi persona berdinen arteko traturik, baizik eta senarra zen emaztea hartu eta etxera zeramana (hortik IE hizkuntzetan emaztearen izenean pasibo-markak usu aurkitzea).

berri ugariez landa horren aldeko lekukotasun aski ematen baitute *sunbil* ezagunak eta *subi/suin* familia-izen orokorrak.¹⁷

Hur-era bagoaz (*h*- etimologikoa dugu, cf. Lakarra 2009c), *uhalde*, *uharte*, *uhain* eta beste zenbait *uh*- aurkitzen da erraxki; ez hori bakarrik, baita *i(h)*- ere: (*h*)*ibai*, *ibar*, *idor*, *izotz*, etab., *-h* > \emptyset / __C erregelarekin, seguruenik /i/ delarik tinbre zaharra konposatu-eratorrietan, Igartuak (2006) susmatu legez. Alabaina, ezagun denez, hainbatetan edo gehienetan —oinarria edota eranskina bizi eta gardenak zirenetan, alegia— /u/ berrezarrik aurkitzen dugu: cf. goiko *ur* + *alde*, *arte*, *gain*...; ez, aldiz, bigarren osagai ilunagoekin: *-bai*, *-bar*, *-dor*, *-zotz*, etab. *Iturribide* edo *argizar*-ekin (dagoeneko «Arrasateko Erreketan») gertatuak ere paralelo errax bezain gogoangarriak dira.

8. Gorago (§6) aipatu *bi* nahiz arestiagoko *su/so* dela eta, bagenekien CV egitura horrekin ezin izan litekeela AEko (ez euskara historikoko) erro lexiko askea; CVC da holakoetarako egitura minimoa eta hortik behera gramatikalizazio primarioa (CVC > CV: *ni*, *hi*, *gu*, *da-*, *-de*...) edo sekundarioa (CV > C / V: *-t / -a*, *-t / -da*, *-k / -a*, *e-*, *i-*, *-i*, *-o*...) jaso dutenak baino ez ditugu aurkituko; are gehiago, VCV egitura handiagoa eta areagokoak ere baditugu baina amalgama berantiarra (gramatikalizazio sekundarioaren ondokoen eta ondokoez geroztikoen) bitartez: V + CV, CV + CV, etab., *aga*, *ala*, *edo*, *heta*... (cf. Lakarra 2016).

Aurreko atal horretan ikusi den *bi*-ren familia *zur* eta *hur*-enarekin erkatzerakoan —markatu ditugun *bi-*, *bin-*, *bir-*, *bih-*... haiek horretara bultzatzen baikaituzte— ohar gaitezke 1.arenak 2. eta 3.en zenbaitekin bat datozela (hauetan *-i*- bokalismoa dutenekin) baina ez direla besteok dituzten *-u*- bokalarekiko alomorfoak: **bu-*, **bun-*, **bur-*, **buh-*, **bul-* alegia. Alabaina, horrelako batzuk ezagun zaizkigu, horietarik azaltzen baitira *muño*, *buño*, *muno*, *une*, *gune* eta *-u* alde batetik eta *buru* < **bur-(b)u(n)*, *bular* < **bur(u)-bar*, (*b*)*uztarri*..., bestetik, jakinak diren aldaketekin.¹⁸ Egia da **bun/*bur* —**bun* oinarria eta *bur-* eratorpen alomorfo— honen esanahia ez dela *bi*-ren adiera zaharra bera, baina bai hurrekoa: ‘akabua, amaia, burua’ ~ ‘goiko partea’, *bi*-renak bestearenaren «espezializazioa» edo dirudielarik, formaz ere urrundu ondokoa seguruenik, *-i-* eta *-u-* bokalismo ezberdinek lehengo familia zaballean esizio edo haustura¹⁹ sortu ondoren. Bokalismo batekoak eta besteok bilduz geroz, ez dira urruti gelditzen latineko *caput*-etik erromantzezko ‘cabo’, ‘cabeza’, ‘cabezo’-ren familatik, alegia, eta ondorio honek goian zerrendatu *bi*-ren azpifamilian atera etimologia asko sendotzen ere ditu.²⁰

¹⁷ Honela ez da, lehenago *ke*-rentzat ere egin legez, fonosinbolismoetara jo beharrik. Orain, gainera, (cf. EHHE s.u.) *so* ‘begiratu, kasu egin’ ere *soin/sor*-en familiara bil liteke *su*-rekin egin berreraiketaren antzeko baten eta beste hizkuntza batzuetan (germanikoetan, esaterako) aurkitu semantikazko bilakabide paraleloen laguntzaz.

¹⁸ Cf. *barr-u*, *larr-u*, **b-* > \emptyset , eta *-n*-ren inesibo berranalisiarekin, cf. *egun*.

¹⁹ Esizio honetan ez da ezer harrigarrik: bistakoa denez, badira mendeak edo milurtekoak hiztunek *zilhegi*, *zilbor*, *zikoitz*... *zur*-ekin lotzen ez dutenetik (horregatik gelditu dira bokal horrekin, *zuhaitz*, *zumel*, *zurtoin* ez bezala); orobat, inor gutxik lotzen ditu *hur* eta *i-dor*-en lehen silaba, *uharte*, *uhalde* edo *ubide*-renarekin egin bezala.

²⁰ *Bi*-rekin lotzeko interesgarriak dira *buru-4* ‘espiga’, baita ‘bulbo, cabeza, repollo, etc. de vegetales’, *buru-7* ‘extremo, cabo’, ‘final’ eta —batez ere— *buru-8* ‘cima’, beti ere *OEH*, s.u.

Gure ustez, proposa genezake noizbait *zun(-)* / *zur(-)* / *zuh(-)* / *zul(-)* / *zu(-)* / *zin(-)* / *zir(-)* / *zih(-)* / *zil(-)* / *zi(-)* zerrendaren antzera *bun(-)* / *bur(-)* / *buh(-)* / *bul(-)* / *bu(-)* / *bin(-)* / *bir(-)* / *bih(-)* / *bil(-)* / *bi(-)* izan bide genuela —lehenak ez bezala inoiz *C- > ø- ere jasan zutelarik (cf. *izar, isats, izorra...* Lakarra 2015c-n)—²¹ eta, izan ere, 10 alomorfoetarik gehienak lekukotuak dira, orain arte familia ezberdinekotzat genituenak (**bun*, **bi-*) batera jarriaz; horrela, *zun*-etik *zilhegi, zilbor, zilko...* ateratzen zirelarik, *bun*-etik *bil, bilbe*²² eta *bildur* (< **bur-dur*)²³ ere datoz, *zun*-en alomorfo guztiak izatera iritsi ez bagara ere, aski hurbildu garelarik. Helburua, gainera, ez da paradigmatik zabalena errepikatzea kosta ahala kosta familia guztietan, baizik eta *zun*-en agertutakoak argi egitea gainerako berreraiketan, haren hedadurara iritsi edo ez.

9. Izan ere, EBZ baino askoz zaharragoa bide den erro akabuko txandakatze hau bere osotasunean familia gehienetan aurkitzeak ezinezko dirudi, sistema zaharraren aztarna huts zenbait gelditzen zaigu, inoiz galdu, inoiz beren artean urrundu direlarik, *bilbun*-en ikusi bezala; alabaina, itsu batek ere igertzen dio etimologiarentzat (eta AEren morfo-fonologiarentzat) agertu zaigun errepide berri honi.

Modu sistematikoan aztertzea eta errepide horren bururaino iristea beste baterako utzi beharko dugu baina ezin aho-goxagarriren bat gehiago eman gabe gelditu. Hor dugu, esaterako, aspaldiko *golde*-rekiko —bere ohiko «azalpenarekiko», hobe— arazo-bilduma atzendua: lat. *culter*-ek ez du hitz horren jatorritzat balio, eta eskasia hori ez da asetzen dotrina edo ustekizun klasikoa ehun aldiz gehiago errepikatu arren ere:

1. azken silaba eta bokalismo osoa faltako luke itxaron litekeen eboluzio estandarrean (***guldu* / ***kulturu* < akus. *cultrum*),
2. lehen bokalaren tinbreak ere —bigarrenaz ez hitz egitearren— maileguaren zahartasuna arrunt zalantzarri egiten du, gutxienez,
3. Erronkari eta Zuberoako lekukotasunetan itxaroten den herskari ahoskabearen arrastorik ere ez dugu (cf. *-mentu* / *-mentü*, Err *alte*, etab.)...

Golde-ren jatorriarekin bide desbideratu honetan galdutako denbora orain berreskura genezake konposizio-eratorpen zaharreko *-r* > *-l* erregela gogoan hartuaz: hots, **gor* (> *gol-*) + *-de* aski (eta beharrezko) da *golde*-ra iristeko, eta *gorri* eta —bere familiaren semantika zaharraz arduratzen bagara— ez da ahaztekoa *gorritu*₂-n *OEH*-k dakarrena: «Dejar un lugar sin vegetación; roturar». Gehitu bekio horri Trasken legearen arabera (are ekialdean) erregularra den *golde* beraren 2. adiera, hots, ‘goldatutako lur eremua’: «Fanega de tierra. *Golde bat lur* (BNc), trozo de terreno que con una pareja de bueyes se puede labrar en un día».

²¹ Ez da baztertzekoa, gainera, guztiak ez bada ere, batek baino gehiagok izatea *m*- aldaeraren bat: hautagai onak dira, demagun, *muin* eta *murru*.

²² «Trama de un tejido. “Trame, fil que la navette fait passer par la chaîne; on dit au fig. d’une personne élancée de taille, et mince”: *Irazki badu, eztu bilberik*, elle a de la longueur (de l’ourdi[ssage]), mais elle n’a pas de force, de consistance (de trame)» (*OEH*, s.u.); (< **bur-be*).

²³ Honentzat noizbait **timor* eman nuen... Holako zenbait «proposamen» itxuraz burugabe zuzentzen saiatuko naiz Lakarra (prest.-c)-n, besteri —frikiei eta horien lagunei— norbere bekatuen zuzentzeko lana ez uzteagatik. *Bil-dots* ere formalki ongi letorke, baina ez dakit Joakinen eta bion (cf. Gorrotxategi & Lakarra 2001) aspaldiko *dots* = ‘har’-ek —zehatzago, berreraiketari emandako esanahiak— balioko lukeen orain.

Salda ‘zopa lodi’, *saldez* («*saldez eta saldoz* (Lf), en groupes compacts» Lh.) eta *saldo* ‘animalia nahi persona talde handi, asko, gehiegi’ (cf. *sarr-i* ‘espeso’) ere ez dira ahazteko: beherago behin baino gehiagotan aurkituko dugun legez, forma morfologiko (eta adiera) zaharrak (cf. *sar-tu* berritutako berriagoa) berea du lehen osagaiaren konposaketa-deribaziorako kontsonante zaharra (-l-, ez -r-) *gehi* Trasken legearen (eta Kurylowiczen gogoeta ezagunen) araberako atzizkiaren alomorfo zaharra ere (-d-, ez -t-):

- sarri* (oinarriaren forma & esanahi zaharra)
 → *salda* (atzizkiaren forma eta esanahi zaharra)
 → *salde* (atzizkiaren forma eta esanahi zaharra)
 → *saldo* (atzizkiaren forma eta esanahi zaharra)
- sartu* (oinarrizko forma & esanahi berria)
 → *sarrera, sarkor...* (eratorrien forma + esanahi berria).²⁴

10. Familia bat berreraikitzen

Mitxelenak *FHV*-ren lehen edizioan, -r / -l txandakatzea azaltzeko aukera ezberdina miatu ondoren, «Con carácter provisional, sin embargo, sin aceptar ni rechazar nada definitivamente, parece más prudente relacionar esta alternancia con los distintos problemas, para los cuales aún no se han propuesto soluciones de conjunto, que plantean las alternancias de *n*, *l* y *r* (*rr*) entre sí y con cero en final absoluta o de primer miembro de compuesto» (319) diosku. Zenbait urte beranduago (1971b) ere «9. Behin batean (*FHV*-n) bildu nituen hitz-azkenean -n / -∅ aldakuntza nabari duten euskal-hitzak: bildu eta geldu egin nuen, ez bait nintzan gauza arrazoi-izpirik atzemateko» dio.

CVC-ren akabuko txandakatzeen ikerketa sistematikoa ezinbestekoa da etimologiaren geruzarik zaharrenetan barrena egingo badugu. Oraingoan horrelakorik hasi eta buka bururaturik eskaintzea guztiz ezinezkoa zaigularik, begitandu zait komenigarri dela, halere, horren aldarrika eta —orain arteko ataletan markatuak gogoan— egingarri izan litekeela asmo horren adibide-zirriborro bat prestatzea *EHHE*-ko familia baten berrikuspenean oinarrituaz. Aukeraketan ezker parteaz eman zezakeen informazioa ere (*C- > ∅- fenomenoa, demagun) gogoan izatekoa denez, *bar* erroa dugu begiz jo bi eratako arrazoiengatik.

Aurreko helburu eta irizpideek —lanaren tamaina eta zailtasunak alde batera utzirik— ulergarri egiten dute eskaintzen dugun berreraiketa ez izatea *bar*-en familia osoarena ezta gutxiagorik ere: ezer baino lehen, erro horretatik ateratako lehen adabegietara mugatuaz, hots, *barru-z* edo *aldi-z* arduratzen naiz, baina ez *aldikotasun*-ez edo *barruti-z*, demagun. Horrezaz landa, *bar* erroa hitzaren ezker muturrean denean

²⁴ Bidenabar, *bazkari* > *bazkal* edo *abere* > *abel*-eko -r > -l ez, baizik -R > -l genuke itxuraz hemen; erregelaren inputa zabaltzea zilegi bide litzateke, baina ez da beharrezko -R < -r onartuaz; froga erantsi bat genuke, bada, -r > -R bilakabidearen eta (dardarkarietan ere) -C zaharrenak lenisak zirela, Mitxelenaren erronboan bortitz gisa eman arren (cf. Lakarra 2018a). Ordea, bera da lehena bortitzaren aldeko neutralizazioa joera hutstzat eta burutugabeko kasu eta salbuespenez jositakotzat aurkezten; azalpen-zain dira, dakidalarik, *sari* / *sarri*, *gari* / *garri*, *gori* / *gorri*, *hari* / *harri*, *hori* / *horri*, *ziri* / *zirri*, *zori* / *zorri*, etab. bezalako bikoteak. Bada *gori* eta *harri* mailegutzat dituenik, baina frogak (batez ere bigarrenaren kasuan) ez zaizkit erabatekoak iruditzen.

aztertzan dugu, kanpoan utziaz oraingo aurrizkidun formak (*la-bar*, *za-bal*) eta baita edozein eraketa zeinetan *bar* edo bere ondorengo bat beste erro baten eskuinera den: *bizkar*, *garbal*, *ezpal*, *aztal*... Nabarmenki, lanak luzexko jo arren, familiaren erdiaz baino gutxiagoz arduratu gara CVC honen eskuineko eta ezkerreko bilakabide garrantzitsuen edo oinarritzkoenetara mugatu nahiz, alomorfo ezberdinen sorleku eta kokagune zaharrena ukituaz.

Bar erroari ohiko esanahi eta senideak (*barru*, *barren*, *aztarna* eta horien eratorriak) biltzeaz landa zenbait ez hain ezagun ere familiakotzat erantsi zaizkio EHHEn: *bazter* (< **bar-z-behe-r-a*),²⁵ *baso* (< **bar-so*), *garren* (**X-barren* > *X.arren* > *X-garren*). Alabaina, berreraiketaren egungo estandarrei lotuaz, familia osatzerakoan ez dira kontuan hartu beren osotasunean, bederen, familiaren tamaina —eta EHHEn egiileen lana— zeharo aldatzen (hainbatez biderkatzen) duten hiru bilakabide: **r* > *-l*, **b-* > *m-*, **b-* > *ø-*.

Hots, *-r* > *-l* deribazio erregela zaharra ezarriaz *bal-* alomorfoa iristen gara. *Balda* (cf. *sor* __ eta antroponimoa), eta *balbe* ‘heriotzea Peru eta Mariaren ipuinetan’, ‘goitik beherakoa’, ‘iktusa’ edo horrelako zerbait, agian. *-bal* horrek alomorfo berriagoak ere baditu oraindik, fonosinbolismoaren garapenak eta /m/-aren gorakadak ekarri bide zituen *malda* (goiko *balda*-ren aldaera) eta *malkar*, esaterako; ez dira ahazteko *malgu* (eta *malbu*) eta *mardo* zein *mardul* ere.²⁶

11. Eta, halere, *bal*, *mal* eta *mar* ez bide ziren *bar*-en alomorfo bakarrak. Ezker aldean pairatutako aldaketa bat berreraiki ondoren ikus genitzake erro honetatik sortutako eratorri interesgarrienak; **b-* > *ø-* erorketaz ari naiz, alegia, ez baitut uste fenomeno hau *o-* / *u-* bokalen aurreko posiziora mugatu behar dugunik, uste izan litekeen bezala FHV ikusirik:²⁷ cf. *barelare*, *berelere*, *bizkarlizter*...; badituzkegu haboro.

Horrenbestez, *al-* (**b-* galdutako konposizio alomorfo zaharra) itxarongo genuke eta, noski, ez da itxaropen hutsa: *b-* > *ø-* gabe ezagun ditugun *balbe*, *baldar*, *baldi*, *baldo* eta gainerako enrtzean, *alde*, *albo*, *aldi* eta *altzo* iruditzen zaizkit aipagarrienak, **barru-amaia*, **barru-ingurua*, **barru-bilakatu*, **bar-tz-o*, *barrutua*, hurrenez hurren. Lehen hirurak gramatikalizazio ezagunak ditugu: DEN ‘finish’ > *-de* ‘iragan burutu’ / ‘plurala’; BOR > *-bo₁* / *-po* ‘inguru’ eta DIN ‘to come’ > *di* / *ti* ‘ablaitibo-prosekutibo’ / ‘adjektibo’ / ‘futuro’ / ‘potenzial’ / ‘animalia’... (cf. Lakarra 2013a). Marka bedi hiru kasuetan —lehen *golde* eta *salda*-rekin legez— erroen alomorfo zaharrena horien esanahi zaharrarekin eta atzizkiaren forma zaharrena ere honen balio arkaikoenarekin doazela: *-l* → *d-* / *b-*. Aldiz, *ar-* zein *bar-* deribazioko alomorfo bigarrenkariak genituzke, oraindik *bar* bizirik zelarik (*barr-u* edo *barr-he-n*-en berranalisiak atzendu baino lehen, *argi(i)zar* ‘artizar’ edo *Iturribide* kale-izen fama-

²⁵ Hitz hau lehenago *praesepe* gisa «azaldu» edo nuen, nahiz geroztik aldatzerik izan dudana (cf. Lakarra 2015c); horrenbestez, bai hori eta baita beste zenbait (*negar-nigar* barne) Lakarra (prest.-c)-n berarratu nahi nituzke.

²⁶ Hasiera batean, oso egoki dirudien arren OEHko **madariko* etimologia txikigarriarekin eta metonimiarekin (ikus §15.16 kontrako argudioetarako).

²⁷ Gainerako bokalez ezer gutxi baitio atal horretan, holakorik inoiz eroriko ez balitz bezala *b-*-ren ondotik. Bestalde, /u-o/ aurrean ere *bortz/bost*, *butz/putz*, *buru* (eta hortik *buztarri*...) salbuespenak ditugu *ostegun*, *ortzi*, *uzker* eta gainerako «erregularragoen» artean; gehi bitez *bo-*, *bu-* > *mo-*, *mu-* egin duten ugariak (cf. §20.19). Seguruenik, *b-*-aren erorketan bezala (cf. Lakarra 2009c-n bildu FHV²-ko aipua), hitzaren luzerak baduke garrantzirik eta, nola ez?, baita kronologiak ere.

tuan legez), zegokien (*b*)*al*-etik aldatu eta «berrezarria». Garai horretan kokatzen da *arte* eta baita honen beste zenbait lagunen (*arto*...) sorrera ere; kasu hauetan guztiz bizirik dirauten erroek bultzatu dute konposizioko alomorfo zahar-ilunagoa aldatzea. Komeni da bilakabide hau flexio-fenomenoetarik bereiztea; hots, ez formalki ez kronologikoki dira zaku berean sartzeko *barhen* (flexioa) eta *arte* (deribazio modernoa, bai \emptyset -, eta batez ere, *-r* eta *t*- gogoan hartuaz).

12. BAR-

12.1. *Barren* : **bar* + *he* + *n*. *-he* izen arruntek hartzen zuten lokatibo atzizkia zen eta lehenago preposizioa. Euskara historikoan kontsonante enborrei kasu lokatiboetan C-z hasi kasu-marken aurrean gehitutako epentesizat berranalizatu da. Alabaina, bere izaera ez-fonologikoa eztabaida ezina da: ez zaie eransten *Gasteiz*, *Irun* eta gainerako leku-izen bereziei eta, gainera, lokatibo horietarik landa, *-e*-k hautsiko lituzkeen taldeak oso arruntak dira, adib. *n* + *k* (*oihaneko* / *zotinka*, *nongo*), *r* + *t* (*lurretik* / *hortik*), *z* + *k* (*goizeko* / *noizko*), *l* + *k* (*zakileko* / *makilka*, *hilgo*), etab. Lokatibo orokorretik sortu bide zen genitibo zaharra (*ene*, *neure*...) eta gero *-(r)en* posesibo propioak izateko gai ez direnei inesiboa gehitutako forma; cf. Lakarra 2018a eta prest.-e.

12.2. *Barru* : **bar* + **bun*. Bigarren osagaiak *b*-galdu du arrazoi fonetikoengatik eta *-n* berranalizatu da inesibotzat hartzean (cf. *egun* > *egu*). Hori bera dugu *une*-n, zeinetan erantsitako *-e* erroarena bailitza hartu den modernoki (cf. *atze*, *aurre*, *gane*, *gibele* eta ekialdeko *Lohizune*, *Parise* eta beste hainbatetan); familia berekoak dira *muno* (< **bun-no*) eta *muño*. Hiatoa hausteko sortua da *gune*-ren ezkerreko *g-*, *garren*-ena edo *negu* eta besterena legez. Cf. §14.4 *marru*.

12.2.1. *Barruki* : *OEHn* «1. Establo, corral» eta «2. Menudillos o tripas de un animal», «3. Intimamente»-z landa.

12.3. *barre*: **barnetik* datorren zarata edo algará; ikus behean §14.3 **marre* eta are §12.2 *marru*, gehi §12.9-12.10 2) eta 5); *barre* hau jatorriz hor berreraiki **barre* bera dugu, noski.

12.4.1. *Bartz* : ‘liendre’ **bar-tz*. Cf. *hor-tz*, *bel-tz*, *bor-tz*, etab. eta hurrengoa. Orobat, §15.26 *maskor* < **bartz-gor*.

12.4.2. *Bantz* : *OEH* «*Bantza*, la baba (de animales, vacas, etc.)” Iz *UrrAnz.*». Cf. §14.10 *mantz* ‘jugo’ eta agian, §16.14 *antz* «1 resto, traza, rastro».

12.4.3. *ban* : *OEH* «Onomat. de explosión. *Ban! Ban! Ban! sutautsak egin eban*. Altuna 85.». Horrezaz landa, ik. §14.10.1 *man*.

12.5. *baso* : ‘bosque, monte, terreno salvaje, no cultivado’: **bar* + *so*. Bigarren zatirako (‘tamaina handiko’, ik. Lakarra 2013a eta 2015c), cf. *bidaso* eta *itsaso*.

12.6. *bazter* : ‘borde, orilla, margen...’, ‘lugar, tierra, parte...’: **bar* + *z* + *be(he)-r-a* (cf. *laster* < **dats* + *be(he)-r-a*); *r...r* > \emptyset ...*r* disimilaziorako erka litezke **hertz-(bu)-ger* (> *ezker*) baina **hertz-bu-on(e)* (> *eskuin*, *eskuma*), **bu-*

ruzjarri (ala *buruz-barr-i?*) > **burztarri* > (*b*)*uztarri* eta **bernazur* > **enazur* (> *hezur*); cf. Lakarra 2015c. *Pace* Manterola (liburu honetan).

12.7. *bar(d)in* : Ikus 13.6 *baldin*.

12.8. *barro* : «1 *barro*. «*Barroa* (O), pitxoia, pitoa, zakilla» SP.»; «2 *barro*. «(V-m) incluido; «(estar, etc.) atrapado»; *barro egin* (V-m) ‘atrapar’; 3 *barro*. «Especie de anilla colocada en el extremo de los troncos» (Izeta *Baztango Hiztegia*). -o ‘COMPLETIVE’;²⁸ ik. Lakarra 2013a (cf. *atz-o*, *ger-o*, (*b*)*altz-o*, etab.). Cf. orobat §14.5 *marro* [*barro* (Z, Err.) «morueco, carnero no castrado»] eta §16.2 *arro*.

12.8.1. *barroki* : *OEH* «*Barroki* = *barruki* (BN-baig; Dv (BN), T-L) ‘establo, corral’».

12.8.2. *barrabil* (general), *barabil* (Zar, Err.), ‘testículo’.

12.9.-12.10. **bare* : Ikus §14.6 *mare* ‘babosa, caracol’ eta baita §§16.8-9 ere: «*are-2* (*are*, *ara*, *arre*, *arra*) ‘rastros, rastrillo, grada’ (orokorra), ‘vara larga para remover la brasa del horno’ (Err), ‘otra barra para entrar-meter los yunques del martinete» (Leitza)».

*EHHE*ren lehen idatzaldian *bare-are* ‘organu’ eta ‘animalia’ biak mailegutzat ematen ziren eta ez da ezer esaten *are* lanabesaz; alabaina, bada beste azalpen alternatibo zilegirik, gutxi gorabehera *EHHE*-ren azken bertsioan gelditu den legez:

1. *bare-1* (< **bar* + *-e*) ‘beheko, barneko’;
2. **bare-1* > *are* : erorketa orokorra, ez soilik Bkoa; hortik gelditu da *are* ‘bare’ Bn, baina baita *are* ‘lanabesa’ (orokorra) ere, zein soroan erabiltzeko zein labean eta baita *-are joare*, *eskuare* edo *landare*-koa ere. Markatu behar da *are/ara* honentzat ez dela egoki Corominasek eta bestek aipatu gask. *aret* —zergatik erortzen da *-t?*—, batez ere *arrelarra* aldaera gogoan izanik. *Are/arre* bezalako bikoteak ondare zaharreko *sari/sarri*, *garil/garri*, *goril/gorri*, *zoril/zorri* eta beste hainbat bikote ilun (**bare/barre* kognadoak tarteko) gogoratzen digute.
3. *bare-2* < *baratu* (adjektibo postberbala, cf. *neke* edo *merke*) sortzen da, ‘tranquilo, calmado’, ‘calma en la mar’; ia orokorra dugun arren (*OEH*-k dioenez ez da Zn) aski berantiarra behar du bere osaeragatik.
4. *bare* ‘lasai’ (orokorra) → ‘animalia’ (id) eta
5. ‘animalia’ → ‘organu’ (orokorra baina ez B); *barraskilo/marraskilo* eta gainerakoak azaltzeko ere *bare* mailegua ez da aukerarik hoberena, *-r* > *-R* enbor akabuan gertatzen baita usuenik hitz zaharretan (cf. *FHV* 331 eta beste hainbat kasu hor aipatzen direnez landa); horrek bestela ere behar dugun ondare zaharreko **barre* (< *bar* + *-e*) baten alde argudiatzera garamatza. Ikus 2) eta §12.3 *barre*.

²⁸ Azkuek oraindik badu *barro* «1 (BN-s, R) carnero de un año» ere, *OEH*-k *marro*-ra berbidaltzen duena.

6. *are* (< **bare*-1) ‘lanabesa’ EH osoan (baita Zn ere, *bare*-2 ez bezala) gor-
detzen da horra *bare* mailegu analogikoa ez baita horra hedatu; orobat
B-ko *are* ‘organua’ ere.
- 12.11.** *barda*-1 : «(V-m), rama de árboles provista de otras pequeñas» A». Az-
kuek «(V-m)»-tzat du baina *OEH*-k dakartzan Larramendi eta Añibarroren
lekukotasunek²⁹ —gehi, gutxienez, egungo B-ko beste hizkera batzutakoak
(nahiz Gernika aldean Barandiaranek bildu *Bidien bardapien egon ei-sen ollar
eder bet.* «Bajo unas bardas» (V-ger). *JMB Mund* II 152 (*apud OEH* s.u.)—,
erabilera zabalago aitortu behar zaiola erakusten digute.
Uste hau areagotzen dute *OEH*-n eman Arabako erromantzeko eta toponi-
miako erabilerak: Cf. LzG: «*Barda*, arbusto. ¿...? (Santa Cruz de Campezo).
Barda, abarras; ramas delgadas (Apellániz). «...ciento y veinte y tres rs. por las
suertes de *barda*» (LC Lopidana, 1778). «...dos suertes de *bardas*, once rs. y
ocho mrs.» (LC Ondátegui, 1706).». Ikus §12.12 *barda*-2 gehi §14.7 *marda*.
- 12.11.1.** (*bardal*) : Bada, gainera, aurrekoaren erdal eratorri bat, *-al* atzizki to-
ponimiko ezagunarekin (cf. *peral*, *manzanal*, etab.): «*Bardal*, paraje cubierto
de arbustos o árboles delgados (*Toponimia en Apellániz*)». Cf. §§13.3 eta
17.3an aipatu *baldar* eta *aldar*, formalki kognado argiak baina esanahian da-
goeneko urrunduak.
- 12.12.** *barda*-2 : *OEH*-k dioenez «*barda* (AN-5vill, B ap. A), *marda* (Sal, R-uzt,
S ap. A; Dv (S), H), *farda* (BN-baig ap. A), *parda* (BN-baig ap. A). «Un des
estomacs des ruminants» H. «*Marda*: 1.º (Sal, R-uzt), panza. *Marda handi*
(BN, R, S), panzudo. 2.º (Sc), cuajo del ganado. 3.º (Sal, S), estómago» A.
*Badira gizonen artian herra ezarri nahiz bethi dabiltzanak. Halakoak hürrün
dira gizun izatetik; halakoen marda, marda beltza da.* Eskual 31-10-1913 (ap.
DRA). *Deabru marda beltza.* «Diablo de cuajo negro» (BN). A *EY* III 278».
Ikus aurreko *barda*-1 gehi §14.7 *marda*.³⁰
- 12.13.** *barbar* : *OEH*-k «(V-arr-oro-z-ple, L, Sal, R ap. A; Aq)» hainbat adiera bil-
tzen ditu onomatopeia honentzat, nahiz guztiak hurbileko diren: «1. ruido de
voces, conversación, etc.», «2. abundancia, multitud», «3. mouvement d’un in-
secte qui marche, et sensation qu’il cause», «4. ruido de ebullición», «5. mur-
mullo suave»; baita izen bezala ‘vocerío’. Cf. §13.13. *bal* eta §14.8. *marmar*.

²⁹ «*Barda*, [...] *barda*, *abarra*» Lar. «*Bardia* o *zarbia*, *txusakia* o *garijia*, ramillas de árboles o chamiza.
Todas las cuatro voces son sinónimas» Mg *PAbVoc*. «Rama cortada; si es grande: *adakia*; si menor: *aba-
rra*, *barda*» Añ. «(V-m)».

³⁰ Harrigarri xamarra da Corominas eta Pascual-ek (s.u. *barda* II) ez aipatzea ezertarako euskara eta
ez euskal hitzik, nahiz «cubierta que se pone sobre las tapias de los corrales» definitzen duten horretan
—eta garbiri bereizten *barda* I ‘armadura de vaqueta o hierro con que se guarnecía el cuerpo de los ca-
ballos’etik—, hasieran bertan «origen incierto, seguramente prerromano» ezarri. Euskarazko forma eta
esanahitik hurbil dira port. *barda* ‘cerca de ramos y zarzas entrelazadas’, *bardo* ‘corral hecho con jaras y
otro material, para ordeñar o para guardar ganado cabrío o lanar’, etab. edo Bierzoko nahiz Mirandako
‘cerca de pared o de seto vivo’ eta ez da oso garbia «el salm. *barda* ‘retoño de roble, roble pequeño, es di-
ferente de nuestro *barda*: es regresión del sinónimo *vardasca*, *bardusca*... < *verde*».

- 12.13.1.** *barban* : Baztan eta Lkoa Azkuek dioenez; «pelusa, vello» eta, agian zehatzago, «pelo ralo». **ban* ‘moztu’ erro zaharraren erreduplikazioa baina -Cn konposizioko -r aldatuaz; cf. *gangar* edo *zin(t)zur*. Cf. aurreko *barbar* eta han aipatuak.
- 12.14.** *barraskilo* : ‘caracol’. Mitxelenarentzat (*FHV* 332) *bar(h)e* ‘babosa’-tik eratorria (ik. §12.9-12.10 **bare*) eta, beraz, -r- > -R-ren adibide. M- gehiagotarako, ik. §14.11 *marraskilo*, etab.
- 12.15.** *barhanda-* : ‘escuchando’(-n), ‘espía’ (-ri), ‘acechar, vigilar’ (-tu) eta antzeko esanahiak biltzen dira bere inguruan. Ikus Corominas-Pascual s.u. *barrruntar* hitz honek *barrun*-ekin izan lezakeen zorraz.
- 12.16.1.** *barauts*-1 (V, G, L; Lar, Añ (G), H), *baraus* (V-arr), *baruts* (V-gip), *barrauts* (V-ger), *bahuts* (S; Gèze, Dv, H), *balutz* (V-gip). Ref.: A (*barauts*, *baraus*, *baruts*, *bahuts*); A *Apend* (*barrauts*); Lrq /bahücl/; Iz *ArOñ* (*balutz*). «Espumarajo, espuma de la boca; espuma en gral.»; «*Baraus* (G-to), olor de comida o bebida que despide uno del estómago. *Orri darion barausa ere gezurra dek*» A. Ikus ondokoa.
- 12.16.2.** *barauts*-2 (V-gip), *barautz* (V-gip), *barutz* (V-gip). Ref.: A; SM *EiTec1*, *EiTec2*; Etxba *Eib* (*barautza*); Elexp *Berg* (*barautz*, *barutz*). «Broca. «Birbiquí, artefacto muy antiguo con el cual se horada el hierro» A. Cf. aurrekoa.
- 12.17.** *barrast* «(Sal.) Onomat. de la incisión, rasgueo, etc.» A. Cf. §16.15 *arrast*.
- 12.17.1.** «*barrasta*, *barrastara*, v. *parrasta*, *parrastada*» (OEH).

13. BAL-

- 13.1.** *Balbe* : ‘muerte’, ‘muerte activamente’; *balba* «(V-ger), mala suerte»: **bar* + *-be(he)*. Cf. *bilbe* 1. ‘trama de un tejido’; 2. ‘evolución, desarrollo’.
- 13.2.** *Balda* : ‘anaquel’; Corominasek «de origen incierto» dio eta Espainiako Akademia zuzentzen du markatuaz ez dela «gatzelera orokorra», baizik eta Bizkaiko eta Santanderkoa. Orobat, euskarazko *balde* eta *baldi*-rekin ere lotzen du (*sorbalda* ere gehi zitekeen, noski), oso egiantzeko eginaz euskaratik zabaldu izana. **Bar* + *-da*; bigarren zatirako cf. §15.2 *malda*.
- 13.3.** *Baldar* : ‘torpe, dejado, flojo, descuidado’ funtsean; garrantzitsua «4. (G-to), cosa ladeada»: **bar* + *dar*. Cf. behean §17.3 *aldar* eta §15.3 *maldar* ; orobat §12.11.1 *bardal* baina honen 2. zatia erromantzekoa da.
- 13.4.** *Balde* : OEH-k ‘balde’. «Espèce de sceau en bois dont on se sert pour vider d’eau le fond d’une barque». Azkuek badu «(BN-haz, L-côte, Sc) tirador de cómoda» ere.
Corominasek (s.u. *balde* II) «m., ‘cubo para agua’, vocablo primitivamente marítimo de origen incierto’. 1ª doc.: 1587, G. De Palacio, Acad. 1780, *Supl.*» diosku. Jatorri ilunak ditu —beste hainbat itsasoko hitz bezala, gaztelaniak portugasetik hartua izatea litzateke egilearentzat aukerarik hoberena—

baina ez du ezer erabakiorrik aurkitzen, nahiz India eta alboherrietan ere hitz horrekin edo antzekoekin lotutako formak aztertu.

Euskararen barrenean goiko bi adierak ez lukete eragozpen formalik ez semantikorik (**bar-de* 'barruan hartu', 'barruratu'); cf. *arte*₁ eta *arte*₂, §17.5 *alde* eta §13.5 *baldi*.

13.4.1. *Balde(ko)* : Bada esapide pareta aurreko hitzarekin lotua, zahartasun erantsia emanaz: *balde*₂; «1. (Precedido de sintagma nominal en genitivo). Semejante, parecido»³¹ eta «*baldeko*. Igual, parecido. *Bainan, artzainen Artzain soberanoak gerorat ere gure nekhe-izerdieri indar ematen diotelarik, ikusiko dire elhurtegi eta hormategi hauk bilhakatzen eliza handi bakhar baten baldeko*. Prop 1906, 133 (ap. *DRA*)».

13.5. *Baldi* : 'tapadera, cobertor' eta «compartiment supérieur s'ouvrant par une trappe, en haut d'un bahut», 'cajón'; hitz oso zabaldua (G-B-Z nahiz L eta BN, Leizarraga eta Pouvreauren lekukotasunarekin, besteak beste).³² **bar* + *-di* (cf. beherago §15.4 *maldi* eta §17.6 *aldi*). *-di* predikatiboak eta adjektiboak egiteko atzizkiaren alomorfo zaharra dugu (> *-ti*), *handi*, *hordi* eta besteren batean gordea (cf. Lakarra 2013a) eta, beraz, diakronikoki metonimia izan da 'barnean dena' > 'estalki', 'gordailu'.

Bada oraindik beste *balditu* bat *OEHN*,³³ bi esanahi aski bereziturekin, baina azken batean goikoari lotua, noski, nahiz *bar* 'barru, barren' baino *bar* 'behe'-tik hurbilago diruditen, batez ere bigarrenak: «1. membris captus» O *Not* 48. «(O), perclus de ses membres» SP. «Privé de l'usage de l'un ou de tous ses membres» eta «Sorprender(se), asombrar(se)». «Étonné», bestea; azken honentzat ikus beherago (§13.7) *BALDIZ*, *baldiztu*-ren iruzkinaren akabuan.

13.5.1. *Baldia* : Ez dirudi *OEHk* zuzen jokatzeko duenik *baldi*-tik *baldia* bereiztean: cf. «*Baldiak*. Burtigun eta are kirtenak artzeko uztarriak daramazkian ugale uztaiak (V-gip)» *Urkia EEs* 1930, 48. «*Sapiñoak*. Biurraz egingako *baldiak*» Ib. 48. «*Baldixak*, el doble arco de cuero donde se mete el timón» Iz *ArOñ.*».

Esanahiari dagokionez 'hedeez egingako kutxa-modukoa' testuko esanahiari egoki zaio eta formari dagokionez ez dugu haren plurala baino (artikuluarekin, beraz, ez *-a* itsatsiarekin).

13.6. *baldin* : Luze joko luke Mitxelenaren (1970) etimologia ezaguna (**ba-ahal-dadin*) berregiteak; esan dezadan bi arazo aski larri dituela:

1. aldaera guztiak —*baldin* orokorraz landa, badira gutxienez B *bardin*, GN eta ekialdeko *balin* eta GN *barin*—, ezin ditugu *baldin*-etik azaldu: bai

³¹ 2. adiera «Imitador, *antzarle, jarraile, balde*» Bera-Lopez Mendizabalena da eta horrekin dena esana dago.

³² Hau hitz egiteko modu bat da, jakina, B. Urgellek gogoratu bezala, Pouvreauren lekukotasuna ez baita Leizarragaren morrointzaz aske; ik. Etxagibel (2008, 2014).

³³ Aurrekoari *balditu* 'tapar' dagokio, baina Azkueren poltsiko-hiztegiaren lekukotasun soilarekin.

balin, baina ez *barin* eta ez *bardin* (cf. §16.9), *-r-* horiek ezin baitira lortu ez bokalarteko *-l-* berantiarregi batetik ez *ld* > *rd* bilakabidetik (talde hori iraunkorra baita);

2. sintaxiari dagokionez, *baldin* nahiz aditz jokatuaren nahiz nagusiaren aurretik (eta are lehenago, esaldi hasieran) joan zitekeen *OEĤk* dioenez, baina ez da hori gertatzen zena Mitxelenarentzat *baldin*-en oinarrian litzatekeen *ba*-rekin: hots, bai *badator*, baina ez ***ba-etorri* eta are gutxiago ***Ba atzo etor ledi...* eta, horrenbestez, nekez iristen ahal gara hark proposatzen duen **ba + ahal + dadin/ledin* segidara.

Bai arazo fonetikoa eta baita morfosintaktikoa ezabatzen dira **bar* (> *bal-*) + *din* ('dela behintzat',³⁴ 'izan bedi gutxienez')-etik abiatuaz.

- 13.6.1.** *bardin*. *OEĤn* *berdin*-en barnean, *ber* erro zaharretik jalgitakotzat bilduetan badira zenbait aurreko *bardin*, *bar* erroarenak diruditenak beren esanahiगतik; horrela «2. Tal vez, quizás» (Lazarragaren lehen lekukotasunarekin) eta, batez ere, «de todas maneras, en cualquier caso» juntagailua (Ipar eta Hegoko lekukotasunekin) eta baita «pues, ya que»; ez da horiekin nahasi behar «3. También del mismo modo» eta ezta seguruenik bere berankortasunagatik «incluso» ere.

Funtsean, aurreko ahapaldian emandako azalpenak («dela behintzat» eta hortik hurbil gelditzen den «seguruenera») balio du hauentzat ere, *bar* 'behe, barru' eta *din* 'izan bedi'-rekin. Pentsatzekoa da aski aspaldi *bardin* → *berdin* gertatu zela analogiaz (ez fonetikaz) beranduago. Nolanahi ere, Iparraldean (Leizarraga, Etxepare) badira *-a-* batzuk nahiz adjektibo nahiz adberbio balo-rearekin.

- 13.7.** *baldiztu* : *OEĤren* arabera «(V-m ap. A), *maldiztu* (V-oroz ap. A), *pal-diztu* (V-oroz ap. A), *paltziztu* (V-arr-oroz ap. A). «Tajar las castañas, para que se cuezan mejor» A». Osaerari dagokionez, **bar-di-z-tu*.

Bidenabar, «BALDIZ. *Iru dardar txiki ta bi aundi ziran, jende dena baldiz!* «La gente estaba atónita». Or *Poem 552*» ere; honen esanahiaren bilakabiderako ikus *balditu* gorago (*baldi*-ren iruzkineko azken ahapaldian). Ik. §15.5 *maldiztu*.

- 13.8.** *baldo* : 'estaca', 'estaca para sujetar tierras', 'pedazo grande de madera, sobre la cual se trocea la leña a hacha' eta hortik 'zoquete', etab. *OEĤ*-n (orobatsu *baldoka* ere). Maiorak *Lex.Autóct.II*, s.u. «aro de madera utilizado en la fabricación de cubas, cestas, etc.» dakar, 1538ko lekukotasun ezin argiagorekin: «que le diese una carga de aros o baldos» ere. Bi adierak elkarren osa-

³⁴ Cf. «Acaso alguno de estos casos [*alkhabuz*, *aulki*, *baldin*], si no se deben a contaminación (...) pueda relacionarse con el cambio *r* > *l* en final de primer miembro de compuesto (infra, 16.7)» (*FHV* 314, n. 5). Bidenabar, *behintzat* < **behe-din-tzat*, *behi* < **behe-di* bezala (eta cf. *behor* < **behe-hor*). Azken biek Holmerren ideia zahar bat jarraitzen dute, *behe* eta *bi* animalia horiek lotuaz, hark eman ez zituen zehaztasunak erantsi litezke, atzizki edo 2. zatiaren jatorriaz demagun. **-hor*-en jatorriaz (cf. *lotsor*, *ahanzkor* < **-z-hor* < **thor*) eta horrek «Martineten legearen» alde ematen duen lekukotasunaz mintzatu naiz Lakarra 2018an. Forma nahiz semantikari dagokionez, defendagarri dirudi *behar* < **behe-bar*-ek eta baita *mehar* < **mehe-bar* eta *zehir* < **zehe-bar*-ek ere.

garri dira, noski, ‘*barruan sartutakoa’ (**bar* + *-do*) eta horren inguruan osatutako zera.

Hurbil gelditzen da *zulo* (< **zul-lo*) ere, baldoa haren barruan sartzen zen zura baitugu; bien eraketa ere antzekoa dugu, CVC + COMPLETIVE, bata alomorfo zaharrenarekin (*-do*), bestea berriagoarekin (*-lo*); azken hauetaz, ik. Lakarra (2013a) eta gorago §12.8 *barro*-n aipatuak.³⁵ Ikus §15.6 **maldo*, § 16.7 *arto*, §14.1 *mardo* eta, agian, §17.2 *aldo*.

13.8.1. *baldoka* : Ikus aurreko *baldo*.

13.8.2. *baldoki* : «1. Sien. «Sien, sienes, *loak*, *baldokiak*» Lar. «Aladares, los cabellos peinados con curiosidad a lo antiguo, *aldeetako*, *alboetako*, *loetako*, *baldokietako ille kiskurrak*» Ib. «(G, Añ), sienes» A. v. *loki*.» eta «2. (V-m ap. A; Lar *Sup*). «Mollera, *bururraldea*, *baldokia*» Lar *Sup*. «(V-m), fontanella, porción cóncava y la menos dura del cráneo; es muy notable en los niños «A» dakartza *OEH*-k.

13.8.3. *baldorra* : «(*baldorra*.) «Vientre o panza muy abultados (Contrasta)» LzG.» *OEH* s.u., Arabako erromantzez. Cf. §17.9 *aldor*.

13.8.4. *baldoski* : «*baldoski* (Lar, Hb ap. Lh). «Trenque, *ibaian egindako baldoskia*» Lar. «Digue, chaussée (?)» Lh.». «Trenque» hori «dique construido para cortar o desviar la corriente de un río» da *Academiaren Hiztegiaren* 2017ko edizioan.

13.9. **baldur* : ik. §14.2 *mardul*.

Bardo-ri alomorfo berriago bezala *mardo* zegokiola ikusirik, bururatu zaigu *mardul*-en kognatu arkaikoa **baldur* litzatekeela; ez dugu forma hori lekukoturik aurkitu, baina bai horren arrasto garbi askoa hurrengo *bal-*, *bandurro*-n.

13.9.1. *baldurro*, *bandurro* : «Palo, estaca. Cf. [J. M. Iribarren] *VocNav*: «*Baldurro*, palo grueso, estaca, garrote rematado en nudo o abultamiento (Aézcoa, Tafalla, Pamplona). En Aóiz *bandurro*. Se usa en Aragón». *Armatu-rik espata eta baldurros* (90). LE-Ir». Maiorak ere badakar: *Léx.Autóc.Hist.* II «*baldurro*: palo grueso» (1834ko aipuak «con un baldurro o palo corto»). Cf. §15.15 *mandur* eta agian, §16.13 *andur*.

13.10. *baltzo* : «Asociación, sociedad. «Sociedad de comercio, alianza. Lo he oído muchísimas veces (Azkue)». *OEH*k, hari jarraiki, *baltzu* dakar, baina hark «sarritan entzun zuena» ez bide zuen egoki islatu azken bokalari dago-kionez (*o/u*); hots, benetan entzundako *baltzuan*-etik egindako atzeranzko eratorpena dugu *baltzu* (eta horren gainean gero sortu guztiak, jakina) baina *baltzuan* horretara nahiz *baltzu* + *-an*-etik nahiz *baltzo* + *-an*-etik iritsi zitekeen. Are markagarriago da «baltzu izan» esapidarekin, *baltzo* baino ez baita horren oinarrian: «BALTZU IZAN (*baltzo ixan* V-ger). Asociarse. «*Ez ixan orregaz baltzo*, *balbea daukotsu-ta*» Otx *Voc* s.v. *balba*.» Hots, **bar* + *-tz* + *-o* dugu; cf. §15.9 *maltzo*, §17.3 *altzo*.

³⁵ Ez dirudi honekin zerikusirik duenik «*aldo*. «*Alddo* (G-to), gato» A *EY* III 357 (voz del voc. infantil)»-ek.

- 13.10.1.** *baltza* : «1. “V-m” corbona, fondo común, capital social» A; 2 «(V-m), todo el conjunto de merluza, destinada a la venta» A Apend.
- 13.11.** *balgar* : *OEH* s.u. «*balgar*. “(V-gip?), terreno costanero” A.» Cf. §15.8. *malkar*, §16.10 *argal*.
- 13.12.** *bal-2* : *OEHn* baina (ez dakit ongi zergatik) *bala-1*-pean agertzen dira ondokoak:
 «5. (V-oroz-ger-m), *bal* (V-gip), *baal* (V-gip). Ref.: A; Iz *ArOñ* (*bal*). «Cesto, con cubierta propia» A. «*Bal bat*, una cesta alargada como una tabla con asas en los dos extremos para llevar el pan al horno» Iz *ArOñ*. «*Baal bat*, una cesta alargada con que los panaderos repartían el pan» Ib.
 -(L-sar), *bal* (V-gip). «*Bala* (L-sar), saco que se utiliza como medida de capacidad para áridos. Cabe alrededor de 100 kilogramos» JMB *At*. «Una medida de cien haces» Iz *ArOñ*.
 6. Especie de criba. «*Bala* [det.], una como *artzia* para limpiar el trigo echándolo arriba, pero redondo y mayor» Iz *ArOñ*. Cf. Ib.: «*balaari*, que limpia el trigo con *bal*».»
 Sarrera horretan badira esanahia nahiz forma hurbilekoak dituztenak (‘afascular’, ‘haz de trigo’, etab) baina inoiz honek ez duen *fal* aldaerarekin eta egiantzekoago iruditzen zait erromantzeko *mal*-en izatea beren jatorria.
- 13.13.** *bal-1* : *OEH bal 2* «Onomat. de balido. *Akerrak, aker bezala, / Deusik ez jakin! / Berak ur eskas duela, / Bal, bal, bal, egin. Ox 89. Akerra, be, be, bai, bal, bal. Ib. 89.*». Orobat, «1 *balaka* (Dv, H). Balido. (La fuente de Dv y H es *Orreaga*). *Jauna --esan zuben Erroldan fuertiak;-- ur-basoko orrua da, Andresaroko ar-salduen balaka da* (AN-araq). «Balido». *Orreaga 47 (ib. 43 (Gnav) marraka).*» Cf. §14.8 *mar-mar*.
- 13.14.** *baldatx* : *OEH-k 1*. «Persona desaliñada y mezquina» A. «*Baldatx*, persona de poca gracia «y fuste» Ib.», «2. Torpe. *Muturrean zolda, ta koloka bellarri; / anka baldatxak, eta mingaiña egarri, / ez dauka andik artzaiak aterarik ardi.* «Vacilantes los pies». Or *Eus 246.*» eta, batez ere, «3. (Sust.). «(G-to), colgajo, cosa despreciable que cuelga; p. ej. la piel en animales flacos, algún trapo que sale del bolsillo, etc.» A.» ematen ditu; cf. §17.4 *aldats*.

14. MAR-

- 14.1.** *mardo* : «1. Blando, suave» eta, batez ere, «2. lozano, gordo, rollizo, robusto». Hitz orokorra, seguruenik, *OEHk* «(BN, Sal, S, R-uzt) markatzen badu ere dialektoei dagokienez eta «Documentado al Sur desde principios del s. XIX. Al Norte se encuentra en Lopez, Eguiateguy, *SGrat*, Arbelbide, Lafitte y en un ej. de *Herria*» lekukotasunez. **bar* + *-do* (COMPLETIVE); *m-* adierazkortasunari zor zaio, ez testuinguruari. Osaeraz *baldo*-ren morfema berberak, baina lehenengoa alomorfo modernoarekin; konposatuaren esanahia ere berriagoa: ‘*barruratua’ > ‘betea, lodia’ > ‘biguina’. Cf. §13.8 *baldo*, §15.6 **maldo*, §16.7 *arto*.

- 14.2.** *mardul* : «robusto. Lozano, rollizo, gordo» B eta Gn, bereziki. **bar* + *dur*; bigarrenaren alomorfo bera *eztul*-en. Ik. §13.9 *baldur*.
- 14.3.** **marre* : *Marreka*-n *marraka*-ra bidaltzen da *OEHn* —nahiz hura den aldaerarik zaharrena *m-* dutenen artean— eta hemen (*merreka* eta *parraka* ere aipatuaz) «Balido. (R-vid), grito, en general, de animales» A. «*Marraka*, mugido y aún balido» A *Aezk* 296», «Maullido», «rebuzno del burro», eta baita (2) «Grito, chillido; grito de dolor, gemido, lamento», (3) «Bramido, estruendo del trueno» eta (4) «Chirrido, ruido. «Chirrido del carro» ere badatoz. Ikus beherago §14.3.1-2 eta hurrengo.
- §12.3 *barre*-rekiko lotura eta harentzat proposatu etimologiak honentzat ere balio duela are gehiago berresteko, cf. (5) «(Sal, R), torrente de lágrimas» eta «(R), produciendo ruido de tripas», gehi ondorengo *marru* ere.
- 14.3.1.** *marra* : *OEHn*-n 6. adieran «empleado como eco de *parra*, con alteración de la consonante inicial» diote, «*Parra ta marra: astoakin ezkondu bearra* (AN-larr). ‘Ergelkerietan dabillanak, ezkontza txarra egin oi du’. Inza *NaEsZarr* 768» lekukotasunarekin, baina badirudi gainerako oihartzunek baino lotura handiagoa duela bere (*barre*) familiarekin. Esaldian nabarmen dirudi *p-* aldaerak (bestetan *f-* edo *b-* legez) gizakientzat gordetzen direla eta *m-* animalientzat, honek dakarren fonosinbolismoaren areagotzearekin; cf. §14.19 *marraska* eta §14.4.1 ere.
- 14.3.2.** *marrada* : Azkuek dagoeneko zekarren adiera bikoitzeko eratorri hau errepikatzen da *OEHn*: «1. (V-ger), murmuración» eta «2. (V-m), ruido al comer».
- 14.4.** *marru* : «(G-goi-to; O-SP 230, SP, Dv (G, AN), H), *marro* (G, AN; Aq 343 (AN)), *marrua*, *marroa*, *marroi*. Ref.: A (*marru*, *marro*); Iz *Ulz* (*marro*)» *OEHren* arabera. «Bramido, mugido, rugido; aullido; balido», «Maullido», baina baita «Grito (humano), «Quejido de dolor» eta, beraz, barrutik ateratzen den zarata eta algara (cf. *barre*), eta gero, hedaduraz bestelako zaratak ere: «Bramido, rugido (del mar)», «rugido del tren» eta «ruido, chasquido».
- Ikus §12.3 *barre*, §12.2 *barru* eta §14.3 **marre* gehi §14.3.1. *marra*, §14.3.2. *marrada*.
- 14.4.1.** *marmuka* : eratorrita fonetikaren aldetik erregularra izan ez arren (cf. *-m-*) edo horregatik beragatik ere, *marru*-ri argi lotuak dira *OEHko* azken bi adierak, elkarren artean urrutixko badirudite ere: «1. Medusa, pólipo», «2. «(R), gruñido, refunfuño, p.ej. de perro» eta «3. (L-ain) niño grueso».
- 14.4.2.** *marruma* : cf. *OEH* «*marruka*-2, *marroka*, *marrauka* (H) «gritando, be-reando, rugiendo, bramando» eta gogora §14.3.1eko iruzkina.
- 14.4.2.** *marruza* : «(G) bramido» (Araq → Azk.).
- 14.5.** *marro* : «1 *marro* / *barro* ‘morueco, carnero no castrado’; 2 *marro* (V-m, B, Sal apud A) ‘trampa, fraude, engaño’; 3 *barro* (R) ‘insecto’; 4 *marro* ‘huero, parte casi seca de un árbol’; «5 *marro* «3. *Marrua*, *subixa*, en el juego de la tala el palo inclinado contra la pared para hacer pasar por su hueco la tala»

Iz *ArOñ.*»; 6 *marro* ‘recodo de caminos’ (AN-larr); *marroa sartu* (G) ‘engañar, sorprender’; *marro egin* (Sal apud A) ‘engañar, hacer trampa, fallar’; *marroan* (G-goi apud A) ‘al escondite’; *marro egin* ‘esconderse’; *marro-marroka* ‘al escondite’.

Maiorak (*Léx.Autóct. hist.* II, s.u.) ondoko definizioa du: «*Marro*: juego que consiste en formar dos grupos o bandos, tratando de salvar a los compañeros que han sido apresados y se colocan junto a una pared. El jugador que es tocado por un contrario (...) pasa a formar parte de los presos (...). 1540ko Agoitzeko lekukotasun argi eta zabalarekin; cf. aldiz, §14.5.2.

Osaeraz **bar* + -o ‘COMPLETIVE’; ik. orobat §12.8 *barro* eta §16.2 *arro*.

- 14.5.1.** *marroatu* : «(Arv. Araq), bramar» A.
- 14.5.2.** *marro-marro* : «(G), a horcajadas» A. Cf. §14.5.
- 14.5.3.** *marroka* : ik. §14.4.2 *marmuka*.
- 14.6.** *mare* : ‘babosa, caracol’ (GN, Aezk, Arakistain); ik. §16.9-16.10 **bare*.
- 14.7.** *marda* : *OEH*-k dakarren «1 *marda*. «Rancune (S)» Lrq.» sarreran ‘barne, barru’-rekiko lotura bistakoa da; horrezaz gainera «2 *marda*. v. 2 *barda*» —hemen goian (§12.12n) osorik bildua— eta «*marda* v. *mordo*» dakartza.
- 14.8.** *marmar* : «Propio de la tradición meridional desde mediados del s. XVIII. Al Norte se encuentra en Duvoisin, Hiribarren, un ej. de *Herria*, Arradoy y Larre. La forma general es *marmar*. Hay *marmara* en Duvoisin, Hiribarren y Larre» dio *OEH*k s.u. eta «1. Murmullo, rumor de voces, cuchicheo; murmuración. «Guirigai» eta «2. (Añ, H, A). (Adv.). Murmurando, rumoreando, cuchicheando; refunfuñando.» adiera nagusiak ematen. Ez dirudi hor bertan datorren aita Meagher-en *Marmar dabilta tripak / ardoaren billa* beharrezko dugunik *bar*-ekiko (dela ‘barru’, dela ‘behe’) lotura frogatzeko. Cf. §13.13 *bal*-1.
- 14.9.** *marteka* : ikus *arte(ka)-marteka* eta *tarteka-marteka*.
- 14.10.** *mantz* : *OEH* «Jugo (B)» Iz IzG.; cf. §12.4.1 *bartz*, §12.4.2 *bantz* eta agian, §16.14 *antz*.
- 14.10.1.** *man* : 1 *man* ‘publication de mariage’ mailegu garbiaren ondotik, *OEH*-k «2 *man* (V-ger-m ap. A). 1. «Potestad, autorización, facultad. *Noen manez egin da?* (V-ger)» A. 2. «(V-ger-m), consentimiento» A; cf. *eraba(n)ki*. Urrutiago aldiz, 3. Preocupación, duda (?). ★ *Zegaiti bada neskak / udan eztaben nai / abadean aurean / bai esan mutilai; / izan da orain artean / beti neure mana*. Azc PB 73.» baita, noski, «3 *man* ‘eman, eraman’» ere. Ik. §12.4.3 *ban*.
- 14.11.** *marraskilo, marraskulo, -kulu, -kullo, -killo, -zkuillu* : B eta Gko hitza; ‘caracol’, ‘caracolillo de mar, magurio’. Ik. §12.14 *barraskilo* hitzaren osaeraz.
- 14.12.** *marranta* : *OEH*-k ‘ronquera, carraspera, constipado, catarro’ eta horien partizipioak dakartza, B-tik kanpo orokorra den hitz honetaz.

- 14.13.** *mantzur* : OEH-k «1. «(G-bet, AN-5vill), ávaro» A.2. «(G-to-nav), hu-raño» A.»; cf. §15.11 *maltzur*.
- 14.14.** *mantzar* : OEH-k «(G-azp-to), mujer desaseada e indolente» A. Malo, de poca calidad (referido a cosas). «Programa informatiko hori mantzarra gertatzen da (G-to, oído a un hombre de 35 años)».
- 14.15.** *margol* : «1) «Almeja grande» A. «Cierta clase de almeja. Es mucho más ahondado que la *txirla* (almeja) tirando a esférico, con las valvas rayadas, intensamente caladas, en dirección de la charnela al borde exterior de la valva y tiene un gusto acre muy acentuado» (Irigoyen *Gaceta del Norte* 8-5-1957, ap. *DRA*); 2) «(V-m), hélice, cierto caracolillo de mar» A. Cf. 15.14 *malgor* eta 15.14.2 *malgorki* gutxienez.
- 14.16.** *mardots* (S; Arch *VocGr*, Gèze → Dv, H (S)), *margots* (Lecl, Dv → A, H (BN)), *mandots* (S, Sal). Ref.: A (*mardots*, *mandots*); Lrq.
- 14.16.1.** *mandots* : Ik. aurreko *mardots* eta §16.16 *andots*, *angots*.
- 14.17.** *marraka* : ik. 14.3 **marre*, *marreka*.
- 14.18.** *marmotz* : ik. 15.17.2 *malmutz-1*.
- 14.19.** *marraska*. Iparraldean eta Nafarroan erabilia; Hegoaldean Iztuetak eta Txirritak. «1. Grito, chillido, berrido; bramido; grito de dolor, gemido, lamento; llanto»; «2. “(Lc, BN-ciz-baig, Sc), torrente de lágrimas”; «3. Crujido». (OEH).

15. MAL-

- 15.1.** *malbu* : Ikus §15.7 *malgu*.
- 15.2.** *malda* : «1. Cuesta, pendiente, ladera, falda (de monte)» da adierarik eza-gunena; alabaina, bere esanahi zaharra berreskuratzeko interesgarriago dira «2. Abrigo, refugio» eta «3. *Toki malda lieu à l’abri du vent*»: **bar* + *-da*. Bigarren osagaiaren jatorriaz behin baino gehiagotan aritu naiz 2006az geroztik, gramatikalizaziorik garrantzitsuenetarikoa baita nahiz ASn (*da-* aditz jokatugabe zein jokatuetan) nahiz ISn (> *-t*, *-a* lokatiboan). Azken honetan (lokatiboan) badirudi *da-* zein *-da -ga* baino hurbilagokoa zela; baduke honekin zerikusirik ergatibo eta datibo komunztaduretan 1. (*-t/-da*) eta 2. pertsonen (*-k / -(g)a*) egokitzea, hurrenez hurren. Cf. §12.11-12.12 *barda-1/2*, §13.2 *balda*, §14.7 *marda*. Cf. orobat, §17.11 *aldaka*.
- 15.3.** *maldar* : «(V-gip ap. Iz *ArOñ*; HeH *Voc* → A): 1. ‘cuesta, pendiente’ eta 2. adiera bezala ‘divieso’ [V-land (?)]» dakar OEHk Azk.tik hartuaz. Orixe eta Tomas Agirrerren pare bat adibide gehitzen dizkio l. adieran; bi egile horienak dira *maldar gora eta maldar behera*-ko adibide guztiak ere. Ikus §13.3 *baldar* eta §17.3 *aldar*. Erromantzez §12.11.1 *bardal*.
- 15.4.** **maldi* : Goraxeago «*mardo – mardul : baldo - ____ (*baldur [baldurro])*» berreraiketa erkatua luzatu edo osatu nahi bagenu «...§13.5 *baldi : *maldi*» erantsi ahalko genioke. OEHn ez dut forma hori aurkitzen, baina bai horren

baliokide «*maldija* (det.). Meteorismo (G-goi)» *AEF* 1955, 110 (enfermedades de las ovejas)». *Mal-* horretan **bar-* zela are garbiago da hurrengoekin.

15.5. *maldiztu* : ikus §13.7 *baldiztu*.

15.6. **maldo* : Ez dugu hitz hau aurkitzen *OEHN*, baina bai argiro horretatik eratorria den *maldoka*: «Trazando eses un borracho (AN-ulz)» A *Apend. Atxur* = ‘mozkor’ mendebalean oso arrunta da; cf. §13.8 *baldo* ‘estaca’, ‘aro’, §14.1 *mardo*, §16.7 *arto* eta, agian, §17.12 *alddo* ‘katu’ haur hizkuntzan.

15.7. *malgu* : «delicado, blando, flojo», «suave», «flexible», Iparraldeko lekukotasun zaharrekin. Kontuan hartzekoa da *malgutu*, *malgurtu* ‘doblar(se), plegar(se)’, baina baita ‘inclinat’, ‘encorvar’, etab. eta —batez ere— *malbu* ‘débil’ (Oihenarten lekukotasunarekin), aldaera zaharrena seguruenik (**bar* + *bu(n)*), nahiz honetaz ez dioen ezer *OEH*-k. Cf. §15.1 *malbu*.

15.8. *malkar* (cf. §15.10 *mankar*) : Analisisirako ezinutzizkoa da *malkor* aldaera; *hazkor* / *hazkar* eta antzeko bikoteak gogoan izanik diakronikoki lehenik adjektiboa izan da (*kor* < **hor* < **thor*; cf. Lakarra 2018a) eta gero izena, *OEHN* datorrenaren aurka: «Escabroso, abrupto, áspero; costanero» → «Terreno en cuesta, terreno costanero, escabroso, abrupto, áspero, duro; cuesta, pendiente; despeñadero»: bestalde, bada *malkor*₂ bat ere [*bar* + *gor*] eta hortik ‘estéril’. Cf. §13.11 *balgar*, §16.10 *argal*.

15.9. *maltzo* : «(L-sar-ain, B; Dv; -lzo O-SP 231 → A), *maltzu* (B), *maltza* (AN-ulz-olaib), *maltxo* (-lx- B). Ref.: A (*maltzo*, *malxo*); Ir-A; Iz *Utz* (*maltza*); Izeta *BHizt2* (*maltzo*)» eta baita «Haz, manojo. «Faisceau. *Othe malzoa*, un faix de jauneau» O-SP 231. «Montoncito de helecho o de junco que se hace al segar estas plantas» A» ere. Azkuek dioenez, toki batzuetan *maltzoa* ‘garia ez den beste edozerena’ da, baina Ultzaman juxtu alderantziz omen zen. Ikus §13.10 *baltzo* eta §17.7 *altzo*.

15.9.1. *maltzokatu* : Hortik ateratako aditza «*maltzokatu* (L-sar-ain ap. A; Dv). «Poner el heno o el helecho en montoncitos» A. v. *maltzatu*.» Azken honi dagokionez, *maltzatu* (AN-ulz-olaib, B). Ref.: Ir-A; Iz *Utz* (*maltza*); Izeta *BHizt2* (*maltzatu*). «Poner el trigo en montones» Iz *Utz*. «Iretzea *maltzatu ongi*» Izeta *BHizt2*. v. *maltzokatu*. Cf. 17.7.1 *altzokada*.

15.10. *malkarro* eta *mankar*, *mankarro* : 1.arentzat soilik Otaegi zegamarra dakar *OEH*-k (*Malkarro latzak eta burkaitzak / Lur biurtzen dituztenak*. Otag *EE* 1890a, 171) eta 2. bikoteaz («L-côte») dio Azkuerengana bidaliaz; hauen ...*n*...*R* errazago bide dator ...*r*...*R* batetik (cf. Mitxelena *inardun* < **irardun*) ezen ez *...*l*...*R*-etik. Horrenbestez, aztertzen ari garen erroaren dardarkariaren izaera ahularen aldeko frogara erantsia genuke; *mankar*-entzat cf. §15.8 *malkar* eta hor aipatuak.

15.11. *maltzur* : «Astuto, malicioso, socarrón, falso, traidor. «Interesado, amigo del interés» Lar.» eta «persona astuta, maliciosa» dakartza *OEH*-k: **bar* + *zu(hu)r*. Cf. 14.13 *mantzur*.

- 15.12.** *malardatz* : OEH «(V-gip, G, R; Lar → H). Ref.: A (*ardatz*, *malardatz*). «Torcedor, huso grande de torcer la hilaza» Lar. «Molinillo que se usa para retorcer el hilo. Se diferencia de la *txabilla* en que el primero se mueve con las dos manos, como el molinillo de chocolateras y este otro con una mano» A. «*Malardatzak*, trenzadores de madera [...]. Servían para trenzar dos o más hilos haciendo otro más fuerte, más grueso o de varios colores alternados para labores de flecos, macramés, etc.» RIEV 1926, 614.»: **bar* + *ardatz*.
- 15.13.** *malhats*, *malatz* : OEH-ren arabera «1. Dulce, blando, tierno», «2. Lozano, robusto», «3. Fértil», «4. Persona agradable, afable» eta Ziburuko Etxeberri eta XIX-XX. mendeetako Hegoaldeko autoreetan lekukotua.
- 15.14.** *malgor* (BN, S). Ref.: A; Lrq. 1) «Entumecido» A. «Engourdi par le froid» hueco, carcomido en su interior. Aplícase a árboles y maderos (Salazar)». Cf. §16.12 *argol*-en akabuan eta §14.15 *margol*.
- 15.14.1.** *malgor-zilazale* : «“(Sal), pico carpintero (pájaro)” A».
- 15.14.2.** *malgorki* : «(Sal, S), leño seco» A. Cf. §16.12 *argol*-en akabuan eta §14.15 *malgor*.
- 15.14.3.** *malgorti* : «“Torpe (BN-mix) Darric” DRA.»
- 15.15.** *mandur* : «“Disforme (animal) (V-ger)” A *Apend.*». Cf. §13.9.1 *baldurro*, *bandurro* eta §16.13 *andur*.
- 15.16.** *malko* (V, G, AN; Lar, Dv (V, G), H (V, G), Zam *Voc*), *malku*, *marko* (V-gip). «Lágrima». OEH-k «*Etim.* Para su posible relación con *molko*, *mulko* y *alko*, *adalko*, etc., v. *FHV* 272» dioen arren, kognadoak bilatzekotan hobestekoa da gainerako *mal-* hitzekin batera aztertzea, noski, **bar* eta *-ko* osagaiak isolatuaz. Bidebatez, Baztango *malko-2* ‘variedad de pera muy pequeña’ (< **ma(d)ar(i)-ko*) ez bide da halabeharreko homofonoa baizik, bere hedadura urriak ez baitu *malko-1*-en jatorritzat hartzea zilegiztatzen.
- 15.17.1.** *malmatz* : «Astuto, hipócrita (?). v. 1 *malmutz*. *Orain dator fraile malmaz arro bat*. Lazarraga (B) 1182vb.». Bokalaren irakurketa argia da fotografian. Alabaina nekez izan liteke *malmutz/motz*-en aldaera (asimilazioz ez bada?) eta bai, agian, *malma* + *-z* ‘beltzez’ (de malva).
- 15.17.2.** *malmutz-1* (V-ger-m, G-goi ap. A; Mg *PAbVoc*, Izt7 1r, Dv (V, G), Zam *Voc*), *malmoz* (V-ger-arr-oroz-och ap. A; Izt 91r), *marmotz* (G-goi ap. A), *malmuts*, ‘astuto, taimado, hipócrita’.
- 15.17.3.** *malmutz-2*. V. *malutz*.
- 15.17.4.** *malmoz*. V. *malmutz-1*.
- 15.17.5.** *malputz*. V. *malutz*.
- 15.17.6.** *malutz* (V-oroz-gip; A *Apend.*), *malmutz* (V-ger-m-gip, AN-larr), *malputz* (S), *mamutz* (V-ger-m). Ref.: A (*malmutz*, *malputz*, *malutz*, *mamutz* [§15.25]); Iz *ArOñ* (*malutz*); Elexp *Berg*.

1. «Gordinflón, fofo y sin consistencia» A. «Regordete (cosa o persona)» Ib. «Medrado, rollizo» A *Apend.* «*Malutz, orri malutza*, hoja grande» Iz *ArOñ.* «Hoja rolliza y ancha, como la que tiene p. ej. el árbol llamado *lizarremia*» Ib. 172n.
2. «(V-gip), fértil, hablando de la tierra» A. *Kortederra, Galdakanoko auzune malutza.* Onaind *MEOE* 742.
3. «*Malpütz* (S-Saug), vaseux (fig.), qui a la 'gueule de bois'» Lh.
4. «Dícese de la nieve recién caída, esponjosa y agradable de pisar. *Edurra malutz-malutza zeuan*» *Elexp Berg.*

Sarrera honetan bertan badira hainbat fenomeno aipagarri fonologia diakronikoaren aldetik: 1) orokorrak **b-* > *m-*, **r-* > *-l* eta (bakanago) **-b-* > \emptyset / *C_u* (cf. lat. *aluu(m)* > eusk. *alu*); **b-* > *b-* (> \emptyset / *_u*) arkaikoa B-n; **b-* > *p-* Zn. Azkenengoan interesgarri suertatzen da ahoskabetzea 2.a osagai askea zenean (?) ala konposatuan gertatu den lehenik eta hortik zabaldu askera (cf. *narru* / *larru* famatuaren kasua *FHVn*).

- 15.18.** *mala* «(G-deb., Sc) «tierra arrastrada por un torrente» (Azk., s.u.).
- 15.19.** *malo-1* «(G-goï ap. A; Lar, Dv). 1. Rollizo, tierno, lozano. «Gordo con una gordura dulce, apacible» Lar. «Fresco, frescote, frescón»; 2. (Lar → H). «¡(Qué) blancura de mujer!, *au emakume malo!*» Lar. «Albo, alba, aplicándose a hombre o mujer, *maloa, au emakume malo!*» Ib.; 3. «*Malhoa* (L), *malloa* (G), mou, qui cède facilement au toucher, à la pression. *Elhur, ile, haragi, etzantza, udari malhoa*, neige, laine, chair, couche, poire... molles» H. Ez dirudi *malo-3* —(Gc ap. A; Lar, vEys), *maro* (G-goï ap. A). Copo de nieve. Cf. Echaide *Orio* 124— hortik guztiz aparte denik. Cf. 15.21 *maluta*, 15.21.1. *malutada*.
- 15.19.1.** *maloka* (V-arr, L-ain, B ap. A; *-lh-* L ap. Lh). 1. (Adj.). «Seco y podrido por dentro (árbol)» A.; 2. «indispuesto» (apud *DRA*); 3. «lo podrido que suele haber en los huecos de los troncos de los árboles» Iz *ArOñ* 172n; 4. «(V-arr-oro), mal temple de cuerpo» A. Cf. §15.21 *maluta*, §15.21.1. *malutada*.
- 15.19.2.** *malokatu* : 1. «(V-arr, L-ain, B), secarse un árbol» A; 2. «(V-arr-oro), estar de mal temple» A.
- 15.20.** *malotxa* «(V-gip), gorgojo» A. (¿?)
- 15.21.** *maluta* (V-gip ap. *Elexp Berg*), *malota* (Lar, H (G), vEys (*-ot*); *-lh-* H).
1. «Copo de nieve» Lar. «Pella de nieve» Ib. «Flocon, boule de neige» H.;
 2. (V-oro-m-gip; Añ (V)), *malota* (G-goï), *marota* (G-azp). Ref.: A (*maluta, marota*); JMB *At* (*malota*); Iz *ArOñ*; Etxba *Eib*; *Elexp Berg.* «Hoja, [...] de la espiga de maíz» Añ. «Perfolla, envoltorio de la espiga de maíz» A. «Caña de maíz» JMB *At.* «Cada hoja que envuelve la mazorca de maíz» Iz *ArOñ*; Carnada que se hace con la hoja de maíz; Mechón, pelusa». Cf. §15.19.1 *maloka*, §15.19.2. *malokatu*.

- 15.21.1.** *malutada, malotada* (Lar → H). «Pellada» Lar. «Coup qui est porté par quelque chose que l'on a amassé en pelote» H.
- 15.22.** *mami* (V-oro, G, AN, L, BN, S, R; SP, Urt IV 253, Ht *VocGr* 312, Lar, Añ (G), Lecl, *VocBN*, Dv, Lcq 29, H, *VocB*, Zam *Voc* (G)), *mamin* (V; Añ (V), Izt 30v, Dv (V), Zam *Voc*). «Carne, parte blanda o carnososa; miga; pulpa.
«Albumen, es la parte de almendra que rodea al embrión y está compuesta de un tejido celular lleno de fécula o mucilago que disolviéndose en agua sirve para nutrir el embrión cuando germina»; «Gorduras»; Meollo, esencia, sustancia»; Meollo, centro»; «Cuajada, «Requesón»; «abundancia; Íntimo, entrañable, querido».
- 15.23.1.** *mamor-1* (L?, BN? ap. A; O-SP 230, SP, Dv), *momor* (V-ger ap. A). «Tierno, lozano; esponjoso.»
- 15.23.2.** *mamor-2*. Braise ardente» *VocBN*. «Gros morceau de charbon allumé, braise» H. (Como segundo miembro de comp.).
- 15.23.3.** *mamor-3*. v. 1 *mamar*; *mamorro*.
- 15.23.4.** *mamorro* «(V-m, G-nav, AN-gip-5vill; Aq 374 y 1035 (G)), *mamarro* (V-ger-arr-oro-gip; Añ (V), Zam *Voc*), *mamorru*, *mamurru* (B), *mamarrao* (V-oro), *mamor* (H). Ref.: A (*mamarro*, *mamorro*, *mamurru*, *mamarrao*); Ort *Voc* 140; Iz *UrrAnz* (*mamarro*); *EAEL* 96; Izeta *BHizt* (*mamurru*); *Elexp Berg* (*mamarro* “Insecto, bicho; 2. El Bú, ser imaginario que asusta a los niños”. 3. *mamarro* (Vc ap. A), *mamarru*. “Baldragas” A; 3, “*Mamarru* (G-to), elegante, peripuesto”; 5. “*Mamarru* (G-bet), marrajo” A; 6. *mamurru*. “Máscara, enmascarado”.» (*OEH*).
- 15.23.5.** *momor* : ik. *mamor-1*.
- 15.24.** *mamul* (L-ain, BN-mix-baig, R), *mamol* (BN-baig, Sal), *manbul* (L; Dv, H). Ref.: A (*mamul*, *mamola*, *manbul*); *Satr VocP* (*mamola*). 1. Carnoso. «Ce mot ne s’emploi que dans deux cas. *Haragi manbula*, se dit de la chair des cuisses. *Balak haragi manbulan jo du*, la balle l’a frappé dans les chairs, c.-à-d. que la blessure n’intéresse aucun os» Dv. 2. (BN-lab ap. A; H), *manbul* (Dv, H), *mamol* (H). «On désigne sous le nom de *sagar manbula* une grosse pomme blanche, pleine d’un jus doux» Dv.
- 15.25.** *mamutz* : v. *malutz* [§15.17.6]; *mamutxa*.
- 15.26.** *maskor*. (L-côte ap. A; Deen II 158 <-ora>, Lar, Aq 316 (G), Dv (V, G), H), *maxkor* (L-côte-ain ap. A; SP, Dv, H), *mazkor*, *maskur* (H), *maxkur* (L? ap. A (que cita a Hb); Urt III 319, H), *mazkur* (Urt V 259), *maixkor* (H). 1. «Concha; valva»; «molusco»; 2. «(Deen I 420). Adorno metálico de un libro, en forma de protuberancia redonda.» Beharbada **barz-gor* ‘liendre dura’; cf. §12.4.1 *bartz*.

16. AR-

- 16.1.** *garren* : **barren* > -*arren* > -*garren* (cf. *Murubarren* > *Muruarren* > *Murugarren*). Honetaz lehenik De Rijken omenezko lan batean edo idatzi nuen; geroztik, hainbat tokitan, Lakarra (2010)n, demagun.
- 16.2.** *arro* : «*arro* 1 «(V), lieu, terrain étroit entre deux montagnes rocheuses (Ast)» H. «Barranco»». Ik. §12.8 *barro* eta §14.5 *marro*, gehi ondoko §16.3 *arrotx*.
- 16.3.** *arrotx* : «(BN-lab ap. A), *arrots* (H; *h-* vEys, H). 1. Erizo de la castaña. «(L, BN), gousse verte et piquante de la châtaigne» vEys. «Enveloppe épineuse de la châtaigne; syn. *kharloa*, *margotsa*, *mardotsa*» H. «*Arrotxa irriskinatu*, abirise el erizo» A. v. *arbots*, *ardots*. 2. (S ap. A; Dv (S)). «(S), cascabillo, envoltorio del grano del trigo» A. v. *ahotz* (2).
- 16.4.** *ardi* : ‘oveja’ eta, metonimiziaz, ‘pulga’. **bar* + -*di* ‘barrura, hesparrura sartua’ analisia egokia litzateke nahiz, agian (cf. Lakarra prest.-a), ezin bazter daitekeen **e-da-ra-di(n)* ‘(hesira) etorri arazteko / arazitako (animalia)’, -(o)n aditzetan ezaguna den -*n* > - \emptyset -rekin. Alabaina, *ardi*-ren alomorfo eta kognado zahar ditugu §13.5 *baldi*, §15.4 *maldi* eta are §17.6 *aldi* (ikus horietan) eta beren artean zein *ardi*-tik semantikoki urrundua izan arren, ezin uka liteke jatorrizko batasuna. Ikus behe-rago §16.10 *argal*-ez.
- 16.5.** *arte*₁ : *OEH arte-1* (orokorra) «Intervalo de tiempo», «espacio intermedio», ‘mientras’ eta (sekundarioak) «paciencia, tranquilidad», etc. Iruzkin gutxi behar du *OEHn* aipatu lehen agerraldiak: *Gure salbamenduaren hatsea, artea eta fina* (Lç). Lazarragaren eta Etxeberri Ziburukorengan ere bada etimologiatik hurbileko pasarterik: *Bizi dan arte guztian*. Lazarraga 1145v; *Orena da hirur hogoi minutu artea*. EZ Eliç 21. Hots, **bar* + *te* ‘barruan sartu’, ‘besarkatu’, etab. Cf. *Iribar* : *Iriarte* :: *Egibar* : *Egiarte* : __ eta, zailxeagoa, *ibar* : *u(g)arte* : __ , non -*arte* < **bar-te* argiro (cf. goian aipatu *Murubarren* > *Muru.arren* > *Murugarren*).³⁶ Cf. §13.4. *balde*, §13.4.1. *baldeko* eta §17.5 *alde*.
- 16.6.** *arte*₂ : *OEH arte-3* (orokorra) ‘encina’, **bar* + -*te*, aurrekoaren etimologia bera, osagaiei dagokienez. *Arta-orrixak*, *urte guztirakua danetik*, *gordetzen dau baserrixa aize otzetatik* Etxba *Eib*-ren lekukotasunak lagun lezake ulertzen ‘barruan sartu’, ‘barru zabala’ esanahia zergatik dagokion hobeki zuhaitz mota honi ezen ez gainerako gehienei. *Arte*₁ ‘zuhaitza’-tik *arte*₂ ‘partikula’-rako ñabardura guztia ‘pluractionals’ deitu aditz pluralgileen ohiko esanahi aniztasunetik dator: ebentorearen plurala vs. aktante batena (ik. Lakarra 2018a); bestalde, *arte* ‘(barruko) espazioa’ bide zen lehenik, *aldi* ‘denbora-tarte’ (bi gertakariren artekoa). Ohar bedi -*r* → *t*- (eta morfema honen esanahi modernoa, ‘iteratiboa’).

³⁶ Badira ekialdeko bi aldaera berantiar ere: *erte*, asimilazioz sortua, eta *arthe*.

16.7. *arto* : **bar* + *-to*. «Maíz; (ant.) mijo» eta gero, hortik, «Borona, pan de maíz, (ant.) pan de mijo; torta de maíz sin levadura» (OEH, s.u.). Bere kog-natu hurbilenak ondokoak dira:

§13.8 *baldo* (**b-* zaharra, *-l-* zaharra eta *-d* zaharrarekin);

§14.1 *mardo* (*m-* < **b-* ezker, ahostun zaharra eskuin):

§15.6 *maldo(ka)* (*m-* < **b-* ezker, *-l-* zaharra eta *-d* zaharrarekin).

Semantikari dagokionez, lauretan ('sartutako, landatutako') adiera zaharra oraindik antzematen da akabuko *-to* / *-do* horietan.

16.8. *are, ara* : OEH *are-2* (*are, ara, arre, arra*) 'rastros, rastrillo, grada' (orokorra), 'vara larga para remover la brasa del horno' (Err), 'otra barra para entrar-meter los yunques del martinete' (Leitza). Cf. §12.9 **bare* eta §14.6. *mare*.

16.9. *arre, arra* : «(G-goi-to, AN-larr, L, BN-arb-baig; Lar, Izt C 232 (*arrea*, en una lista de aperos de labranza), *VocCB*, H)». Ikus §16.8. *are, ara*.

16.10. *argal* : OEH *argal* «1. Delgado, flaco, débil, delicado, inconsistente, vano. «Maigre» SP. «Delicado, débil», «desmirriado», «feble», «flaco», «imbécil» Lar. «Lánguido» da funtsean, 'pocas veces' edo '(sembrar) espaciadamente' bezalako adierak ere baditu. Agian, *ardi*-n bezala (ikus §16.4) **e-dara*-CVC osaera bat erabat bazterterik izan ez arren, merkeago dirudi **b-* > \emptyset erorketa batez ateratzea. Baditu *ergal* eta *algar* aldaerak ere, nahiz askoz hedadura murriztagokoak *argal* ia orokorrarekin erkatuaz: interesgarrien dirudien 2.a, Darricarrere-k eta DRAk «GN» gisa omen dakarte, baina, zorionez bada Azkueren lekukotasun bat ere, «Zar eta Err«-tzat joaz.

Nolanahi ere, *elkar-alkar*-ekoa eredutzat hartuaz, *r - r* > *l - r* bilakabideak dirudi *r - r* > *r - l* baino zaharrago eta **balgar*-ek behar luke aitzinforma (cf. *garbal*); hurbilago geldituko litzateke horrenbestez, *malkar* eta gainerako kognadoetarik. Bigarren zatiaren familia berekoak ditugu *egari, garbi, galdu*, etab. (ik. EHHE). Cf. §13.11 *balgar* eta §15.8. *malkar* batetik eta §17.13 *algar, algartu* bestetik.

16.11. *arbo* : OEH «Lebatz zati bat, arrabete ingurukoa, gorgailetik zilleragiño-koa, karnatako ona» A *Apend.*: < **bar-bo* (?); cf. §17.2 *albo*.

16.12. *argol* : «1. *argoila* (*VocBN* → A; Dv (BN), H (BN)), *argola* (H). «Terme de vigneron, pampre taillé en lui laissant deux ou trois boutons qui doivent pousser les pampres productifs de l'année suivante» *VocBN*. «Pámpano podado que conserva dos o tres púas» A. «*Argoila*, courson, terme de vigneron. [...] Au fig. *argola* se prend pour dur de membres, fourbu. *Gizon zahar argola. Zaldi argola*» H. Azken forma eta adierari buruz cf. §14.15 *margol* eta §15.14 *malgor*, §15.14.1 *malgor-zilazale*, §15.14.2 *malgorki*, §15.14.3 *malgortu*.

16.13. *andur* : «"Ruín, bajo, mezquino"». Cf. §15.15 *mandur* eta §13.9.1 *baldurro, bandurro*.

16.13.1. *andurko* : «Dim. de *handur*. *Otsaila laburko, bena andurko (maltxur)*. EZBB II 85.»

- 16.13.2.** *handurreria* (SP, Dv, H (s.v. *hantzea*); -*rreri* A). Arrogancia. Todos los lexicógrafos citan a Oihenart. Cf. *hantureria*; izan ere honekin (*hantu* eta *handi*-rekin, beraz) du zerikusia.
- 16.14.** *antz* : «1. Resto, traza, rastro» B eta Gn; «2. Semejanza, aire, etc.». Cf. §12.4.2 *bantz*, §14.10 *mantz*, §12.4.1 *bartz*.
- 16.14.1.** *antzo* «(L, BN, S ap. A; Gèze, Dv, H; -*nz*- Sal ap. A; SP), *antzu* (AN ap. A; H), *aintzu* (AN ap. A; Dv (que cita a LE)), *aintxu*.» «Documentado desde Leizarraga, que lo usa con mucha frecuencia. Empleado sólo en la tradición septentrional y alto-navarra hasta el s. xx, en que se generaliza en la literatura meridional.» «Al modo, a la manera (de)». Hau eta ondokoa lotuak 16.14 *antz*-ekin eta guztiak **ban*-ekin?
- 16.14.2.** *antze* (G, AN, L, B, BN; SP, Urt I 162, Lar, Añ, Gèze, Dv, H; -*nz*- Ht *VocGr* 269, Arch *VocGr*), *antz* (AN-5vill), *antza* (V-arr-oroz), *antzi* (V-ger-och-gip; Lar (-*nz*-), H), *antzo* (AN-gip). Ref.: A (*antze*, *antz*, *antzi*, *antzo*, *anze*); A *EY* III 277; A *Apend* (*antze*, *antza*). «Habilidad, destreza, talento, capacidad». Hau eta aurrekoa lotuak 16.14 *antz*-ekin?
- 16.15.** *arrast* (V, G ap. A), *arras* (Lar). Onomatopeya del ruido que se hace al raspar, rasgar, cortar, etc. «[Onomatopeya] para explicar el sonido y efecto del rasgarse» Lar s.v. *rasgar*. «(V, G), ruido de arrastre» A. Cf. §12.17 *barrast*, §12.17.1 *barrasta*, *barrastara*.
- 16.16.** *arbots*, *ardots* : «Erizo de la castaña». Ikus §14.16 *mandots*, §14.16.1. *mardots* ‘id’.

17. AL-

- 17.1.** *albe* : «*albe*. Muerte. v. *balbe*. *Emen ludian edo Albe (eriotz) ostian*. EEs 1912, 165». **bar* + *-be* (cf. supra §13.1 *balbe*).
- 17.2.** *albo* : ‘lado, costado’, **bar* + *-bo*. Interesgarria *OEHk* ematen duen «*Usteak albo erdia ustel*. RG B35 (cf. A24: *Usteak, alde erdia ustel*)» berdintasun hain goiztarra. Alabaina, hasieran *-bo* ‘ingurua’ zen (cf. *orpo* < *oin* + *-bo*, *adapo*, *agapo* ‘base de una rama de donde se corta la leña; nudo en el tronco’ < *adar* + *bo*, etab.) eta *-de* ‘bukatu’ eta, beraz, *alde* = ‘barrua bukatzen dena’, ‘ertza’, ‘saihetsa’ bide zen; hortik B zaharreko dotrinetako *aldeskoati* eta *aldezkerretati*; ez da, noski, ***alboeskoati* nahiz ***alboezkerretati*-rik. Beharbada honen kognadoa §16.11. *arbo*.
- 17.3.** *aldar* : ‘cosa ladeada, inseguro, alicaído’ eta hortik ‘caída, desnivel’: **bar* + *-dar*. Cf. goian *aldar*. Orobat *aldarrean*: ‘en desnivel’ (Elexpuru: Bergara). **bar* + *-dar* + *ean*.
Ez dirudi homofonia hutsa denik *OEH* s.u. «3. *aldar*. (R), ribete ancho, rojo, que ponen las roncalesas por dentro de la saya (es tradicional)» A.» eta ezta astiro begiratu geroz «2 *aldar*. 1. «(V), canica» A. 2. “(V-gip), el canto liso de las tabas” A» —jostailu horiek hezurrekin egin ohi ziren— nahiz «4 *aldar*

(L, BN, S ap. Lh, que cita a Lf). Ímpetu; impulso. «Arranque, ímpetu (Darric)» *DRA*. v. *oldar*. *Bi untzi... dohazilarik... elgar jo baitezake aldarrean*. *HU Eskual* 15-7-1898 (ap. *DRA*)» ere. Cf. §12.11.1 Arabako erromantzeko *bardal* ('paraje cubierto de arbustos o árboles delgados'), formalki kognado argia baina esanahian dagoeneko urrundua; orobat §13.3 *baldar*, §15.3. *maldar*.

17.4. *aldats* : Batez ere Bn eta Gn lekukotutako hitza, baina ezin da ahaztu —*OEH*ren lehen edizioan egin bezala— Martin Harrieten gramatikako (399) lekukotasuna.³⁷ «1. Cuesta, ladera, falda de monte» «pente», «2. Empinado, costanero». Nahiz **bar-de-dats*, nahiz *alde + dats* izan liteke; cf. §13.14 **baldats*.

17.5. *alde* : *albo*-n esandakoei gehi bekie Landucciren «Lado; costado. «En una y otra parte, *alde batean da bestean*», ««Côté, part» SP. «*Itsasoaz bertze aldera*, de l'autre côté de la mer» Ib. eta Lar «(Parte) posterior, *atzeko alde*» Ib. «Vuelta, la parte opuesta, *beste alde*», non nabarmena den bi *alde* direla eta ez zirkulu bakar bat *albo*-rekin bezala (testu zaharretan nekez aurki liteke *beste albo*-rik): **bar + -de* 'barrua amaitzen den lekua'. Cf. §13.4. *balde*, §13.4.1. *baldeko* eta §16.5 *arte-1*.

17.5.1. *aldeko* : «1. (Precedido de gen.). Partidario (de), del bando (de)», «2. el de la casa (*FHV* 319) vecina», 3. Allegado, pariente próximo, etc.»

17.6. *aldi* : «Documentado en todas las épocas y dialectos. En los textos antiguos predomina con los significados de 'vez' o 'turno', aunque Lazarraga lo emplea con el de 'intervalo de tiempo'; tbn. en *RS*, donde no aparece *denpora*, se encuentra en distintas acepciones de 'tiempo'; a partir de Azkue su uso crece considerablemente al Sur como sustitutivo de *denbora*» diosku *OEHk*. Izan ere, Lazarragarena eta *RSko* hori da osaeraz (**bar + -di*) izandako lehen balio etimologikotik hurbilen kokatzen dena: 'muga batzuen barnean izan, bihurtu, hedatu...' edo horrelakoren bat; hortik, espazio baikoitza hurrenkera edo erkaketa batean kokaturik —batez ere posesiboarekin lagundurik— 'vez' eta 'turno'ra igarotzeak erraza dirudi; *OEHko* adibide asko posesibodunak dira, *x-en aldi* 'x-en denbora' izatetik —lehenago 'X-en espazioa', cf. goian *baldi*, *balditu* eta *baldin* ere— 'x-en txanda' izatera igaro behar zuen ia halabeharrez, iragan urrunekoak alde batera utzirik edo. Baina cf. «*Aldi gextoan jai*o *doa ospe gextokoa*. «En mal punto nacer suele». *RS* 107. *Ao* <hao> *itsian eztoa sartu* <sur-> *eullia, ta aldi guztietan ezta eder egia*. «Y en todo tiempo». Ib. 123. *Urdinetan asi azkero prestu ezta seizaro*a, *inok zebez aurki gero ze aldia eldu doa*. «Que el tiempo suele llegar». Ib. 166». Esan gabe *doa*, Azkue eta ondoko garbizaleek *denpora* mailegua *aldi*-ren bitartez ordezkatu nahi izan zutela, baina horrek ez du kentzen hitz horren adierarik zaharrena eta etimologikoena horixe bera izatea.³⁸

³⁷ Ezaguna denez, huts bera egin zuen Mitxelenak bere *Estudios*-en, Martin Harriet bibliografian aipatu arren (cf. Lakarra 1995b); geroztik *OEH*ren zaintzaile den G. Frailek honelako eta bestelako akats asko zuzendu ditu.

³⁸ Gorago esan dugunez, bada *aldia* aldaera bat Larramendik zabaldua, *aldi + a + -n*-en berranalisi gaizto batetik datorrena; cf. (dagoeneko Axularrek ere baduen) *ordea* < *orde-an* (cf. Lakarra 2018b) eta *baltzu* < *baltzuan* (< *baltzo + -an*).

Cf. goian §13.5 *baldi* forma zaharragoa [b-], zeinetan adiera espazial (zaharragoa) gorde izan den, oraindik denborazko ezagunagoa [Ø-] garatu ez delarik; orobat §15.4 **maldi* (*maldija*, det.) [m-].

- 17.7. *altzo* : «regazo, seno que forma la persona al sentarse», «Bolsa que forma la falda al sentarse o al ser recogida. «Regazo, el enfaldo de la saya, *erregazoa*, *altzooa*, *magal azitua*» Lar» eta baita «Seno; interior» ere. Funtsean jatorri eta esanahi bera (**bar* + *-tz-* + *-o*) izan arren, adiera zabalagoa gordetzen du oraindik goiko §13.10 *baltzo*-k; cf. orobat §15.9 *maltzo*, §15.9.1 *maltzokatu*.
- 17.7.1. *altzokada* : «(V (+ *-lz-*), G (+ *-lz-*)), *altzakada* (A *Apend*), *altzokara* (V-gip). Ref.: A (*altzokada*, *alzoaldi*); Iz *ArOñ* (*áltzo*); Elexp *Berg*.» «haldada», «regazo lleno de algo». Cf. §15.9.1 *maltzokatu*.
- 17.8. *altxor* : *OEH* «Tesoro (sentidos prop. y fig.). Cf. OINARRI-ALTXOR. v. *tesoro*, *gordailu*, 2 *altxari*. Tr. Documentado en autores meridionales del s. xx de léxico cuidado. En *DFrec* hay 13 ejs.». < *(*b*)*al* + *zor* (?).
- 17.9. *aldor* : *OEH*-n «V ap. A, Lar → H» dator eta baita «1. «Tronco hecho carbón» Lar. «(Vc) carbón hecho de tronco de árbol» A. 2. «(V-arr-och), centro de árbol, de donde parten las ramas» A. *Zer biotzaren izurri*, / *legortearen suarri*! / *Zer aldorraren lergarri*! ‘¿Qué puñal al tronco del árbol!’. Gand *Elorri* 96. 3. «(V-ple), ramas principales» A.» eta «4. «(V-ger), pedazos grandes del tronco del árbol» A» ere.
Cf. §13.8.3 *baldorra* eta §13.2 *barda*, besteak beste osaeraz. *-dor* horrentzat *lortu*, *seldor* eta enparatuak.
- 17.10. *aldra* : *OEH*-k «Vc ap. A; Aq 74, Izt 75r, Dv (que cita a Ur), H (V)), *Etim*. Viene a tener, limitado a V, el mismo valor que (*t*)*alde*. En todo caso, el grupo *-dr-*, constante, es por lo menos sorprendente» dakar. *-dr-* «harri-garri» horren ondoan badira bertan *altra* —Oñatiko eskuizkribukoa— eta baita *aldera* «sabindiarra» ere (Berak sortua) baina ezin azkenari pisu handirik eman. Talde kontsonantikoari dagokionez, *estrata*-k (zabaldugo da etimologiatik hurbilagoko *estarta*) *muta cum liquida* konbinaketan aurkako hertsapena agortu eta nola kontrako joerak zenbait tokitan (cf. *truk*, *treku*, etab.) adibideak garatu dituen lekukotzeko balio lezake. «Grupo, tropel. «Tropa de gente, ganado» da bere balio nagusia, nahiz inoiz hedatu den bizigabeetara ere. Cf. §13.4. *balde*, §13.4.1. *baldeko*, §17.5 *alde* eta §16.5 *arte-1*.
- 17.11. 1. *aldaka* (G, AN, L; SP, Lar *Sup*, H), *aldeka*, *alteka* (R), *altaka* (AN-egüés). 1. (En casos locales de decl., en sing.). (Al, del, etc.) lado de [...]. «Tr. Documentado en textos de autores labortanos, alto-navarros y roncaleses. Apenas hay testimonios del s. xx»; 2. (V, BN ap. A; SP, Aq 350 (G), *VocBN*, Dv, H). «Renuevo que sale, no del tronco o pieza principal, sino de su raíz» Aq 350; 3. (Urt IV 77), *alteka* (R-uzt ap. Iz R). «Costado, flanco»; 4. (Lar → H). «Haz, manojo de trigo, leña &c., *sorta*, *aldaka*, *sendorra*» Lar; 5. «(Fig.), race, sang» Dv.; 6) «(Fig.), race, sang» Dv.; 7) (En la expr. *-(r)en aldakan*, ‘en comparación con’).
Cf. §13.2 *balda*, §15.2 *malda*.

17.12. *aldo* : «*Alddo* (G-to), gato» A *EY* III 357 (voz del voc. infantil).» Cf. §13.8 *baldo* eta §15.6 **maldo*.

17.13. *algar*, *algartu* : Cf. §16.10 *argal* eta §13.11 *bargaltu*.

Orain arte *b-* / *m-* eta *ø-* sailtako hainbat kasu ikusi ditugu, baita *-r* / *-l* sailtako hainbat ere; hurrengo atalean *ø-* saileko adibide zenbait gehitzeaz gainera (honela **b-* ren erorketaren froga gehiago bilduaz), saiatuko gara erakusten eskubitara *-r* (oinarrizko forma eta forma analogiko berantiarra hitz-eraketan) / *-l* (konposizio eta eratorpeneko forma zaharra) ez dela lor litekeen berreraiketarik arkaikoena.

18. Excursusa: *ate* eta *ateri*

18.1. *Ate* eta beste toki batean (Lakarra 2018b) aztertu *ote*, *orde*, *ordea*-ren etimologiak argiak eta errazak direnik ezin esan. Lehendabizikoarena *ha-* erakuslean edo deklinabidetik askaturiko *-at* batetik atera nahi izan da edo *ate* = ‘puerta’-tik abiatu eta gainerako kontuak hortik azalduaz; hobeto esan, ‘puerta’ / ‘fuera’ bikotetik.

Kontua da morfologia (eta fonetika) ez datozela bat hurbilketa horrekin: orain berehalakoan ikusten dugu *-te* ‘aditz-izena’ (ik. Urgell 2006) eta, beraz, aditza zein den asmatu behar, *a-* hutsarekin ez baitugu aski, jakina. Nik **ba-te* ikusiko nuke: izan ere, *-te* horrek ez du bakarrik «aditz-izen» balioa, baita «plurala» edo, zehatzago «aditz plurala» (*pluractional*; cf. Lakarra 2018a bibliografiarekin) eta, horrenbestez, 3. pertsonetako aditz komunztadurei aplikatu dakieke baina baita aditzon ebentoei ere, eta ‘bereizte, bakantze, bat bilakatze’ edo horrelako zerbait genuke (cf. §18.3 lat. *ūnus*-ez). Interesgarri bide da *atar*te gogotan izatea: *atar*tea (< **ate*-(*b*)*ar*-*te*), definizioz, *ate*-ren semantikaren barnean dugu. Hau, *ordea*, konplikatu da *ate* funtsean ‘egurrezko edo bestelako orri bakarreko edo bi orritako zera’-tzat hartzen badugu eta ez ‘pasabidea, bi puntu lotzen dituen bidea, usuenik aldeatarik itxia’; bi puntu horietarik bat gehienetan etxea izan ohi da, baina bi mendi edo mendi baten bi alde ere izan litezke, adibidez.

Horrelako ikuspegi baten barnean *atar*te-k edo *atari*-k zentzua lukete, *elizari* edo *zubiri*-k duten bezala, baina ez ***leihoiri*-k edo ***kristaliri*-k; bidebatez, *bortaitzin* bai, baina ***bortairi* ere ez dago *OEH*-n; ez bide da kasualitatea *ate*-k baino *borta*-k askozaz esanahi gutxiago izatea eta, esango nuke, orain intereseko gerta dakigunetarik batere ez.

Hau guztia garbiago gelditzen da kontuan harturik *OEH*ko «2. «*Athe* (BN-lab-ad), étable» Dv (→ A). «*Athea*, bergerie» H. «*Athea* edo *barrukia*» Ib. «*Athiak atheratzea*, enlever, porter dehors le fumier des bergeries, des étables». Oso interesgarri begitantzen zait «*Athea* edo *barrukia*» hori, ezin egokiago baitator goraxeago *atar*te eta *atari*-ri buruz (eta ***bortaate*, ***bortairi*-z) esandakoarekin. Ez gutxiago «*Athiak atheratzea*», jakina, non ez den inongo kontraesanik, «*ate* = ukuilu, kanpoko aldea baina itxia» baldin bada, eta ateratzen direnak satsa, pekorotzak eta abereen oheak. Hots, **bat-te* > *ate* ‘bereizte, bakantze, bat bilakatze’ (ik. §18.3).³⁹

³⁹ Aurrera baino lehen, esan dezadan ikusten ari garen guztiarekin zerikusi gutxi duela *hate* «Ágil, ligero; rápido»-k, *OEH*n batera ezaririk izan arren: ez dut ulertzen —hiztegi horretan /h/-arekin izandako arazo eta zalantzenatik ez bada— zergatik hor ez den frantseseko (*se*) *hâter*-i buruz edozein hiztegitan aurki zezaketen «acelerar-se, agilizar-se, apresurar-se»-rekiko gogoetarik edo, arraroago bada ere, Palayren *hastât*, *-ade*-z («adj.-empresé,-e, qui est en hâte (rare)»).

18.2. Ateri. Ezaguna da hitz edo morfema fosilduek familiaren geruza zaharr(en) etako zantzuak gorde ditzaketela, dela beren semantikari, dela formari dagozkienak. Adibide polita da Mitxelenak *behar* hitzaz markatu zuena *RS*-ko errefrau batean: *Odol bearbagea, agirtuko da egia eurea*-n, alegia; bertan «Sangre sin ser necesaria aparecerá la tu verdad» itzultzen da, baina Maisuak ikusi zuenez, hor *bearbage*-k hobe zukeen ‘sin culpa, inocente’ itzulpena, antzinako ipui eta paralelo klasikoek gehi *behar*-en lekukotasun zaharrek ematen duten ‘culpa’ adierak eskatu bezala.⁴⁰

Iruditu zait fosilen ezaugarri horretaz baliatzea ongi litzatekeela *ate* ilunaz oraindik argi gehiago egiteko, orain arte zerbait aurreratu badugu ere, laino guztiak uxatze-tik urrun baikara. Aurrera baino lehen esan dezadan —agian isiltzea gehiago kome-niko litzaidakeen arren— behin batean lat. *uertere* > *atertu* proposatu nuela *ateri*-ren senide hurbil dugun hitzarentzat. Nire proposamena orain epaitzean argi ikusten da ez (soilik) gaizki dagoela, baizik eta ez hanka eta ez buru ez zuela, batez ere familiako forma berrienari bilatzen bainion jatorria (eta gainera euskaratik kanpo!) horrelakorik egitekotan zaharretik abiatu behar nuenean; horrela egin izan banu *-i* horrek fite uxatuko nindukeen, horrelakorik ez baita bakar bat ere segururik mailegatueta (cf. Lakarra 2018a: §4.6.4n egin *harri*-rekiko gogoetak).

Dena txartxat jotzea ere ez da errentagarri eta, beharbada, komeni da ohartzea ze arazori lotzen zitzaion proposamena: hasteko, formari batez ere —nahiz eta alderdi semantikoa ere ez zen %100ean txarra edo ezinezkoa— eta horren barnean ([w-] > *b- > ø-ren bidez) hitza V-z hasteari; gero, *r*-metatesi bidez *-ter* amaiera aski arraro edo ezohikoari eta, bidenabar, aipatu metatesia gertatu baino lehenagoko rT talde zaharraz *e* > *a* bokal irekitzeari. Esan bezala, proposamen etimologikoaren oinarriak eurak dira onartezinak eta, beraz, horren alderdi bakoitza defendatzeak ez du merezi; hori bai, horko zenbait arazo (ezkerrean falta den C- edo ia akabuko dardarkariarekikoak) ez dira ahazteko edozein proposamen alternatibotan.

Ez luzatzearren, *ateri-aterri* eta *atertu*-ren artean jo dezagun lehendabizikora, hori baita formalki zaharrena izateko aukera guztiak dituena: oraingoz forma hutsean murgildurik, *ateri*-k eta *aterri*-k *-i* dute eta ez *-tu*, partizipio-marka berri mailegatua; horrezaz gainera, *-r* du enbor-akaberan 1.ak eta 2.ak *-R*, *-r* > *-R* bilakabide ezagunaren beste kasu baten lekuko, alegia (cf. goian 24. oh.).

Esanahira jotzen badugu, «1. Tiempo sereno, sin lluvia, escampado», «2. Techo, sotechado; lugar cubierto», «3. Escampado, sin lluvia, a salvo» eta aurrekoetarik gehien bereizten den «4. Parado, detenido» ditugu *OEH*-n. Baliteke norbaitek hobes-tea lehen hiruretarik laugarrena azaltzea; nik, ordea, juxtu kontrara egingo dut, pen-tsatuaz euria atertzea automatikoki azaltzen dela esanahi orokorretik eta ez dugula metafora (edo ia ipuin osoa) asmatu beharrik suposatuz euskaldunek euria atertze-tik orokortu eta beste fenomeno edo ekintzari ere aditz bera ezarri diotela; izatekotan

J. Manterolak gogoratu bezala, *OEH*n gelditzen den *-ate* (*dihulate*, etab.) erromantzezko *-(h)ato*-re-kin lotua eta, beraz, mailegatua dugu.

⁴⁰ Mitxelenak markatu zuen, gainera, *bear* ‘culpa’ itzuli zuela Garibaik Lasturko Andre miliaren ere-sian —*Peru Garziak ez dau bearrik / ain gatx andia apukaduagatik*— eta, (hau guk gehitzen dugu) ger-takari honek are zailago egiten du Garibai izatea aipatu bilduma anonimoaren apailatzailea Urkixok iradoki zuen bezala (cf. Lakarra 1996b eta Mounole & Lakarra 2018); badira, gainera, beste mila arra-zoi hizkuntza argudioetarik atera gabe (ikus, orobat, Mounole & Gómez 2018), nahiz itxuraz Urkizu (2015) ez den oraindik ezertaz jabetu.

ere, hau «lizentzia poetiko» modernoa dugu eta ez gramatika zaharra, jakina. Gainera, bai *ateri*-n eta baita *atertu*-n ere bada ('euria ez den zer bait) amaitu' adiera honen aspalditiko eta lurralde zabaletatik lekukotasunik (B, GN eta L, bederen), Ziburuko Etxeberriren eta Orixeren garden hauek, esaterako: *Xuka etzatzue nigar / horiok begietarik, / eta suspira horiok / ather ahoetarik*. EZ Noel 117. *Bukatu zun Taven-ek neskeri irria atertu zien kontu au*. Or *Mi* 37.

Berririo formari bagagozkio, *ateri*-ren 'amaitu' esanahi hori funtsean *ate*- lehen zatiri dagokio, baina hori argiago geratuko bide da eskubiko partea zehaztu dezagunean; niketz, hor *-ber* dugu, *bera*-ren zein *berri*-ren oinarrian den partikula, *-r* ahularekin oraindino, noski: **ate* + *-ber* > **ate(b)er* > *atér*, beraz.⁴¹ *-ber* hori dela eta hasiera batean **ate-ber-i* 'moztu, amaitu berri' bide zen, gero 'amaitu' hutsean gelditzeko.

18.3. Beraz, 'amaitu' bilatu behar dugu *ate* horretan, kontuan izanik *-te* aditzizena dugula eta soilik *a*- erroa edo, hobeki, erro zaharretik gelditzen zaigun azterna bakarra. Zein den erro hori? *Eban* 'ebaki' zalantzarik gabe: Erdi Aroko onomastikan *Yraeban* (1452), *Sarriburuebana* (1456), *Martin de Luebana* (1461), etab. ditugu eta ondokoan ere bada *lubana*, *lugana* eta beste aztarnarik; gainera, hortik atereak dira *ebaki*, *ebatzi* nahiz *ebatsi* (ik. *EHHE*, s.u.). 'Ebaki' adiera oso hurbil da 'amaitu'-tik, jakina; urrungabe, besteak beste, *eten* 'hautsi, amaitu' ezaguna dugu, lehengo **eden* 'finish'etik (cf. *egotzi* → *egoizte-* > *ekoizti*, *ebaki* → *epaite-* > *epaitu*, etab.).

Zenbait ahapaldi gorago iradokitako formula (**bat-te* > *ate*) baino alde askotatik merkeagoa dugu aditz honetatik abiatzea: **ban* 'moztu' → *ba-te* 'mozte' > *ate* 'mozte', eta horrenbestez, hitz honentzat oraingoz berreraiki genezakeen adiera zaharrena 'epaitea, amaitzea'. Hortik hartu bide zituen gero 'atari', 'etxearen edo beste eraikuntzaren baten kanpoalde' esanahiak, baina ez dira ahaztekoak goiko 'pasabide' eta are «*Athe* (BN-lab-ad), *étable*» Dv (→ A). «*Athea*, *bergerie*» H. «*Athea edo barrukia*» Ib. «*Athiak atheratzea*, *enlever*, *porter dehors le fumier des bergeries, des étables*» ere, ukuiluak eta etxearen kanporengo aldean izanik.

Egia da mozten duenak bildu ere egiten dituela —kasu honetan barneko eta kanpoko aldeak— eta, beraz, *ate* 'mozte' ---> *ate* 'mozte, batzea' erraxki eta beste justifikaziorik gabe uler litekeela; alabaina, aski segurua da euskaraz 'batzea' bigarrenkaria dela, bere sorrera edo hedadura, gutxienez, *bat* '1' zenbakiaren gramatikalizazioari loturik zelarik.

**bate* [< **bade*, cf. *bede-*] honetatik nola iritsi zen *bat* '1' zenbakia gramatikalizatzeraz ulertzeko komeni da Ernoutek eta Meilletek (beren *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, s.u.) *ūnus*-i buruz diotena astiro begiratzea, ia zuzen-zuzenean egokitzen baitzaio euskarazko hainbat daturi: «l'utilisation secondaire de *ūnus* pour désigner l'unité, le nombre *un*, explique que les adverbes et adjectifs ordinaux et distributifs soient empruntés à d'autres racines: *primus* [cf. eusk. *lehen*], *singuli*; *semel* [cf. *bezalako*]» edo «L'ancien nom de l'unité, qui subsiste dans des mots tels que *simplex*, *singuli*; a disparu

⁴¹ Akitaniera ondokoa balitz eraketa, **ataber* genuke (cf. akit. *Anderexo*, etab. / Erdi Aro *Anderazu*, etab.), berehalakoan **ata.er* > *atér* emaitza bertura iritsiaz. Bigarren osagairako formari dagokionez **-ber* ez eze **-der* zein **-ger* eta are **-her* ere ez lirakeke baztergarri, fonetika hutsari dagokionez; ez dirudi, halere, semantikaren aldetik horietarik batek ere hobekuntzarik lekarkeenik.

à l'état isolé. Pour obtenir une expression plus forte, on l'a remplacé par le mot signifiant 'unique', de même qu'en celtique, en germanique et en baltique».

Gure kasuan ere, beraz, *x '1' orain atzendua genukeen noizbait, gero **ban* → *bate* = '*moztua' > 'bakartua' > '1' izan da haren ordezen zenbakirako baliatua. Formari dagokionez, *X-*bate* egitura —edozein delarik ere X— azken bokala (-e) gutxienez hirugarren silaban delarik, horren erorketa, aditzeko eta izen sintagmako edozein atzizkirena bezain arauzkoa genuke: cf. -t 'ni', -k 'hi', -k (erg./pl.), -t 'lokatiboa', etab., guztiak -CV banatatik.

Horrenbestez, —zaharretik berrienera ezarririk—, *ban* (aditza):⁴² *bar* (izena) : *bal-* (konposizioko forma) genuke. Hots, *ban* → *bar*₁, *bar*₂ → *bal*.

19. Emaitzen taula

BAN-BAR-BAL		
B	Ø	M
<i>e-ban</i>	—	—
<i>bat</i> (< * <i>bate</i>)	<i>ate</i>	—
<i>bal-1</i> ,	—	—
<i>bal-2</i>	—	<i>mal</i> (?)
—	—	<i>malardatz</i>
—	—	<i>malats</i>
<i>balbe</i>	<i>albe</i>	—
—	—	<i>malbu</i>
<i>balda</i>	* <i>alda</i> (<i>aldaka</i>)	<i>malda</i>
<i>baldar</i>	<i>aldar</i>	<i>maldar</i>
<i>baldatx</i>	<i>aldats</i>	—
<i>balde</i> ₁	<i>alde</i>	—
<i>balde</i> ₂ ,	—	—
<i>baldeko</i>	<i>aldeko</i>	—
<i>baldi</i>	<i>aldi</i>	<i>maldi</i>
<i>baldin</i>	—	—
<i>baldiztu</i>	—	<i>maldiztu</i>
<i>baldo</i>	<i>aldo</i> (?)	<i>maldo</i> ,
—	—	<i>maldoka</i>
<i>baldoki</i>	—	—
(<i>baldorra</i>)	<i>aldor</i>	—
<i>baldoski</i>	—	—
—	<i>aldra</i>	—

⁴² Beharbada, *ban* honen esanahia noizbait (Erdi Aroa baino lehen, seguruenen) ez bide zen (bakarrik) 'moztu, ebaki'; *lubana* (gizakiek egindako) 'trinchera' baino lehen 'zanja', 'zulo luze edo zabal, ez sakon' eta aditza 'kolpatu, mailatu, sartu, hondatu', beraz 'barneratu', 'barrura sartu'-tik ezin hurbilago. OEĤk *balditu*, *elbarri* eta *herbal* ematen ditu, azkenik, *hebain*-en kidezkat: *ban*-en partizipioari *bar*-en bi alomorfo dagozkio: bata *bal* zahar-atzendua (ezker nahiz eskuin, hori bai): *bal-dar* / *her-bal*, *bar* analogiko-berriztatua bestea.

<i>BAN-BAR-BAL</i>		
B	Ø	M
<i>*baldur</i>	—	—
<i>baldurro</i>	—	—
<i>balgar</i>	—	—
—	—	<i>malgor, malgorti,</i> [<i>malgor-zilazale</i>
—	—	<i>malgorki</i>
—	—	<i>malgu</i>
—	—	<i>malkar,</i>
—	—	<i>malkarro,</i>
—	—	<i>malko</i>
—	—	<i>malmatz (?)</i>
—	—	<i>malmotz, malmutz,</i> [<i>malputz, malutz</i>
—	—	<i>malo, malo-malo</i>
—	—	<i>malokatu</i>
—	—	<i>malota, maluta</i>
—	—	<i>malo-, malutada</i>
—	—	<i>malotxa (?)</i>
<i>baltza</i>	—	—
<i>baltzo</i>	<i>altzo</i>	<i>maltzo,</i>
—	<i>altzokada</i>	—
—	—	<i>maltzokatu</i>
—	—	<i>maltzur</i>
—	—	<i>mama</i>
—	—	<i>mamor</i> ₁₋₂
—	—	<i>mami(n)</i>
—	—	<i>mamorro</i>
—	—	<i>mamul</i>
—	—	<i>mamutz</i>
<i>ban</i>	—	<i>man</i>
—	—	<i>mando</i>
—	<i>andots, angots</i>	<i>mandots</i>
—	<i>andur</i>	<i>mandur</i>
<i>bandurro</i>	—	—
—	—	<i>mankar</i>
—	—	<i>mankarro</i>
<i>bantz</i>	<i>antz</i>	<i>mantz</i>
—	<i>antze, antzo (?)</i>	—
—	—	<i>mantzur</i>
<i>barauts-1</i>	—	—
<i>barauts-2</i>	—	—
<i>barban</i>	—	—
<i>barbar</i>	—	<i>marmar</i>
<i>barda-1,</i>	—	<i>marda</i>

<i>BAN-BAR-BAL</i>		
B	Ø	M
<i>barda-2</i>	—	—
<i>bardal</i>	—	—
—	<i>ardi</i>	—
<i>bardin</i>	—	—
—	—	<i>mardo</i>
—	<i>ardots, arbots</i>	<i>mardots, margots</i>
—	—	<i>mardul</i>
<i>*bare</i>	<i>are</i>	<i>mare</i>
—	<i>argal</i>	—
—	—	<i>margol (?)</i>
<i>barhanda-</i>	—	—
—	—	<i>marko</i>
—	—	<i>marmotz</i>
—	—	<i>marmuka</i>
<i>barra</i>	—	<i>marra</i>
<i>barrabil</i>	—	—
—	—	<i>marrada</i>
—	—	<i>marraka</i>
—	—	<i>marraska</i>
<i>barraskilo</i>	—	<i>marraskilo</i>
<i>barrast</i>	<i>arrast</i>	—
<i>barrasta</i>	—	—
<i>barre</i>	<i>arre</i>	<i>*marre (marreka)</i>
<i>barren, barhen</i>	<i>garren</i>	—
<i>barro,</i>	<i>arro</i>	<i>marro</i>
—	—	<i>marro-marro</i>
—	—	<i>marroatu</i>
—	—	<i>marroka</i>
<i>barroki</i>	—	—
<i>barru</i>	—	<i>marru</i>
—	—	<i>marruka</i>
<i>barruki</i>	—	—
—	—	<i>marruza</i>
—	<i>arte</i>	—
—	<i>arteka</i>	<i>marteka</i>
—	<i>arto</i>	—
<i>bartz</i>	—	<i>martz</i>
—	—	<i>maskor</i>
<i>baso</i>	—	—
<i>bazter</i>	—	—

20. Gogoetak behin-behineko analisi gisa

Aurreko orrialdeotan ia ehun eta berrogei etimologiaren oinarriak jarri ditugu zuzenean eta beste askorenak zeharka, *ban-/bar-/bal-* familia bilduaz euskal hiztegieta (eta azken mende askotako euskaldunen gaitasunean) zein bere aldetik, ardi erratu bezala ziren beste hainbeste hitz; horietarik gutxi batzuen kidesuna antzema zen da goeneko *EHHEn* edo lehenago, baina gehien arteko erlazioa eta hasierako oinarri komunaz ondoko bilakabidea atzendua edo ahaztua zen. Are gehiago, lehenagotik aztertu horietarik *b-* multzokoak ziren ia denak eta pare bat \emptyset -, horietako batzuen aldaerak; azkenik, *baso* (< **bar-so*), *bartz* (< **bar-tz*) eta *bazter* (< **bar-z-be(he)r(a)*) landa, guztiak ziren flexiokoak (*are, bare, barru...*). Orain 50 *b-*, 28 \emptyset -⁴³ eta 66 *m-* aurkezten ditugu:

a.1. <i>b</i> -... - <i>r</i> (24),	a.2. <i>b</i> -... - <i>l</i> (21),
b.1. \emptyset -... - <i>r</i> (11),	b.2. \emptyset -... - <i>l</i> (12),
c.1. <i>m</i> -... - <i>r</i> (26),	c.2. <i>m</i> -... - <i>l</i> (28).

Badira, gainera, 3 *b*-...-*n* 4 \emptyset -...*n* eta beste 7 *m*-...-*n* ere; orobat 6 *m*-...-*m* azkenik; zifrak ez dira, jakina, behin-betikoak baina bai joera nagusien aski adierazgarri.

Flexioko morfo zaharrek -*n* dute (*e-ban, bantz, mantz, mantzur*) eta berrienek (**ma-rre, *bare, barre, arre, are, barren, barru, barro, arro, marro, marru...*), aldiz, guztiek -*r* (> -*R*). Eratorri zaharrek -*r* dute bere oinarrian (*ardi, bartz, baso, bazter, mardo, mardul, marro*), eta *l* berriagoek (*baldi, baldo, albe, altzo, malga, malda, malgu...*). Lortutakoen zerrendari euskararen sintaxi zahar eta berrian hainbesteko egitekoa duten *alde, aldi, arte* edo *baldin*, gehi horien eratorrien jatorriaz eta bilakabideaz, eta baita *eban* aditz zaharrari buruzko zenbait zertzelada ere erantsi beharra dago (cf. §18).

Bon/bor/bol familiaz prestatzen ari garen beste lan bateko (Lakarra 2018b) azterketaren lehen emaitzak ere erabili ditugu *ban/bar/bal-* familiakoekin erkatzeko. Lan horretan *bon* eta *bor* erro aske eta familia banako (eta txiki)tzat genituenak ere familia berekoak direla erakutsi ahal izan dugu eta baita *bol-*, deribaziorako 2.aren aldaera modernoagoa ere; *bor*-ek zuen lehenago egiteko hori bera familiaren oinarritzat jo dugun **bon*-i buruz. Lehen ezagutzen genituen *bortz/bost, borobil* eta *ortzi* (< **bortz-i*) ia bakarrei, hasierako C-ren txandaketak direla eta (\emptyset -, *m*-) *ote*₁, *ote*₂, *orde, ordea, ordekalordoki, orban, olde, molde* (eta *bolde*), *molda, molko, multzo* eta, seguruenik, *morokil* eta *moropil* ere familia berekotzat eman ditzakegu, *emon/eman/emun* aditzaz gainera, noski; guztira ia 30 bat oinarritzko eratorri eta konposatu —gehi morfema batzuen gramatikalizazioaren iturburua (-*bol-po* ‘inguru’, -*o* ‘DAT.3.p.’—, alegia, eta ez dugu segurki zerrenda agortu.

Ban/bar-ena eta *bon/bor*-ena ez dira, inolaz ere, orain arte *EHHEn* eraikitako familiarik handienak (*zun/zur*-ek badu bi horiek baino hainbat gehiago) baina oso urrun gelditzen dira maileguen gainean eraikitako edozein saretatik, zein ere diren zabal (cf. *trebe*) eta are zahar eta orokor (cf. *lege*). Badakigu *EHHEn* aurki berre-raiki nahi genituzkeen **don, her* edo *ha* erroen familiak *bar-* eta *bor*-ena baino handiagoak izan daitezkeela baina ez da pentsatu behar falta diren guzti-guztiak horrelakoak izango direnik ere; esaterako, gutxienak dira —baina bai §6an aipatu *bun-*/

⁴³ Ezin ahaztu hauek direla zalantza gehien biltzen dutenak, **b*- > \emptyset , **h*- > \emptyset , **e-da-ra*- > *ar-* eta are bide gehiagotatik iritsi baita hizkuntza forma horietara.

bi— bi hauek bezala ezker nahiz eskuin berreraikitzeke oinarririk ematen digute-nak.⁴⁴ Baliteke, bestalde, hemen direnen artean *bar*-en familiako ez den bakanen bat oharkabean zerrendan eranstea —nahiz horrelakoak ekiditen saiatu— edota horretan baten bat peitu izatea;⁴⁵ etimologia, zorionez, beti *in progress* den jarduna da eta izango bide dugu horrelako konponketentzat aukerarik.

Nolanahi ere, saio honetan ikusitakoak martxan den eta ez berehalakoan eta ez aurki amaituko ez den etimologia-lanerako behin-betiko soluzioak baino, ondorio gisa zenbait bide eta gogoeta-gai berri ere eskaintzen digu, Joakinek behin baino gehiagotan argitu nahi izan dituen berreraiketaren metodo, irizpide eta ibilbideez:

1. Bistakoa da berreraiketa hainbat eta pobrego dela zenbat eta ideia lausoa-goak izan berreraiki nahi dugun hizkuntzaren edo hizkuntza-egoeraren gramatikaz (AEnaz gure kasuan), edo are —sistematik inoiz izan ez balitz bezala— berreraiketa segmentu hutsen bilaketa eta metaketaren sinonimo bailitzan arituaz; alderantziz, hainbat eta seguruagoa eta aberatsagoa dateke zenbat eta antzinako gramatikaren ezaugarri eta fenomeno gehiago ezagutu, ezagutza horiek txiki eta apal izan arren:

The reconstruction of Old Chinese is sometimes treated as a pure matter of phonology. (...) The central thesis of the present book is that in order to reconstruct Old Chinese phonology, a proper understanding of Old Chinese morphology and word-families is indispensable (Sagart 1999: 1).

Ia azken 20 urteotako lanetan usu aipatu dut pasarte hau; alabaina, nago beste edozeinetan baino arrazoi gehiago dela oraingo honetan hori errepikatzeke.

2. Hastean susmatu legez (§5), erakutsi ahal izan dugu enbor eta erroen eskuin aldeko alternantziak ez zirela soilik bisilaboetan gertatzen, ezta horietan eta zenbait monosilabo edo «erdi-monosilabo»⁴⁶ soiletan ere (*egun / egur- / egu-, belaur / belaur-, soin / sor, oihan / oihar-, hoin / or-...*). «Barneragoko» eta gramatika zaharragoaren muintetik hurbilagoako testuinguru batera jo dugularik (bisilaboen ezkerreko CVCra, horko C₂-ra zehazki) aurkitu dugu prozesua aberats eta erregularago zela erro monosilabikoaren garaian, gero historikoki gehiengoan den polisilabikoan garai zaharragoako erregelaren oihartzun isolatu batzuk gorde arren soilik.
3. Funtsean, txistukari homorganikoen aurkako erregelarekin (**s/zV(t)z/s → **sV... (t)s)⁴⁷ edo Grassmanen legearen (**hVh → **∅...h...) bilakabideare-

⁴⁴ Lakarra (2018a)n zenbait ohar bildu arren —esaterako «Martinet legea» eta «Trask legea» hurbilketa osagarritzat ulertzearen abantailez—, zeresanik gelditzen da (ikus liburu honetan bertan Manterola *ithurri-z*) *T^h- herskari bortitzen eta horiei lotu *h*-en (*T^h-> *h*-) bilakabideaz.

⁴⁵ Kanpoan utzi ditugu, esaterako, *barhandatu*, *barhanka*, *barrandari* seguru antxean familiakotzat jo ditzakegun arren, ez soilik zalantzarriagoak izan litezkeen *barronde*, *baldres*, *baldraska* (cf. *aldra*, *halere*), etab.

⁴⁶ Gure kasuan ez dakit Matisoffen «seskibilabo» (silaba eta erdiko) delakoek interesik duten. Agian bai, azken batean ekialdeko hizkuntzetan bezala AEn ere aurrizki eta «silaba hingatuez» ari baikara, berreraiketarako interesgarrienez, hain zuzen ere; ikus Michaud (2012) argigarria.

⁴⁷ Hots, *zotz* baina ***sotz* nahiz ***zots*. Dardarkarrietan garai honetan horrelakorik ezinezko zen, baina ez bakarrik /r-/ ez izateagatik baizik eta dardarkari fortis fonologikorik ez zelako; txistukarrietan, ordea, hertsapena artikulazio puntuari zegokion (ez moduari).

kin ikusi zen legez (cf. Lakarra 2009c), murriztapen edo erregelak «barnetik kanpora» zabaltzen dira —itxaron bezala—,⁴⁸ beharbada bilakabide horretan beren orokortasuna galduaz. Lan honetan soilik kasu bakar bat (**ban/bar-/bal-*), aztertu dugu —**bon/bor-bol-*etik oharren bat gehituaz—, baina okertzeko arrisku handirik gabe *gan/gar-/gal-*, *gen/ger-/gel-*, **don/dor*, *gor/gol-*, *sar/sal-*, **hen/her/hel* eta beste bikote eta hirukote askok fenomenoaren hedaduraren eta hitz-sare zaharren tamaina argitzen lagundu ahalko digute.

Ezker muturreko CVCak miatu ditugunez bakarrik, zail da aurreikusten zein izango den CVC-en ertzen alternantzien ekarpena eskuinaldekoak (*galbar*, *enbor...*) edo horien osagarri diren aurrizki ondokoak (*labar*, *zabal...*) aztertzean. Nago, halere, *ban* → *bar-* :: → *X-bar* edo, geroago, *bar* → *bal-* :: → *X-bal* (cf. *zabal*) legezko erregelak izan zirela noizbait eta ez irregularitate edo anekdota garai historikoetan bezala.

4. C-altzernantzien murriztapen eta bilakabide hauen kokaguneak erro-ertzak dira (lehenik) eta enbor-ertzak (gero), ez silabak, hitzak edo flexioa; horrenbestez froga erantsi sendoak dira CVC erroaren antzinatasunaren alde eta baita, noski, erroaren FK-ren [monosilabo] > [bisilabo] bilakabide berankorrigoarenaren ere. Bilakabideon kronologiak zehazteke dira —eta beharbada ez dira inoiz ere zehazten errazak izango—, eta, agian, ezberdinak beren artean; halere, bilakabideok zabal hedatuak eta mende luzez zirautelarik geruza zaharretan, CVC erro-ereduaren aldeko lekukotasun hori ez da laburra, berreraiki genezakeen historiaurreko hizkuntza egoerarik zaharrentik partez, bederen, akitaniera eta Erdi Arora artekoa edo baizik (cf. Lakarra 2009b).⁴⁹
5. *-n* > *-r* eta *-r* > *-l* aldaketak konposizioan eta eratorpenean (ez flexioan) jazo ohi ziren lehenik CVC monosilaboen artean, gero —hitzak hazi ahala eta forma kanonikoa monosilabotik bisilabara igarotzen zen heinean— bisilabo zenbaiten eskuineko aldean: *bar* → *barhen* (flexioa) baina *galde* (< **gar-de*) / *bar* → *bal-do* (erator.-konpos.). Azterketa honen aurretik genekien baino garbiago gelditu da **CVn* (*ban*) zela erro-alomorfo zaharrena eta *CVr-* (*bar*) horren eratorpen eta konposizio forma zaharrena; gero, *CVr* hori oinarrizko erro bilakatzen da eta haren loturak *CVn*-ekiko atzentzen eta, ondorioz *CVl-* (*bal*) eratorpen eta konposizio alomorfo propio berria sortzen du. Lekukotutako adierak ‘moztu’ (gehi *hebain* ‘baldado, golpeado’) eta ‘barru, behe’ direlarik, ez dirudi zailegi beren oinarrizko esanahi zaharrak hurbiltzea edo bateratzea lehendabizikoarentzat ‘barruratu, barneratu (aiztoa, aizkora, aitzurra...)’ > ‘moztu’ proposatuaz.

⁴⁸ Cf. Miller (1985) japonierazko «Lyman legez» eta (egileak dioenez) aski antzeko liriateke Dahl-en legea bantuan eta Grassmann-en legea IEz; Ariztimuño 2011z geroztik «euskarazko Grassmann» ere gehi genezake, lehen ezagun zen bi morfema eta bi silabaren artekoaren (*hil-herri* > *ilherrri*) aurretik silaba eta erro bakar baten barrukoa ere (**hor-ara* > **hohara* > *ohara*, *otso* < **hor-so*) ezagutu ondoren.

⁴⁹ Ikusiko formulazio honek aldaketarik beharko duen Odriozolak (2018) lortu emaitzen ondorioz **b-*, **h-* > \emptyset bilakabideez eta mailegu eta ondare zaharrekoen artean horiekiko izan litezkeen ezberdintasunez. Hernandez Esnalen 2018ko GrALean ere badira VCV eta VCCV erro-ereduetan gertatu erorketa horien inguruko zenbait datu. Ik. 55. oh. ere.

6. *Ban* aditz-erroa eta *bar* jatorriz lotuak badira, proposatu dugun bezala —eta badira arrazoi pisuzkoak familia barnean eta gainerako familien egiturarekin erkatuaz—, badirudi aurreko garai zaharrago batean *bar ban*-en eratorpen alomorfoa zela eta *bal*- alomorfo berriagoa sortu ondoren *bar* familiaren oinarrizko forma izatera igaroa, *ban* fosilduaz (lexikalizatuaz) eta familia horretarik urrunduz; *eban* bera aspaldi ahaztu zen (*ebaki* bezalako eratorrien mesedetan) eta *luban* legezko fosilen bidez gordetzen dugu haren oihartzuna. Ondoren, gradu larri edo apalagoan hori bera gertatuko zen \emptyset - eta *m*- zuta-beetakoen artean ere eta, horrenbestez, familiaren gune izaten epe luzeagoan jarraitu zuten *b*- zutabekoek beren aldetik erroaren hasierako ezberdintasuna amaierakoari gehitzean.⁵⁰
7. Antzera gertatu bide zen **bon* → *bor*- eta gero *bor* → *bol*- bilakabidearekin (cf. Lakarra 2018b eta §20 honen hasieran). Familia honetan, izatekotan ere *bor*-en oinarritzotasuna portzentualki exkaxagoa da *bar*-ena bere familian baino; gertakari honetan baduke pisurik *bor*-en familian gehiago izatea **b*- > \emptyset - jaso dutenek eta are gehiago **bo*- > *mo*- kasuek ere.
8. Hitz-eraketa erregelak eta horien eboluzioa forma kanonikoaren aldaketaren parte garrantzitsuak dira (garrantzitsuenak, segurki); **-r* > *-l* edo **-uh*- > *-ih*- bilakabideek beren orokortasuna galtzean lehenik eta emankortasuna gero, familia zahar eta zabalagoko kideen arteko hausturak sortzen dira, erreduplikazio- eta aurrizkitze-prozesuek beren emankortasun eta gardentasuna galtzerakoan bezalatsu: [sa]-[bel] (eta *sa-mur*, *sa-min*... eta *hur-bel*, *har-bel*...) zena, [sabel] bilakatzerakoan *samur*, *samin* eta enparatuekin bezala, *sabel* eta *ubel*, *harbel* eta gainerakoekiko lotura, nahiz [go]-[gor] (eta *ze-zen*, **da-dar*, **no-nol*...) *gogor* bilakatzean *gorri*-rekikoa —edo *gizon* (< **gi-zon*) eta *zohiren* edo *labur* (< **da-bur*) *samur* (< **sa-bur*)-ekikoa... — atzenduaz joan zen legez hitzunaren lexikoian.
9. *-r* > *-l* bilakabidea ilunduz joan zen heinean —dela guztiz bizirik zen oinarritzko alomorfoaren /r/ berrezartzen hasi zirelako hitzunak, dela -Cn hots horri morfofonologikoki loturiko beste batzuk (/h/, /ø/, adib.) ugaldu zirelako—⁵¹ eta eskuineko morfemen funtzioak ere (*-del-te*, *-dil-ti*, *-dol-to*...) ilundu ahala, *b*- zutabekoek arteko familiasuna ahulduaz joan zen, guztiek *bar* oinarriarekin zuten jatorrizko lotura atzenduaz. Eta *bar* : *bal*- txandakatzeari galdu zenean *barru* eta *barren*-ek *balbe*, *baldin* eta gainerakoekin zuten lotura ere galdu egin zen eta —nola ez!— are gehiago, *albo*, *alde*, *aldi*, *altzo*-rekin nahiz *mardo*, *malda* edo *marraka*-rekin jatorrian eta hainbat mendetan izandakoa.
10. *Bon/bor/bol*-en, zifrak orotara apalagoak dira *ban/bar/bal*-en baino —60tik gora, halere—, baina zutabeka erkatuaz oso gauza ezberdinak aurkitzen di-

⁵⁰ Honek ez du esan nahi frogatutzat ematen dugunik edozein CVr-en aitzin-forma *CVn denik; alabaina, erro beraren alomorfo badira CVn, CVr, CVl, CVh, CVø, *-n da zaharrena izateko aukera gehien dituenena. Cf. *zun*, *sun*, *son* (ik. 17. oh.), etab.

⁵¹ Alegia, Lakarra (2015a)n «5. hatxe» deituak, hain justu konposizioan edo eratorpenean *-r* bate-tik sortuak: cf. *hor* > *oh*- (*ohalano*, *ohara*) edo *hur* > *uh* (*uhalde*, *ibar* [< **ihbar* < **huhbar* < **hur-bar*]), etab.

tugu: 40 / 20 *b-*, 15 / 16 *ø-* eta 30 / 28 *m-*;⁵² badirudi, hortaz, nahiz termino absolutuetan nahiz erlatiboetan *b-* gutxiago dela /o/-ren aurrean baina ez hor galdutako guztia *ø-*ra joan delako, Mitxelenaren erudian itxaron zitekeen bezala, baizik eta «iheslariak» ia erdi eta erdi banatuak aurkitzen ditugulako *ø-* eta *m-* zutabeetan.

Gainetik, badira 5 *-l mo-* zutabeetan, *bo-*n adina eta *o-*n baino askoz gehiago eta horrenbestez, pentsa genezake eskuineko *-r > -l* ezkerreko *b- > m-* baino lehen gertatu zela (hasia zatekeen, bederen). *Bon/bor/bol*-en datuetarik abiatuaz, aldiz, *-r > -l* aldaketaz ezingo genuke gauza segururik esan, *olde* eta *aldar* honen eratorriaren lekukotasuna baitugu soilik; alabaina, zalantzak uxatu ahal ditugu *ban/bar/bal*-era joaz: *albe*, *aldats*, *alde*, *aldi*, *aldor*, *aldra* eta *altzo*. Beraz, bi fenomenoak (*b- > m-* eta *b- > ø-*) CVI CVr-erroen eratorpen alomorfo bihurtu ondokoak bide dira.

11. Ohi bezala semantikazko loturak bestelakoak baino ahulagoak izan arren,⁵³ aipagarri iruditzen zaigu lan honetan baliatu dugun hiru ardatz paralelo horien gainean antolaturiko berreraiketaren segurtasuna, ezkerreko edo/eta eskuineko alomorfia kate eta zangalatrauek berebiziko sendotasuna ematen baitiote:

<i>albe</i>	:	<i>balbe</i>	:	—
—	:	<i>balda</i>	:	<i>malda</i>
<i>aldar</i>	:	<i>baldar</i>	:	<i>maldar</i>
<i>alde</i>	:	<i>balde</i>	:	—
<i>aldi</i>	:	<i>baldi</i>	:	<i>maldi</i>
—	:	<i>baldiztu</i>	:	<i>maldiztu</i>
<i>altzo</i>	:	<i>baltzo</i>	:	<i>maltzo</i>

3tan *ø - b - m*, beste hainbestetan *b - m* eta bitan *ø - b* doaz elkarrekin; pentsatzekoa da, gainera, *mardo* / *mardul*-ek eta *malbu*-k enparatuko zutabeetan kiderik ez duten arren, noizbait **b-*n izango zutela, bederen, horretatik abiatuaz iritsi baitira gainerakoetara: *baldo* / **bardo* ← *mardo*; **bardul* / **baldur* ← *mardul*; **balbu* / **barbu* ← *malbu*. Ez hori bakarrik: sarea hain da tupitua non bere alderik ahul eta betetasun urrienean kokatuentzat ere urruntasun handi nahiz txikiagoan kognadoak ezagut litezkeen hiru aldagaietan (C-, -C, #C-) dituzten erantzun erregularren bitartez: horrela, adibidez, *arto* arazorik gabe kokatzen da ondoko taldean: *baldo* / *arto* / *maldo* / *mardo*; ik. 13) ere.

<i>baldo</i>	:	—	:	<i>maldo</i>
—	:	—	:	<i>mardo</i>
—	:	<i>arto</i>	:	—

⁵² Ohar bedi **bon/bor/bol* erroaren azterketa **ban/bar/bal*-ena baino atzeratuagoa dela eta, beraz, ematen ditudan zifrak gutxi gorabeherakoak direla; uste dut, halere, zehaztasunetik urruti egon arren ere egungo egoeran joera nagusiak islatzeko lain badirela.

⁵³ M- zutabea, fonosinbolismo gehienak biltzen dituelarik, badirudi urrunago dela beste bietarik haiek beren artean direna baino.

12. Gramatikalizazioaren historiaz dakikeguna oso lagungarri dugu morfemen eta lexemen forma eta esanahi zaharrak eta, beraz, morfologiaren eta lexikoaren tarteko geruzak argitzeko; esan gabe doa horiekin batera argitzen dela, partez bederen, hizkuntzaren soinuen bilakabidea ere. Hots, berreraiketaren parterik zailenean (**b-* gabeko formetan edo horien kognatuetan) eskubira *-bo*, *-da*, *-de* (*-te*), *-di*, *-do* (*-to*)... bezalako atzizki ezagunak eta beren bitartez mundu osoko hizkuntzetan arrunt zabalduetako gramatikalizazio bilakabideen —h.d., bilakabide fonologiko, morfologiko, semantiko, pragmatikoan...— aztarnak gordetzeak gure lana lagundu baino ezin egin lezake (cf. Lakarra 2013a); orobat, familia honetako zenbait hitzetan (eta zutabe guztietan) lekukotu *-tz-o* bezalako morfema eta amalgama ilun baina ezagunak han-hemen aurkitzeak.
13. Hots, berreraiketa-sarea tupitzera dator gramatikalizazioaren garapen labur edo zabala. *Arte* / *alde* bikotea hartzen badugu, demagun, bietan dugu **b-* > \emptyset - eta, hortaz, semantikazko bilakabidearentzat nahiz azterketa kronologikorako CVC-ren -C eta hurrengo morfemaren C-ren topaketaren azterketatik atera genezakeena dugu erabakigarri. Hemen, bada, ezkerrekoaren hitz-eraketako alomorfo zaharrari (*-l*), eskuineko alomorfo zaharra dagokio (*d-*) eta alderantziz (*r-* : *-t*); goraxeago §11) ere.
14. Egokitasuna ez da soilik formaren aldetikoa, baina baita semantika edo funtzioarena ere: aurreko bi kasuetan **den* errotik datozkigun alomorfoak ditugu, bata forma (*d-*) eta esanahi zaharrarekin ('amaitu'), bestea forma (*t-*) eta esanahi-funtzio berriarekin (plural-aditz-izena; ik. Lakarra 2018a). Aldaketa semantikoa, kronologia eta gramatikalizazioaren parte formala ere, hirurak datoz berreraiketa sendotzera, usu alomorfo zaharrak morfemen funtzio zaharrarekin edo/eta hitzen adierarik zaharrenarekin baitoaz eta alomorfo berrienak funtzio eta esanahi berrienekin, Kurylowiczzen irakaspen klasikoen arabera jokatuaz.⁵⁴
15. Lehenago zenbait *h-* > \emptyset -ren berri eman (cf. Lakarra 2009b eta 2015a) eta beste zenbait *i(z)- bi(z)-*era eramán genuen legez (cf. Lakarra 2015c), ezkerrean ere, CVC-ren berreraiketak bazuen premiarik. **b-* > \emptyset -ren lekukotasun gehiago bildu dugu,⁵⁵ eta hots hori berrezarririk *ban-bar-bal-*, *bon-bor-bol-*en eta gainerako familietara hainbat VC- bihurtu ahal izan dugu eta beraien adiera zaharrak ere erro horienekin lotu: **b-*-ren erorketa honek luze iraun bide zuen eta horregatik nahiz eratorpen bukaera zaharra (*oal*, *ool*) zein analogikoa (*oar*, *oor*) ditugu sail horretakoekin: *albo*, *alde*, *aldi*, *olde*... nahiz *ardi*, *arte*, *orde*... Ikus §3 hitz-hasierako berreraiketa-zailtasunez.
16. Aitortu behar dut *ban-bar-bal-* erroan ere (ez soilik *bon-bor-bol-*en) *b-* > \emptyset -erorketak aurretiaz pentsatu baino hedadura handiagoa duela eta ia *b-* / \emptyset -

⁵⁴ Antzera *arto* ere, dela forma, dela esanahiaren aldetik; ikus ondoriootako 11.a.

⁵⁵ Dakidalarik, inork ez baitu **p-* > \emptyset - bilakabiderik aipatu (ez nahas Mitxelenaren 1957ko sisteman tokirik izan ez arren lehenago *h-* bilaka zitekeen ezpainkari bortitzarekin), pentsatzeko da *oste* 'atze' lat. *post*-etik badator *p-* > **b-* > \emptyset - gertatu zela eta, beraz, kronologia erlatibo bat dugula hor, zehatzago **b-* > \emptyset -k oraindik bazirauela mailegurik zaharrenak bertakotzean. Are gehiago, *ezain* < **uexanu*, *alu* < *aluu* eta *eskatu* < *uescor*-etik badatoz, betazismoaren ondotik ere indarrean zen; ikus hor aipatu 49. oharra eta Odriozola (2018) eta Hernandez Esnal (2018).

txandakatzeaz hitz egin litekeela, *alde / balde, aldi / baldi, aldo / baldo, aldor / baldor, altzo / baltzo*... *m*-dun hirugarren kide aberatsa ere gehitzen zaielarik usu: *maldar, maldi, maltzo, marro*.

Bon-bor-bol-en —zorionez berreraikitzailearentzat— *bote / ote / mote* eta *borde / orde / morde* hirukoteak ditugu eta baita beste lau bikote ere (*olde / molde; borda / morda; borobil / moropil; bortz / ortzi*, cf. Lakarra 2018b). Baina azterketaren ezusteko nagusia beste nonbait da: itxaroten genuenaren aurka, alomorfo ugariena ez da \emptyset -, *b*- edo, batez ere, *m*- baizik (*b*- -20, \emptyset - -16, *m*- -28); bistakoa da, bai bere aldetik dioskunagatik eta baita *bar*-en familiako emaitzekin erkatuaz (*b*- 40 / \emptyset - 15 / *m*- 30) jakin genezakeenagatik, erro hauek hitz hasiera zaharren ikerketarako lekukotasun interesgarririk eta hurbilketa estandarrekiko (*FHV*) zertzeladarik ekar diezaguketela.

17. Hemen, hasieran gaztigatu legez, ez dugu *ban-/bar/bal-* familia osoa bildu eta ez bakarrik toki eta denbora faltaz: hainbat kide (aurrizkidunak nahiz eskuinteko *bar*-dunak, esaterako) ez dira arrapagai errazak; *ibar, labar* eta *garbal* bai, baina eta *ezpal / (z)ozpal* eta *zabal*-eredukoak? Eta (*b*)*iz-ar* eta *bih-ar*-ekoak familia honetakoak dira ala bestetakoak? Nork jakin saio berri eta sakonagoek zer eman diezaguketan ondare zaharraren egituraren ezagutzarako eta fonologia eta morfologiaren berreraiketa aberatsagorako.
18. Aztertu edo ikuskatu diren erroetan lortutako emaitzak itxaron baino askoz aberatsago suertatu direlarik, eginkizun gelditzen zaigu hurrengo lan bat(zu)e(ta)rako hemen erabilitako *C- / \emptyset - txandaketak* —nahiz *T- / b- / \emptyset - edo beste batzuk*— eta hitz-eraketako *-n / -r / -l* (eta beste aukeraren bat, *-h* edo *- \emptyset* , kasuko) euskal lexikoi zaharraren erraietan barrena sistematikoki hedatzea.
19. Ez genuke atzendu nahi AEMren kontsonante-inbentarioan (cf. Mitxelena 1957) tokirik ez zuen /*m*/-ren sorrera eta hazkunderi buruzko hondar gogoeta laburra: ikertutako familiako *m*- zutabeen aurkitzen ditugun 65 bat formetarik soilik 4/5 dira (aldaerak ere kontuan hartuaz) testuinguru fonetiko estandarrak (*b*- > *m*- / __ Vn) hortara eramanak; erkagai darabilgun familiarian 28tatik bi (*mona, multzo*). Badirudi, beraz, honako honetan *ban/bar-* eta *bon/bor-*en eta —ondare zaharreko gainerako familietan—, [m] hotsak goizetik izan zuela balio fonosinbolikoa kate fonikoan urri izanaren ondorio.⁵⁶ Izan ere, horren aztarna semantikoak oraindik errazak dira antzematen *mardo, maldo, malgu, malbu* edo *marraka* nahiz *marru* bezalakoetan zirriborratu dugun familiarian, eta ez gutxiago *mordo, mokor(do), morokil* eta bestetan erkaketarako ekarritako ikuskatu bigarrean.
20. Galderari hedadura zabalagoa ematen badiogu, hiztegieta *mainu* edo *mando, mahai* edo *mahats* bezalakoak badira —hots, agerian edo estalirik **b*- > *m*- eragin zezakeen sudurkaria edo horren arrastoa dutenak— baina gutxi izateaz landa, hainbat mailegu argiak dira. Zer ikertu asko da oraindik, baina nago Odriozolak (2016) *e*-n eta (2018) *o*- / *u*-n egindako azter-

⁵⁶ Ikus *FHV* §§13.8.9 bikaina; alabaina, bada oraindik aurreratu beharrik *m*-en ugalketaren kronologian.

keten antzekorik *m-* sailean ere egin dadinean, hemen fonosinbolismoari zor zaiona uste baino askoz larriago agertuko dela, nahiz horretan ere mailegaketaren pisua ez bide den mezprezagarri izango.

21. Ezingo da amaitutzat eman familiaren osaera eta bilakabidearen ikerketa —eta horrenbestez ezta honako zirriborro hau ere— erro eta alomorfoen gramatikalizazioaz zerbait erantsi gabe. Lakarra (2016)n eta inplizitoago beste hainbat lekutan gramatikalizazioaren lehen garairako CVC > CV aurkitzen dugularik, familia honetan **ba*, **ma* eta agian —**b-* > \emptyset ala gramatikalizazioa bera lehenago eman den— **a* itxarongo genituzke. Bigarrena (ala soilik *m-*?) da Mitxelenak —oker, azken 20 urteotako ikerketaren aurrean—, *FHV*-n aipatzen duen euskarazko «sasi-aurrizki bakarra». **ba*-rentzat homofonoak (ala kognado-gaiak?) berehalakoan datozkigu, nahiz erroen ezker nahiz eskuin. Alabaina, ez da gai hori gure gaurko asmoetan sartzen eta aipamen hutsarekin beste baterako utzi beharko, premiazko aurrelan franko egiteke baita oraindik (cf. Lakarra prest-d).

21. Hitzatze

21.1. Koldo Mitxelenak 1970erako euskararen berreraiketa ia agortutzat ikusten zuen, artean bezala soilik edo nagusiki maileguen gainean oinarriturik jardun ezkerro.⁵⁷ Lehen ere ondare zaharraz arduratu zen arren, baita —bere neurrian— ustezko ahaideetarik atera zitekeen urriaz ere, geroztik aldarrikatu zuenez bereziki ondare zahararen analisisian ikusten zuen aitzineuskararen azterketan sakontzeko bide nagusi edo ia bakarra. Bide horretan urratsak emateko aurrelanak ditugu, besteak beste, aipatu 1970koa, 1971koa eta 1977koa, eta partez horren emaitza edo zantzurik bada *FHV*² bertan; ezin esan, ordea, ondare zaharra mailegu latin-erromantzearen ezagutzaren parera igorik utzi zigunik.

1995az geroz euskararen aldaki zaharrenak aztertzeke baliabideak bilatzen eta probatzen saiatu naiz, —bestek esango du zenbateko trebeziarekin— jakinik ahaleginik handienak eginik ere, asko edo gehiena gelditzen zela eskas. Erroaren Forma Kanonikoaren azterketa izan da jardunaren ardatz nagusia eta arestian (2016-) erakutsi nahi izan dut ardatz horrek ez duela baliogarritasunik galtzen morfemetara hedatzean ere. Lehenxeagotik (batez ere 2013tik aurrera) inguruan ikusten nuen baino arreta gehixeago eman diot gramatikalizazioaren azterketa formalari. Erroen eta Morfemen FK ez dira, jakina, Gramatikalizazioarekin loturarik gabeak eta, izango bide da beren arteko «sinergiarik» oraintsuko zenbait jainko ttiki pedanteren hitz itsusi hori erabiltzea zilegi bazait.

Bide zabal (eta luze!) horietarik gehiegi urrundu ez naizelakoan nago gaurkoan Joakini eta berreraikitzaile-kideei «familia barneko berreraiketa» edo «familiak lagundutako berreraiketa» garatzen hasteko proposamena luzatu eta horretarako urratsen bat egitean. Bistan denez —*ximinoa gorago*, *uzkia ageriago*, Oihenartek eta Arzalluzek ziotenez— berreraiketaren boterea lotua doa haren segurtasunarekin eta, ordainetan edo, hurbilketa honen bidez familiako kideen arteko lotura eta sareak (formalak, semantikoak eta kronologikoak) ageriago gelditzen direlakoan nago. Ez da beldurrik,

⁵⁷ Cf. Mitxelena (1970a: 308) eta Lakarra *et al.* (2016: §5eko)-ren iruzkina.

halere, alorreko lankide zahar zein berriak langabezian gera daitezzen; besterik da, saria bakoitzak itxaroten duenaren pareko ote datekeen.

Amaiera, hasiera bezala, gure antipodetako lankideei esleitu diet, *mutatis mutandis*, haiengandik ere zerikasirik izan genezakeelakoan bainago:

Our experience suggests that the stock of cognate sets among Australian languages can be greatly increased if comparativists look beyond the obvious cognates. We suggest that this is not only desirable but necessary if we are to gain a true picture of how the languages are related historically. An adequate stock of cognates is required to establish (a) which subgroups of a language family (such as Pama-Nyungan) contain reflexes of a given etymon, (b) to what level (protolanguage or early areal group) a given etymon is reconstructible, and (c) what is the proper genealogical classification of the languages. *Such a method, one which goes beyond the obvious comparisons and seeks out the obscure cognates for the light they can provide on the linguist past* (Koch & Hercus 2013: 50; etzanak neureak [J.A.L.]).⁵⁸

22. Bibliografia

- Agud, M. & A. Tovar, 1988-95, *Materiales para un diccionario etimológico vasco (A-orloñ)*. Donostia: UPV/EHU, 7 lib.
- Ariztimuño, B., 2011, *Antzinateko euskal idazkunak eta aitzineuskararen berreraiketa: corpusa, analisisa eta ondorioak*. UPV/EHUko Master Tesia.
- Begiristain, A., 2015, «Gogoetak Mitxelenaren erronbo sistemaz eta honen historiaurreaz. Ikuspegi berri baterantz». GrALa, UPV/EHU. *ASJU*-n argitaratzekoa.
- Benveniste, É., 1935, *Origines de la formation des noms en indo-européen*. Paris: Maisonneuve.
- , 1954, «Problèmes sémantiques de la reconstruction», *Word* 10, 251-264. (Berrarg. *Problèmes de linguistique générale*, Paris, Gallimard, 1966, 289-307).
- , 1969, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes. I. Économie, parenté, société; II. Pouvoir, droit, religion*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Corominas, J. & J. A. Pascual, 1980-91, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos.
- Egurtzegi, A., 2011, «Euskal metatesiak», *ASJU* 45: 1, 1-88.
- , 2018, «Herskarien ustezko ahoskabetasun asimilazioa eta euskal herskari zaharren gauzatzea». Liburu honetan argitaratua.
- Ernout, A. & A. Meillet, 1979, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, 4. arg. Paris: Klincksieck.
- Etxagibel, J., 2008, «Silvain Pouvreuren hiztegiaren iturriak eta testukritikaren metodologia», *ASJU* 42: 2, 69-118.
- , 2014, *Pouvreuren hiztegia testukritikaren eta metalexikografiaren argitan*. UPV/EHUko Doktorego Tesia.
- Feuillet, J., 2016, «Reconstruction du système phonologique indo-européen», *Historische Sprachforschung / Historical Linguistics* 129, 39-65.

⁵⁸ Beste nonbait jarraitu beharko dut Joakinekin aspaldiko elkarrizketa (ik. Lakarra prest-f), nahiz gai zaharrez, nahiz berri-berriez. Bistan da bion maisu eta adiskide baten ohoretan Joakinek prestatu saioa (Gorrotxategi-argitaragabe) aukera ederra dela horretarako.

- Gómez, R., J. Gorrotxategi, J. A. Lakarra & C. Mounole (arg.), 2013, *3rd Conference of the Luis Michelena Chair - Koldo Mitxelena Katedraren III. Biltzarra - III Congreso de la Cátedra Luis Michelena*. Gasteiz: UPV/EHU.
- Gorrotxategi, J., 1984, *Onomástica indígena de Aquitania*. Bilbo: UPV/EHU.
- , 1998, *Euskararen historiaurreaz zenbait gogoeta. Algunas reflexiones sobre la prehistoria de la lengua vasca*. Gasteiz: UPV/EHUko 1998-99 ikasturteko irekiera hitzaldia.
- , 2002, «Planteamientos de la lingüística histórica en la datación del euskara», *XV Congreso de Estudios Vascos*. Donostia, 103-114.
- , 2011, «Las armas de la filología», in Lakarra, Gorrotxategi & Urgell (arg.), 41-70.
- , 2013, «Sobre *Lenguas y protolenguas*», in Gómez *et al.*, 613-642.
- , 2018, «Euskara Antzinatean», in Gorrotxategi, Igartua & Lakarra (arg.), 231-286.
- argitaragabe, «The relationship between Aquitanian and Basque», in *Festschrift Campbell*.
- , I. Igartua & J. A. Lakarra (arg.), 2018, *Euskararen Historia*. Gasteiz: Eusko Jaurilaritza.
- & J. A. Lakarra, 2001, «Comparación lingüística, filología y reconstrucción del protovasco», in F. Villar & M. P. Fernández Álvarez (arg.), *Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania*. Salamanca: Ed. Universidad, 407-438.
- Hoz, J. de, 2010-11, *Historia lingüística de la Península Ibérica en la Antigüedad. I. Preliminares y mundo meridional prerromano. II. El mundo ibérico prerromano y la indoeuropeización*. Madrid: CSIC, Manuales y Anejos de *Emerita*.
- Igartua, I., 2006, «Del origen de la aspiración como elemento morfofonológico en vasco», in Lakarra & Hualde (arg.), 519-530.
- Jacquois, G., 1970-72, «La théorie de la racine en indo-européen», *La Linguistique* 6, 69-102; 8, 73-103.
- Koch, H. & L. Hercus, 2013, «Obscure vs. transparent cognates in linguistic reconstruction», in R. Mailhammer (arg.), *Lexical and structural etymology. Beyond word histories*. Boston/Berlin: Mouton de Gruyter, 33-52.
- Lafon, R., 1943, *Le système du verbe basque au XVIème siècle*. 2. arg. Baiona-Donostia: Elkar, 1980.
- Lakarra, J. A., 1995, «Reconstructing the Pre-Proto-Basque Root», in Hualde, Lakarra & Trask (arg.), 189-206.
- , 1995b, *Harrieten Gramatikako Hiztegiak*. Donostia: ASJUren Gehigarriak.
- , 1996a, «Sobre el Europeo Antiguo y la reconstrucción del Protovasco», *ASJU* 30: 1, 1-70. Gehiketekin eta zuzenketekin = «On Ancient European and the Reconstruction of Proto-Basque», in J. Udolph (arg.), *Europa Vasconica?* Hamburg: Baar-Verlag, 2013, 65-150.
- , 1996b, *Refranes y Sentencias (1596). Ikerketak eta Edizioa (RS)*, Euskararen Lekukoak 19. Bilbo: Euskaltzaindia.
- , 2002, «Etymologiae (proto)uasconicae LXV», in X. Artiagoitia, P. Goenaga & J. A. Lakarra (arg.), *Erramu boneta. Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk*. Donostia: ASJUren Gehigarriak, 425-442.
- , 2006, «Iniciales, cambio tipológico y prehistoria del verbo vasco», *ASJU* 40, 561-621.
- , 2008, «Hacia un nuevo paradigma etimológico vasco: Forma canónica, etimología y reconstrucción en el campo vasco», *ASJU* 37, 261-391.
- , 2009a, «Forma canónica y cambios en la forma canónica en la prehistoria de la lengua vasca: hacia los orígenes del bisilabismo», *Palaeohispanica* 9, 557-609.
- , 2009b, «Aitzineuskara berreraikiaz: Zergatik ezkerra?», *Euskera* 54, 17-98.
- , 2009c, «Adabakiak /h/-aren balio etimologikoz», *ASJU* 43: 1-2, 565-596.

- , 2010, «Haches, diptongos y otros detalles de alguna importancia: notas sobre numerales (proto)vascos y comparación vasco-ibérica», *Veleia* 27, 191-238.
- , 2013a, «Aitzineuskararen berreraiketa sakonagorantz: Forma kanonikoa, kronologia, gramatikalizazioa», in Gómez, Gorrotxategi, Lakarra & Mounole (arg.), 275-324.
- , 2013b, «Gramática histórica vasca o vasco-iberismo», *Palaeohispanica* 13, 567-592.
- , 2015a, «Hiru hasperen haboro», in R. Gómez & M. J. Ezeizabarrena (arg.), *Sailkideen omenaldia Henrike Knörr irakasleari (1947-2008)*. Bilbo: UPV/EHU, 349-378.
- , 2015b, «*Saratsola* eta (aitzin)euskar(ar)en geruzak», in B. Fernández & P. Salaburu (arg.), *Ibon Sarasola. Gorazarre. Homenatge. Homenaje*. Bilbo: UPV/EHU, 419-439.
- , 2015c, «*Bi* eta bere hazkazia». Argitaratzeko *Lapurdum* 19, 2016, 17-43n.
- , 2016, «Gramatikalizazioa, morfemen forma kanonikoak eta berreraiketa morfologikoaren bide berriak», in G. Aurrekoetxea *et al.* (arg.), *Txipi Ormaetxea omenduz. Hire bordatxoan*. Leioa: UPV/EHU, 175-192.
- , 2017a, «Basque and the reconstruction of isolated languages», in L. Campbell (arg.), *Language Isolates*. Londres & New York: Routledge, 59-99.
- , 2017b, «Kronologia eta periodizazioa: 20 urte eta 10 ohar geroago». MLV-5 Jardunaldietako Txosten argitaragabea (19/XII/2017).
- , 2018a, «Euskararen historiaurrea», in Gorrotxategi, Igartua & Lakarra (arg.), 23-229.
- , 2018b, «**bon/bor/bob*». UPV/EHUko eskuiz.
- , prest.-a, «Irregularidades radicales, fósiles y antiguas extensiones verbales vascas». UPV/EHUko eskuiz.
- , prest.-b, «Bisílabos (¿proto?)-vascos». UPV/EHUko eskuiz.
- , prest.-c, «*Mea maxima culpa*: norbere etimologia okerrak zuzentzen, ustez bederen». UPV/EHUko eskuiz.
- , prest.-d, «*-ba-*, *-ba*, *-ma*: hitz-familia baten berreraiketarako ohar gehiago». UPV/EHUko eskuiz.
- , prest.-e, «Aitzingenitibotik aitzinlokati-bora eta aitzinsintaxiaren berreraiketaz». UPV/EHUko eskuiz.
- , prest.-f, «Oharrak aitzineuskaraz eta akitanieraz». Eskuizk. UPV/EHU.
- , J. Gorrotxategi & B. Urgell (arg.), 2011, *2nd Conference of the Luis Michelena Chair / «Koldo Mitxelena» Katedraren II Biltzarra – II Congreso de la Cátedra «Koldo Mitxelena»*. Gasteiz: UPV/EHU.
- , J. Manterola & I. Seguro, 2016, «Los estudios etimológicos vascos: historia y perspectivas», in M. Quirós *et al.* (arg.), *Etimología e historia en el léxico del español. Estudios ofrecidos a J. A. Pascual (Magister bonus et sapiens)*. Madril/Frankfurt: Iberoamericana/Vervuert, 845-871.
- , — & —, 2018, *Euskal Hiztegi Historiko Etimologikoa*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Michaud, A., 2012, «Monosyllabicization: patterns of evolution in Asian languages», in N. Nau, Th. Stolz & C. Stroh, *Monosyllables: from phonology to typology*. Berlin: Akademie Verlag, 115-130.
- Miller, R. A., 1985, «Externalizing internal rules. Lyman's Law in Japanese and Altaic», *Diachronica* 2:2, 137-165.
- Mitxelena, K., 1950, «De etimología vasca». Berrarg. 1988, 439-444. *OC* 8, 675-683.
- , 1957, «Las antiguas consonantes vascas». Berrarg. 1988, 166-189. *OC* 7, 57-91.
- , 1963, *Lenguas y protolenguas*. Berrarg. Donostia: «ASJU-ren Gehigarriak», 1990. *OC* 1, 1-98.
- , 1970a, «Nombre y verbo en la etimología vasca». Berrarg. 1987, 283-309. *OC* 7, 235-267.
- , 1970b, *Estudio sobre las fuentes del diccionario de Azkue*. Bilbo. *OC* 8, 29-191.
- , 1971a, «Gramática generativa y lingüística histórica». Berrarg., 1985, 55-72. *OC* 1, 159-180.

- , 1971b, «Egunak eta egun izenak». Berrarg. *PT*, 141-167. *OC* 8, 355-370.
- , 1973, *Apellidos vascos*, 3. arg. Donostia: Txertoa. *OC* 9, 1-235.
- , 1977 [1961], *Fonética Histórica Vasca*, 2. arg. zabaldua. Donostia: «ASJU-ren Gehigarriak» 4. *OC* 6.
- , 1977b, «Notas sobre compuestos verbales vascos». Berrarg., 1987, 311-335. *OC* 7, 269-300.
- , 1985, *Lengua e Historia*. Madril: Paraninfo.
- , 1987, *Palabras y textos*. J. Gorrotxategi (arg.). Leioa: UPV/EHU.
- , 1988, *Sobre Historia de la Lengua Vasca*, J. A. Lakarra (arg.). Donostia: «ASJU-ren Gehigarriak», 2 lib.
- , 2011-2012, *Luis Michelena. Obras Completas*, J. A. Lakarra & I. Ruiz Arzalluz (arg.). Bilbo-Donostia: «ASJU-ren Gehigarriak», 15 lib.
- & I. Sarasola, 1987-2005, *Orotariko Euskal Hiztegia - Diccionario general vasco*. Bilbo: Euskaltzaindia & Desclée de Brouwer [=OEH].
- Mounole, C. & R. Gómez, 2018, «Euskara Zahar eta Klasikoa», in Gorrotxategi, Igartua & Lakarra (arg.), 469-541.
- & J. A. Lakarra, 2018, «Euskara Arkaikoa (1400-1600)» in Gorrotxategi, Igartua & Lakarra (arg.), 352-468.
- Odriozola, A., 2016, «Hitz hasierako bokalismoa: e- hitzen berreraiketa eta bilakabide diakronikoa». GrALa, UPV/EHU. Bertsio errebisatua argitaratzeaz ASJU-n.
- , 2018, *Hitz hasierako bokalismoa: o- eta u- hitzen berreraiketa eta bilakabide diakronikoa*. UPV/EHUko MALa.
- Otxandorena, S., 2015, «Hitz hasierako bokalismoa euskaraz: -i-z hasten diren hitzen azterketa». GrALa, UPV/EHU.
- Palay, S., 1991, *Dictionnaire du béarnais et du gascon modernes*, 3ème éd. complétée. Paris: CNRS [1. arg. 1932-1934].
- Pyysalo, J. & J. Janhunen, 2018, «From trilaryngealism to monolaryngealism: returning to Oswald Szemerényi», *PIE Linguistics* 2018: 1, 1-14.
- Sagart, L., 1999, *The roots of Old Chinese*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Trask, R. L., 1977, «Historical Syntax and Basque Verbal Morphology: Two Hypotheses», in W. Douglass, R. W. Etulain & W. A. Jacobsen jr. (arg.), *Anglo-American contributions to Basque studies: Essays in honor of Jon Bilbao*. Reno: University of Nevada Press, 203-217.
- Urgell, B., 2006, «Para la historia del sustantivo verbal en vasco», in Lakarra & Hualde (arg.), 921-948.
- Urkizu, P., 2015, «Refranes y sentencias... Girolamo della Sommaia», *Egan* 1-2: 65-146.
- Watkins, C., 1984, «L'apport d'É. Benveniste à la grammaire comparée», in G. Serbat (arg.), *E. Benveniste aujourd'hui. Actes du Colloque International du CNRS*. Louvain: Peeters, I, 3-11.
- , 1990, «Etymologies, equations, and comparanda: types and values, and criteria for judgment», in Ph. Baldi (arg.), *Patterns of change, change of patterns: Linguistic change and reconstruction methodology*. Berlin-NY: Mouton de Gruyter, 289-304.

Joseba A. Lakarra

Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak Saila

Letren Fakultatea, UPV/EHU

Unibertsitateko Ibilbidea, 5 - E-01006 Vitoria-Gasteiz

Tel.: +34 945 013643

joseba.lakarra@ehu.eus